

تاریق ئۆسلو

دره خته كان

چەند پاستىيەكى زۆر سەر سۈپەتلىك درەبارەى
درە ختە كان كە تا ئىستالە كىتەپبە كانى زانست و

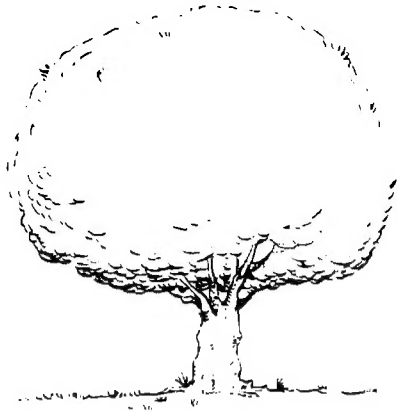
زىندە وەر زانيدا باس نەپراوہ
منتدى اقرأ الثقافى

www.iqraahlamontada.com

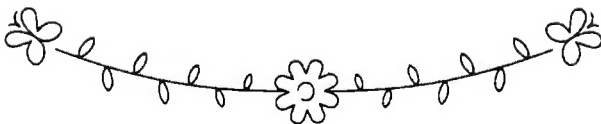

به دیهتر اوه سه رسور هینه کان

دره خته کان

چند راستیه کی سه رسور هینه ره رباره ی ژبانی دره خته کان
که له کتیه کانی زانستدانه نووسراون.

دره خته کان

نووسینی: تارق ئۆسلۆ

وه رگپیرانی: له نیا مه حمود نه حمه د

پیداچوونه وه و دارشته وه ی: نه فین صدیق محمه د

له بهرینه به رایه تی گشتی کتییخانه گشتیه کان، ژماره سپاردنی

(۱۲۹۵) ی سالی (۲۰۲۱) ی به دراهه.

ناوهندی راگه یاندنی ئارا

ARA MEDIA CENTER

+964 (0) 770 938 3000 | +964 (0) 750 938 3000

www.aramediacenter.com info@aramediacenter.com

بنکه ی سه ره کی بلام کردنه وی به ره مه کان: سلیمانی، شه قامی سه ره کی ئیسکان، نزیک کمپی ناوشاری زانکۆی سلیمانی

© به پیتی پیکه وتنی فهرمی ئیوان ناوهندی راگه یاندنی ئارا و ده زگای زافر، ناوهنده که ده بته خاوه نی مافی چاپی کوردی شه به ره مه. پیکه نادریت به له چاپدانه وه و کۆپیکردن، یاخود دابه زاندنی له سایت و تۆره کۆمه لایه تییه کان، یاخود به کارهینانی وینه کان بۆ به ره می دیکه. سه ره پیکاریش پروبه پرووی سزای یاسایی ده بته وه.

پیشہ کی

خوینہرہ بہرئز و تامہ زرؤکانی "زنجیرہی بہدیہینراوہ
سہرسورہینہرہکان"، جاریکی تر سلاوتان لی بیت!
لہ پیشانگہی کتیب، چہندہا خاتوون و پیاوی بہرئز دینہ لام
و پیم دلین: "ئیمہ بہ پرتووکہکانی ئیوہ گہورہ بووین"،
سہرہتا سہرم دہسورمیت و دواتر لہ ناخی خومدا دہمہویت
بلیم: "ئیوہ چ زوو وا گہورہ بوون؟" بہلام ئمہ جیی
سہرسورمان نیہ. کاتیک بیر دہکہمہوہ کہ پرتووکہ
"بہدیہینراوہ سہرسورہینہرہکان" و دہ سال بہدوایدا پرتووکہ
"ئاژہلہ سہرسورہینہرہکان" نووسراوہ، چونکہ ئہوانہی کہ
یہکہم پرتووکیان خویندووہتہوہ نو سال بوون و ئیستا بوونہتہ
نوزدہ سال!

بہلی، خوینہرہ کونہکانم گہورہ بوون و ئیستا لہ تہمہنی
گہنجیدان. لہ نیوانیاندا چہندہا ہہیہ کہ بہ خوشحالیہوہ
پرتووکہ نویہکانم دہکرن و دہیخویننہوہ.

پژدهی ئەو خوێنەرانهش کەم نین کە دەڵێن: "من بۆ خوشک و براکەمی دەکرم."

خۆشەویستانم شەرم لە چی دەکەن! ئەمانە ئیتر باوکەکان، باپەرەکان و دایەرەکان دەبخوێننەو!

ئەگەر بێتوو چەند سالتیکی تر بەردەوام بـم لە نووسینی زنجیرە "بەدیھێنراوە سەرسۆرھێنەرەکان"، ئەوا دواى دە سال کەسانیک دەبینم کە پێم دەڵێن: "ئێمە کە منداڵ بووین پەرتوو کەکانی تۆمان دەخوێندەو، ئیستاش منداڵەکانمان پەرتوو کە کانت دەخوێننەو!"

من وەکو نووسەرێک، یەکتیک لە خۆشترین پڕۆژەکانم ئەو پڕۆژە دەبێت کە ئەو دەبینم.

پڕۆژگار تێدەپەرێت و پەرتووکی "بەدیھێنراوە سەرسۆرھێنەرەکان" تەشەنە دەکات. وای لێ دێت ئەو نەمامی ھەنجیرانەى لە گەڵ دەرچوونی یەکەم کتێبدا تازە خەریکی بەرھەمھێنانی کاربۆھیدرات بوون، لە کرداری پۆشنەپێکھاتن لە لایەن سەوزە پلاستیدەکانەو بوونەتە دەرختیکی گەورەى ھەنجیر، یاخود دەرختیکی پرتەقال... بەدڵنایەو دەختی سیویش دەبێت، یان دەرختی لیمۆ کە ھەر بە بۆنەکەى دەمت ئاو دەکات... یان ھەنار، یاخود بەھى...

تۆ سەيرى! لەو كاتەوێ بىر دەكەمەوێ چۆن بابەتەكە بەيئەمە
سەر باسى درەختەكان. ديارە ئەگەر بىدەمە دەست پەوتى
خۆى، ئەوا بابەتەكە دەگاتە سەر پەگى درەختەكانىش.

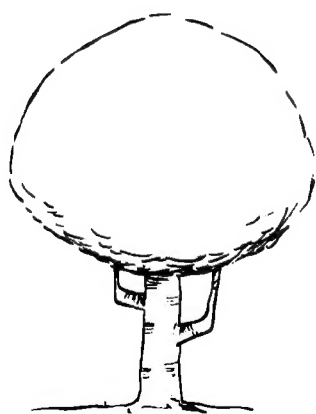
خانمە بەرپزەكان و پياوێ بەرپزەكان!

ئەم پەرتووگەى بەردەستان، پەرتووگەى دىكەى زنجىرەى
"بەدبەيئەراوێ سەرسورپەيئەرهكان"، كە بابەتى درەختەكانە!
پراستەر بلييم "درەختە سەرسورپەيئەرهكان"

فەرموون، با لەژىر سەيپەرى ئەو درەختانەدا دابنيشين و
گفتوگۆ بكەين. لە ژىر كام درەختانە بيت؟ جياوازيان هەيە؟
هەر درەختى ژەهراوێ مانشينيڵ نەبيت، ئيتەر چى درەختىك
دەبيت با بيت.

با درەختى زەيتوون يان سەنەوبەر بيت، ياخود درەختى
شۆرەبى، كاتىك لەقەكانى بەسەرماندا شۆر دەبيتەوێ و گەرمى
تيشكى خۆر كەم كەم لييمان دەدات؛ لەقەكانى سەيپەرمان بۆ
دروست دەكات... ئەوێ بەسە كە تەنھا درەختىكتان
چاندبيت....

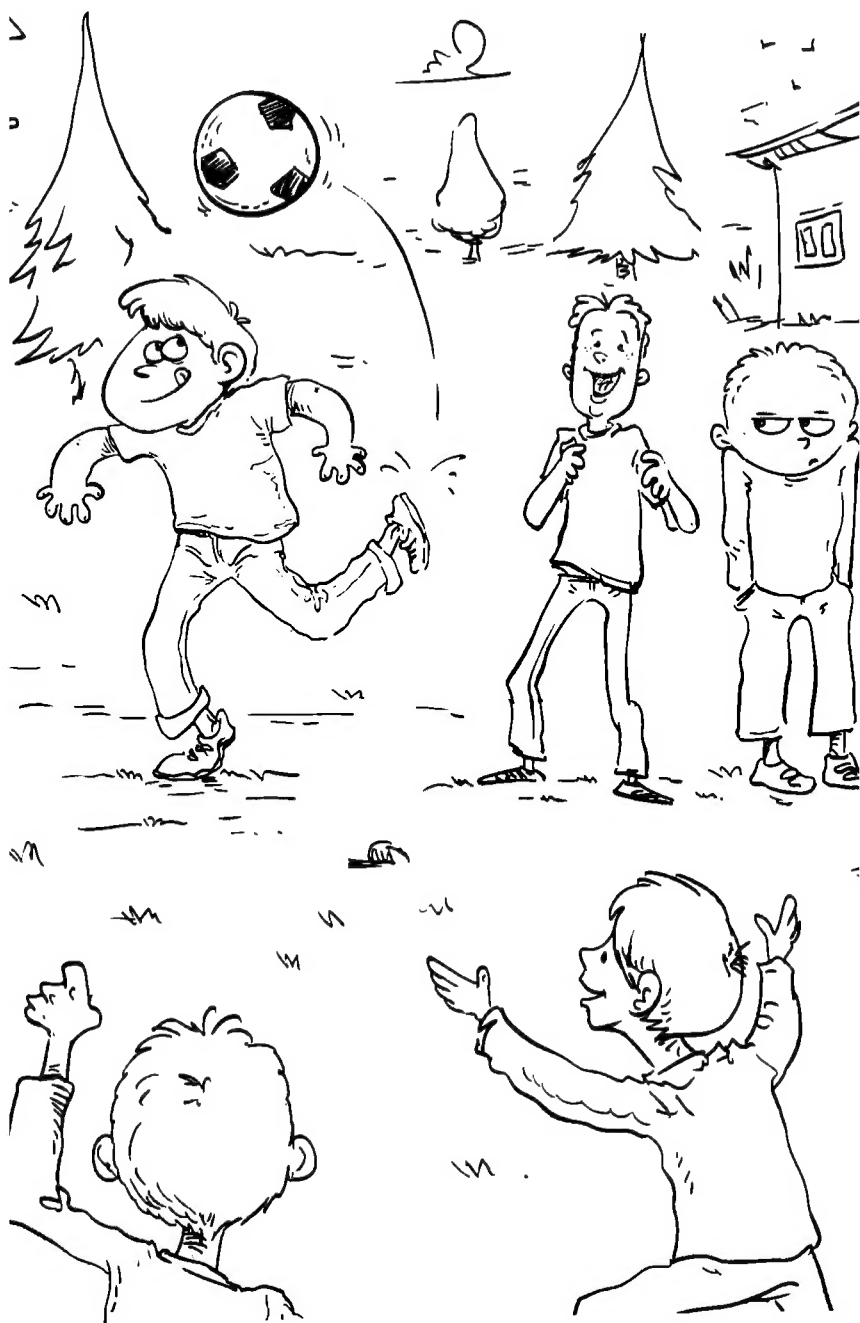
تارق ئۆسلۆ

"ئېمە باراناومان لە ئاسمانەوہ پشتووہ بە پشتن. پاشان
زەويمان لەت کردووہ بە لەتکردن. جا دانەوێڵەمان تيا پرواندووہ.
ترئ و شيناييشمان تيا پرواندووہ. دار زەيتون و دار خورمايشمان
تيا پرواندووہ. باخ و باخاتی چروپريشمان تيا پرواندووہ.
ميوە و لەوہ پيشمان تيا پرواندووہ. بۆ رابواردنی
خۆتان و ئازەل و ولاخە کانتان."

(عبس: ۲۵-۳۲)

هه موو مندالێك پێویسته

دره ختێکی هه بیته

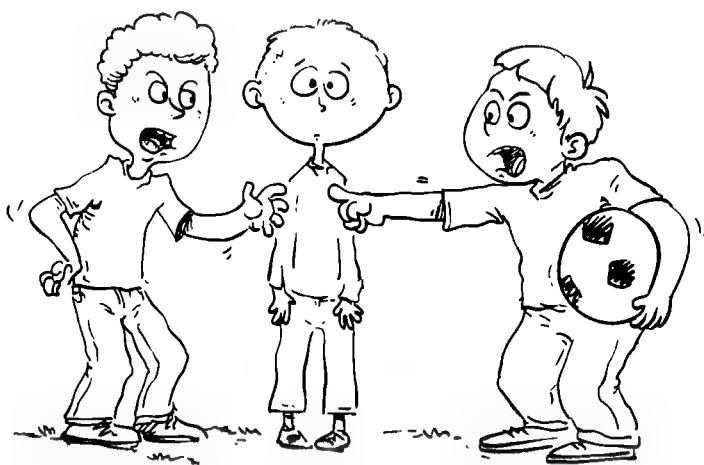
له وه تهی هه م چه زم به یاریی تو پێن نه کردووه. له راستیدا بۆیه
حه زی پێ نا که م، چونکه له توانامدا نییه.

جاران، مندالانی گه ره ک به کۆمه له زوو زوو یاریی تو پێنیان
پێک ده خست. به لام به هۆی دوو منداله وه به رده وام شه ر
دروست ده بوو. یه کێک له و دوو منداله من بووم، ته وه ی تر
جومهور بوو؛ که یه کێک بوو له یاریزانه باشه کانی تو پێن.

له کاتی بریاردان بۆ دابه شکردنی تپه کان و دابه شکردنی
یاریزانه کان که ده هاته سه ره ی جومهور، یاریزانی تپه کان
ده که و تنه مشتومر و ده مه قالی و ده یانوت: ”جاری پابردوو
جومهور له گه له ئیوه دا یاری ده کرد، ته م جاره ده بیته له گه له
ئیمه دا بیته.“ به م شیوه یه درێژه ی ده کیشا تا شه ر دروست
ده بوو.

کاتیئک دههاته سه‌ره‌ی هه‌لبژاردنی من بو تیه‌کانیان، دووباره
 ده‌مه‌قالی ده‌ستی پی ده‌کرده‌وه:
 - جاری رابردوو له‌گه‌ل ئیمه‌دا بوو، ئه‌م جاره‌ با له‌گه‌ل
 ئیوه‌دا بیت.

-بوچی چیه‌! پیشتر له‌ دوو یاری له‌سه‌ر یه‌کدا له‌گه‌ل ئیمه‌دا
 بوو به‌رده‌وام شکستمان ده‌هینا، ئه‌م جاره‌ نامانه‌وئیت.

-ده‌ئیت له‌ یاری پیشوودا سی گۆلم کرد!
 -کردی کردی! سیهم گۆلی له‌ تیه‌که‌ی خوی کرد!
 -نه‌خیر ئیترا!
 پیش ئه‌وه‌ی شه‌ره‌که‌ بگاته‌ شه‌ره‌ به‌رد، بریاریان ده‌دا که‌ به
 "شیر و خه‌ت" دیاری بکه‌ن.

به لām هیچ کامیان دینارنیک له گیرفانیان دهرنه ده چوو، بویه
برپاری "تهر و وشک" یان ده دا بۆ دیاری کردن.
به ردیکي پروو تهختیان ده دۆزییه وه و دواتر به لیکي
ده میان تهریان ده کرد، پاشان هه لیان ده دا و ده یانوت:
"تهر یان وشک؟"

ئه وه ی ناخۆش بوو ئه وه بوو، من بهرده پروو تهخته کهم
ده دۆزییه وه و ئه وان به لیکي ده میان تهریان ده کرد...
منیش به سه رکزی مه یدانه کهم به جی ده هیشت و وه کو
میشک له ژیر لقی دره خته هه نجیره به ته مه نه که خۆم گر مۆله
ده کرد و هه موو هاوینه کهم له ژیر سته بهری ئه و دره خته دا به سه ر
ده برد. کاته کانم به خه یال کردن، یان به کتیب خویندنه وه به سه ر
ده برد. په رتو وکی: (مرواری که نار ده ریا، گه پان به دواي
که شتییه شکاوه که دا، پتلاوی زیوی سه ر سه هۆل، کو په کانی
گه په کی پاوّل) م ده خویندنه وه.

- تا ئیستا چیرۆکی ئه و دره خته م بۆ ئیوه باس کردووه؟
ئه گه ر باسیشیم کردییت، نه کهن ده نگ بکه ن. وته ی
ئاماده کراوم هه ناوه بۆ دره خته کان، ئیوه به شداری مه که ن!

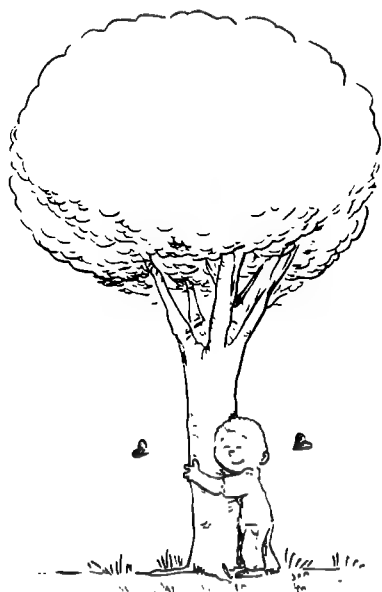
هه موو منداللی پۆیسته

دره ختیکی هه بیته

رۆژنیک کاک چه سنوو به دوو شه تل هه نجیره وه ده چته مالی
'کاک جه مال'ی دراوستی، شه تلنکیان سیس و لاواز؛ ئه وهی
تریان قیت و قنج و به هیز. ئه و کاته من له دایک نه بوو بوم.
کاک حوسنوو شه تل له لاواز و پینه گه شتوو که ی دا به
ده ست کاک جه مال وه و پی و ت: "ئه م شه تل هه نجیره
بگره و له باخچه که ی خۆتدا بیچینه." من ئه و کاته
له دایک نه بوو بوم و کاتیکش که هاته دنیا وه، جه مال
ئه فهندی کۆچی دوا یی کرد بوو.

کاتیک ته مه نم گه شته ئه وهی بتوانم به سه ر دره ختیکیدا سه ر
بکه وم، له باخچه ی پشته وهی ماله که ماندا دره ختیکی گه وری
هه نجیرم دۆزیه وه. جه مال ئه فهندی باپیرم به زۆری له بهر ئه م
دره خته خۆش ده ویت، له کاتیکدا هیچ روو خساریم نه بینوووه.
باپیرم له بهر ئه وه خۆش ده ویت که دره ختیکی له م جۆره ی بۆ
به جی هیشتووم: دره ختیکی من بتوانم به سه ریدا سه ر بکه وم، له
نیوان لقه کانیدا بتوانم دابنیشم و کتیب بخوینمه وه. هه ر لقیکی
وه کو ده ستیک وا بیت. له کاتیکدا هه ندیک جار په نگه بریندارم
بکات، به لام له هاویندا سی بهرم بۆ دروست ده کات. له نیوان

گه لاكانيدا بتوانم خۆم بشارمه وه و نوقمی خه یال بېم،
 دره ختیک که میوه یه کم بۆ بهرهم ده هیتیت به تامی هه نگوین.
 به پروای من پتویسته هه موو مندالیک دره ختیک تاییهت به
 خۆی هه بیت! پتویسته پیش سالنامه ی وهرزه کان، مندالان
 له سهر دره خته کان فیری وهرزه کان بین...
 دره ختی هه نجیر، دره ختی لیمۆ، دره ختی هه نار...

هه موو مندالیک که له ته مه نی مندالیی مندا بوو، نه گهر
 بیویستایه دره ختیک تاییهت به خۆی ده بوو.
 بۆ نمونه، به هادیر دره ختیک لیمۆی تاییهت به خۆی هه بوو.
 به دریزایی زستان لقه کانی وشک و پرهش ده بوو. دره خته که

ئەوئەندە گەورە بوو، قەلەرەشە فېلبازەكان دەچوونە سەر
 لقەكانى و دەيانجولاندهو، بەم ھۆبەش لىمۆكان بەردەبوونەو
 بەسەر ئەو كەسانەى لەژێر درەختە كەدا ھاتووچۆيان دەكرد. لە
 ناوھەراستى ھاوینیشدا درەختە كە گۆلى دەگرت و
 بۆنوبەرامەكەى ھەموو ئەو گەرەكەى دەتەنى...

یەشیم، درەختى گىلاسى ھەبوو. كاتىك وەرزی بەھار
 دەھات، چۆلەكەكان لەسەر قەدى درەختەكە دەنیشتنەو و
 ئاھەنگیان دەگێرا و گۆرانبيان دەوت.

فاتمە درەختى قەیسى ھەبوو. ئامینە درەختى شۆرەبى
 و ھەسەن'یش درەختى توتڕكى ھەبوو؛ كە لقەكانى
 لەسەر زەویيەكە پاكشا بوون.

ئەو درەختەى كە بىي خاوەن بوو و مولكى هەموومان
 بوو؛ با ئەمە درەختى هەموومان ييت، درەختى "قۆخ"
 بوو.

هەموو بەھاریك وەكو بووكى پەمەيى دەردەكەوت. وەك
 هەموو ميوەكانى تر، ناشقى تامى بووين و منداڵانى گەرەك
 بە يەكسانى بەسەر يەكدا دابەشيان دەکرد و لىيان دەخوارد.
 نيل درەختى ھەلووژە و دورسون درەختى بوندق و مەريەم
 درەختى تووى ھەبوو.

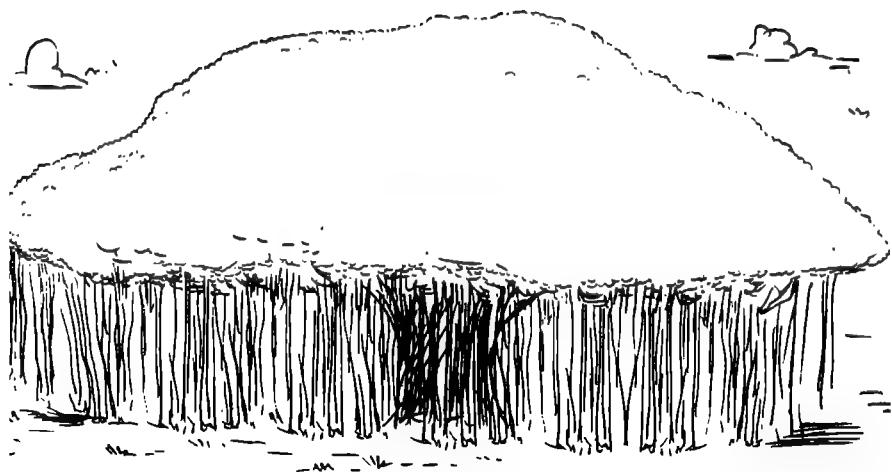
لە سەر دەمى ئێمەدا، ھېچ منداڵىك پلەستەيشن و ئايپاد و
 كۆمپيوتر و مۆبايلى نەبوو، بەلام هەموومان خاوەنى
 درەختىكى خۆمان بووين....

ئەنەس درەختى گۆيز و ئىرۆل درەختى بەرپوو و بىتول
 درەختى ھەنار و ئىنيىش سەنەوبەرىكى گەورەى ھەبوو.
 منيش ھەر وەكو باسەم كرد درەختىكى گەورەى
 ھەنجىرم ھەبوو...

بە برپواى من پتويستە ھەموو منداڵىك درەختىكى
 تايەت بە خۆى ھەييت و پتويستە پيش سائنامەى
 وەرزەكان، منداڵان لەسەر درەختەكان فىترى وەرزەكان
 ببن... پتويستە لە درەختى ھەنجىر، لىمۆ، ھەنار، بادەم،
 فستەق وە فىترى ببن....

نوور

پیشینان ده گیر نه وه؛ بوددای گه وړه^۱ پاش دانیشتنی بو
ماوهی حوت ههفته له ژیر درهختی ههنجیری هیندیدا،
نوورنکی بینووه.

راسته درهختی ههنجیری هیندیم نه بووه، به لام خو درهختی
ههنجیرم هه بوو. نه گهر وه کو مریشک له ژیر درهخته که مدا
گرموله نه کردبایه و قاچ له سهر قاچ دانیشتابامایه، په نگه منیش
نه و نوورهم بینیبایه. بو نموونه نه گهر منیش به ئاسووده یی
بمتوانیبایه له ژیر درهخته که مدا کولیچه یه کی پر له گوړز و
شوشه یه ک ساردی بخوم، په نگه بمتوانیبایه ریگه یه ک بدوزمه وه
تا کولیچه و ساردی له یه ک کاتدا بخوریت و پیکه وه ته واو
بکړیت.

وه ک ده زانن که شوشه ساردیه که پیش کولیچه که ته واو
ده بیت و نه و به شهی کوتایی کولیچه که که ده میتیتته وه - ده بیت
به وشکی و به زور - هه مووی بخوین!

---

۱ - بوددا: بریتیه له و که سهی که ئاینی بوودی دامه زرانده و
شونکته وتوانی وه ک خوداوه ندیک ده پیه رستن.

له راستیدا، ئەگەر بۆ ماوێهه کی کورتیش بوو بیت، من ئەو نوورەم بینووێه.

پوژیک لەسەر لقی درهخته که که وتمه خواره وه. هەر ئەوهندهی سهرم بهر زهویه که که وت، پرووناکییه که هاته بهرچاوم؛ وه کو برووسکه یه که وابوو.
- ئەوه نوورانیبوون نییه.

- نوورانیبوون نییه؟ بۆچی نا؟ سویند دهخۆم که پرووناکییه کم بین، به تایهت پرووناکییه کی رهنگ سپی بوو!

له نیوان هه موو ئەو درهختی میوانه، من درهختی ههنجیرم له هه موویان خوشتر دهوێت. جگه له وه هۆکاره ی که ئەم درهخته وه کو یادگاریه کی مندالییه بۆ من، چهنده ها هۆکاری تریشی له پشته.

به لām دانی پێدا ده نیم که هۆکاری یه که مم بۆ خوشویستی درهختی ههنجیر؛ ئەوه یه میوه یه که مان ده داتی. تامه که ی وه که ههنگوین وایه و له ناویدا ده نکێ بچووک هه یه، که بی زیان ده توانین ده نکه کانی بخۆین و پنیوست ناکات ده ری به یین.

ههنجیر ئەو ده نکه بچووک بچووکانه له خو ده گریت که له کاتی خواردنیدا له نیوان ددانه کانماندا ده میتیته وه و چیژ له شیرینی ههنجیره کهش وه رده گرین، که وه که لوقم وایه.

به لām لیژهدا ناهه قی ده که یین به رانه ر ئەو نیعمه ته جوانه که ده لێین: ”ههنجیریک وه کو لوقم“.

له پراستیدا نه گهر مروځه کان بیان ویت لوقمیکي به تام و چیر
 دروست بکه، نهوا ده توان بلین: "لوقمیکي وه کو هنجیر!"
 چونکه پتویسته شته لاوازه که به شته به هیزه که بچویندریت،
 یاساکه به و جوړه یه!

گوله شاره کانی هنجیر

- ثایا هیچ کاتیک گولی هنجیرت بینووه؟ نایبیت!
 به لام هه موو دره خته کانی میوه گول ده گرن.
 کاتیک وهرزی به هار دیت، دره خته کانی گیلایس وه کو بووک
 خویان ده پازینسه وه. قوڅه کان په مایی درده که ون. دره ختی
 باده م و هه نار و به هی؛ نه و دره ختانه که له وهرزی زستان و
 به هاردا میوه کانی پیناگه، به لکو ده بیت چاوه پنی هاتنی
 وهرزی پایز بکه، تا نه و دره ختانه گوله کانیاں بگه شینه وه و
 میوه کانیاں بو خواردن بشین.

- نه ی باشه هنجیر؟ هنجیری بیتچاره گول ناگرت؟
 به دلناییه وه دره ختی هنجیریش گول ده گرت، به لام وه کو
 دره خته کانی تر نیی که له دووری په نجا مه تره وه خویان نشان
 بده و بلین: "من لیرم". گولی دره ختی هنجیر له نیوان
 لقه کاندای خونه ده کات.

له راستیدا ټو خونچانه وه کو سندو وټیک وان که له
داهاتوډا ده گورین بۆ میوه یه کی وه که ههنگوین، گولی
ههنجیریش ههر له ناو ټو سندو وټه دا خوی حه شار داوه.

ههندیک له و گولانه نیرن و ههندیکیان می. بۆ ټو هی که
میوه ی ههنجیر پینگات و به ره می زیاتر دروست بکات،
پنویسته گولی نیر و می به یه ک بگن. راستر بلین، پنویسته
هه لاله ی گوله نیره که له گه ل گوله میه که یه ک بگرن!

خۆ ټو گهر گولی دره ختی ههنجیر وه کو گولی دره خته کانی
تر بووايه و ههر له دووره وه دره بکه وتایه، ټو کاته تنها
ره شهبأ، یان میشه ننگه کان، یاخود میرووه جؤراو جؤره کان ټم
کرداری پیتاندنه یان ټه نجام ده دا. به لام ټایا چؤن هه لاله کانی
گولی ههنجیر له و سندو وټه دا دره ده چن و چؤن ټیکه ل ده بن؟
ټه گهر ټو هه لاله ټیکه ل نه بن، ټو میوه ی ههنجیر
ههر گیز پیناگات و له ماوه یه کی کورتدا رهش
هه لده گهر ټ و به رده بیته وه.

ههر بویه ټم گواستنه وه ی هه لاله زینده وه ریکی تاییه ت به
دره ختی ههنجیر ده پکات، که ټویش زهرده واله ی ههنجیره.
ههر وه ک چؤن که سیک په یمانی هاوسه رگیری ده نوسیت و
دوو کهس به یه ک ده گه یه نیت، به هه مان شیوه ټم زهرده واله
گوله نیر و گوله میه کان به یه ک ده گه یه نن.

- یاخود جاری زؤر به جوانی له م پرؤسه یه ټیناگن!

هەر بهم بۆنهیهوه بیستوومه ده‌لێن زهرده‌واله‌كان هیچ
کارێکیان پێ ناکرێت؟ زۆر مایه‌ی شه‌رمه‌!

هاوڕێه‌تییه‌ک به‌ نه‌دازه‌ی ٨٠

ملیۆن ساڵ

ئه‌گەر به‌راوردی نێوان زهرده‌واله‌ و زهرده‌واله‌ی هه‌نجیر
بکه‌ین، ئه‌وا ده‌بینین که زهرده‌واله‌ی هه‌نجیر زۆر بچووکن،
ب‌الایان ١-٢ مم ده‌بێت و به‌ئاسانی ناتوانین بیانینین، چونکه
زۆربه‌ی کاته‌کانیان له‌ ماله‌کانیاندا به‌سه‌ر ده‌بن.

نێره‌ و مێیه‌ی ئه‌م زهرده‌والانه‌، ته‌نها له‌ ناو خونه‌چه‌ی
هه‌نجیره‌کاندا م‌ال بونیاد ده‌نێن و له‌ویدا ده‌ژین، هێلکه‌کانیشیان
هەر له‌وێ داده‌نێن. واتا ئه‌وێ ده‌که‌ن به‌ م‌الێ خۆیان.
شتمه‌که‌کانیان ده‌گوازنه‌وه‌ و به‌د‌ل‌ن‌ی‌ایه‌وه‌ له‌ گه‌ل گواسته‌نه‌وه‌ی
شتمه‌که‌کانیان ئه‌و هه‌ل‌اله‌یه‌شیان پێه‌ که‌ له‌ هه‌نجیره‌کانی تره‌وه
هێناویانه‌.

زهرده‌واله‌ی هه‌نجیر، له‌ خانوویه‌کی خنجیلانه‌ و پارێزراودا
ده‌م‌ینه‌وه‌، بۆ ئه‌وه‌ی که گۆلی هه‌نجیر پێیگات و ب‌ی‌ت به‌
هه‌نجیریکێ تام هه‌نگوینی، زهرده‌واله‌كان پ‌ی‌وستیان به‌و
هه‌ل‌اله‌ ده‌ب‌ی‌ت.

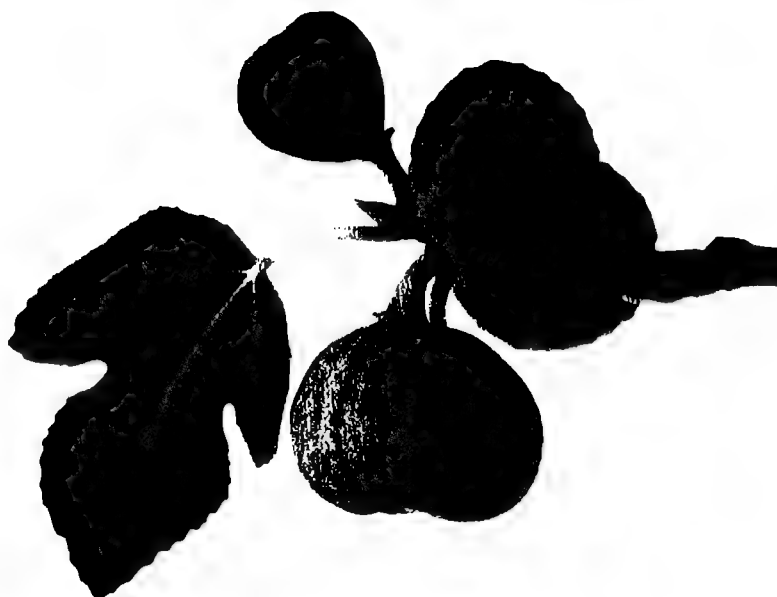
دواى ماوه يه ک، زه رده والّه نيره که تونيلیک دروست ده کات و
ده چټه دهره وه.

ئو زه رده والّه ساوايانه ی که له هیلکه کانیاں دینه دهره وه (ئيتړ
خوتان پيشينى بچووکى ئو زه رده والانه بکهن) ئه گهر ئو
تونيله بدوزنه وه، ئه وائو انيش دهره چن و ئه گهریش
نيدوزنه وه ئو کاته له ناو هه نجیره که دا ده ميننه وه.

هه نجیر گه وره گه وره ده بيت تا پنده گات و تامى وه کو
هه نگوين شیرين ده بيت. ئو زه رده والّه بچووکانه ش ده خورين،
به لام هيچ خوتان تووشى دلّه پراوکى مه کهن، چونکه ئه وان نه
ده بينرين، نه هه ستيشيان پى ده کريت.

به لام ئايا هه ر شه کر و هه ر شه کر ده بيت؟ ئايا مروّف
پيوستى به گوشت و پرؤتينش ناييت؟ که واته فهرموون
هه ردووکى به يه که وه.

گيانى هاوکاريکردن له نيوان هه نجير و ئو زه رده والّه
بچووکانه ده گه رپته وه بؤ ۸۰ مليون سال، که يه کيکه له
جوانترين و تايه تترين (جا کاميان وانیه؟!) ميوه کاني
سه ر پووى زه وى. چه ندين سه ده بهر له وهى مروّفه کان
بيدوزنه وه، ئاژه له کان به گه وره و بچووکيانه وه گه ده ی
خويان پى تير ده کرد.

پښکھاته سهره کيیه کانی هه نجیر!

له ولاته جوانه که ی ئیمه دا، پینج بۆ ده جوړی جیاواز هه نجیر
بوونی هه یه، به لām له سهرانسه ری دنیا دا زیاتر له ۷۰۰ جوړی
هه نجیر به رده سته.

زیاتر له ۱۰۰۰ جوړی زینده وه ران، چ ته وانه ی دین و
ده گه پرن، چ ته وانه ی ده فرن، له کاتی برسیتیدا به هه نجیر
خویان تیر ده کن. له م بابه ته دا هیچ دره ختییک ناتوانیت
پیشبرکتی داری هه نجیر بکات و وه کو ته و بیت.

ئاژەلەکانی وەك چۆلەكەكان و شەمشەمە كوێرەكان و
 جۆرەكانی مەیموون؛ لە پلە یەكەمی ئەو زیندەوەرەنە
 دێن كە حەز بە میوەی هەنجیر دەكەن. بەدڵنیاییەو
 زیندەوەرە بچوو كەكانی وەك میروولەكانیش بێبەش
 نەبوون لەو هەنگوینە موعجیزەیه.

پروەكنا سەكان باس لەو دەكەن ئەگەر پڕۆژێك بێت و
 درەختی هەنجیر نەمێنێت، یاخود میوەكە ی لەناو بچێت،
 ئەوا كێشەبەكی زۆر گەورە لە سیستەمی ژینگەیییدا
 (ئێكۆسیستەم) پروە دەدات و ژینگە تووشی پروەخان و
 دارپەمان دەبێت. چونكە هەنجیر پێكەتە ی سەرەكی
 خۆراكی زیندەوەرەكانە، هەروەها پێكەتە خۆراكی
 سەرەكیەكانی ژیاڵیش دابین دەكات و پۆلێكی بەهێزی
 دەبێت لە بازەنی خۆراكیدا.

چیە ئەو؟ دەڵێی وا بیرتان كردووەتەو كە هەنجیر هەبێت
 یاخود نەبێت، بێخۆم یاخود نەبخۆم چی دەگۆرێت؟

دره ختی ژیان، دره ختی ههنجیره

له ئه نجامی ئه وهی که ههنجیر سکی ههژارانی تیر کرد، ئه وه نهکه ورد وردانهی ناو ههنجیر به ئاسانی بلاو دهکرینه وه. تۆوی ههنجیر ریژهیان زۆره و له قهباره دا زۆر بچووکیشن، که دهتوانن به کوژنه ندای ههرسی ئاژه له کاندای تپه پ ببن و بینه وه ناو خاک.

دوای سووتانی دارستانه کان، دره ختی ههنجیر تاکه دره خته که گه لاکانی دین و دهچن و وهکو دهستیکی زه به لاح دهست به سهر گرده رهش هه لگه پراوه کاندای دههینن.

دوای هه لگیرسانی گرکانه کان، دووباره هه لقی درهختی
 ههنجیره که ده لیت: "سلاو" و ئەو لیواره پر ئاگر و
 خۆله میشیان به سەر ده کاته وه، که به هۆی گرکانه کانه وه
 سووتاون.

دوای ماوه یه کی که م که ههنجیر ناوچه که ی داپۆشی، به
 میوه که ی سهرنجی ئاژه له کان به لای خۆیدا راده کیشیت و
 دواتریش له گه ل ئاژه له کاندای توخمی پرووه که کان به لای خۆیدا
 راده کیشیت. گۆرانییه سهرنجراکیشه کانی زیان له و شوینیه که
 وه ستابوو ده ست پێ ده کاته وه.

له سهر به ردیش بیت، ههنجیر

ههرده پرویت

له ماله چۆلکراوه کان و شاره پرووخوا و خاپوربووه کان، له
 پشت حه وشه به ردینه کان، له نیوان دیواره شەق بر دووه کان؛
 دووباره ههردهختی ههنجیره که گۆرانی ده لیت بۆ زیان.
 ئەم پهندهش "له سهر به ردیش بیت، ههنجیر ههرده پرویت."
 واتاکه ی له وه وه هاتوو؛ که درهختی ههنجیر له ههردو شوینیکدا
 بیت ده پرویت و خۆی له گه ل ژینگه که ی ده گونجینیت.

چونکه له هەر شوپښک کارښکي نا مروفانه و ویرانکاریه ک
 هه بوو بیت، تهوا راسته وخو درهختی ههنجیر له نیوان
 بهرده لانه کاندای خوی نشان داوه و دهستپیشخه ری کردووه.
 ههنجیر له م بابته دا ته و نه ده به کارامه یی بونیاد نراوه، که
 هزاره ها سال له مه و پیش شاره کون و پشتگوځخواه کانی
 "وادی السند" و "هه پره مه کانی مایا له گواتیمالا" و "په رستگای
 خه میر له که مېوډیا" به لق و گه لاکانی درهختی ههنجیر
 داپوشرا بوون، چونکه په گی درهخته که له ناو کانه بهرده کانی شدا
 گه شه یان کردبوو و بلاو بوو بونونه وه. ته م شوپښه وارانده ش
 له لایه ن یندیانا جونس "Indiana Jones" هوه دوزرانده وه، که
 پیش ته وه بو ماوه ی سده سال بوو که س درکی پی نه کردبوون.

التین (ههنجیر)

ههنجیر، له واتا که یه وه به گه نجینه ی خوراکی ناسراوه. هه
 له شارستانییه کونه کانه وه خه لکی گرنگیان به ههنجیر داوه و
 وه کو سه رچاوه یه کی وزه دیاریان کردووه، هه له بهر ته مه ش
 خه لکانی میسر و پوژه لاتی ناوه راست، زیاتر له هه موو
 میوه کانی تر گرنگی به ههنجیر ده ده ن.

له باخچه هه‌لواسراوه‌کانی بابلیش دره‌ختی هه‌نجیر بوونی
هه‌یه.

رۆمانیه‌ی چاو برسی و نه‌وسنه‌کانیش ئاماده‌بوون و لاتیک
داگیر بکه‌ن، ته‌نها له‌به‌ر ئه‌وه‌ی دره‌ختیکی به‌تامی هه‌نجیر
پنده‌گه‌یه‌نن. زۆربه‌ی زۆریان هه‌نجیر وه‌کو میوه‌یه‌کی پیرۆز
ده‌بینن و باوه‌ریان وایه که ئه‌م میوه‌یه له به‌هه‌شته‌وه هاتووه‌ته
سه‌ر زه‌وی.

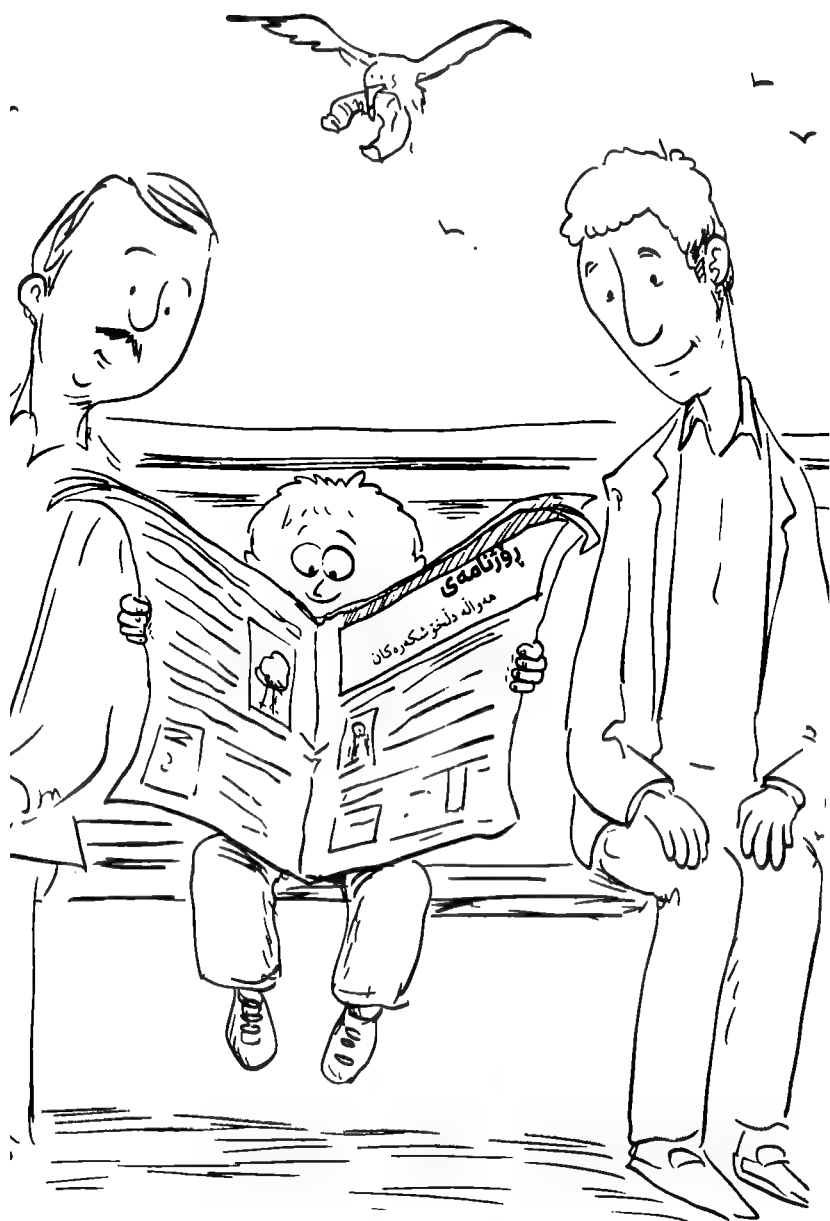
له‌ راستیدا نازانین ئایا هه‌نجیر له به‌هه‌شته‌وه هاتووه یاخود
راسته‌وخۆ له‌سه‌ر زه‌وی پتگه‌یشته‌وه، به‌لام که چو‌وینه
به‌هه‌شت ده‌توانین دُنیا ببینه‌وه به‌ به‌راوردکردنی دره‌ختی
هه‌نجیری به‌هه‌شت به‌هه‌نجیری دنیا.

هه‌نجیر میوه‌یه‌که هه‌م به‌تام، هه‌م پڕ ڤیتامین و کانه‌یه. هه‌ر
گه‌لایه‌کی وه‌کو ده‌ستیکی گه‌وره‌ وایه و قه‌ده ئه‌ستور و
زه‌به‌لاحه‌که‌شی بۆ ماوه‌ی ۸۰ ملیۆن ساڵه هه‌نجیر پێشکه‌ش به
زینده‌وه‌ره‌کان ده‌کات. هیچ دره‌ختیکی تر ناتوانیت به‌ ئه‌ندازه‌ی
دره‌ختی هه‌نجیر خزمه‌ت به‌ زینده‌وه‌ران بکات.

هه‌نجیر ئه‌وه‌نده تایبه‌ت و گرنگه، ببینن چۆن خودای گه‌وره
سویندی پێ ده‌خوات و له سووره‌تی "التین" هه‌نجیردا
ده‌فه‌رمو‌یت: "سویند به‌هه‌نجیر و به‌زه‌یتوون! سویندیش به
کئی (توور)ی سینا! سویندیش به‌م شاری ئه‌مین و که‌س تیا

نه ترساوه که مه ککه یه! سویند به هم موو ئه مانه! ئیمه
ئاده میزادمان له جوانترین شیوهی پیکوینکیدا دروست
کردوووه." (التین: ۱-۴)

ساتىك بۇ درەختەكان

دەلەين ھەوالى ناخۇش زوو دەبىستىت، بەلام بۆ
بلاوبوونەوھى ھەوالىكى دىلخۇشكەر لە دلەوھ بۆ دل، لە
زوبانەوھ بۆ زوبان، پىويستمان بە كەسانىكە كە بە بىنين ياخود
بىستىنى ئەو ھەوالانە شادومان بن.

ئەگەر رۆژىك رۆژنامەيەك دەرەكەم، ئەو ناوى دەنىم
"رۆژنامەى ھەوالە دىلخۇشكەرەكان" و تەنھا ھەوالى
دىلخۇشكەرى تىدا بلاو دەكەمەوھ.

چەند مانگىك لەمە وپىش، لە رۆژنامەكاندا چاوم بە
ھەوالىكى دىلخۇشكەر كەوت؛ لە ئەدەنا درەختىكى ۸۰۰ سالى
زەيتون لەلايەن چەند داربرىكى بىبەزەبىوھ پراپوھوھ و دواتر
فروشاوبو بە كارگەيەكى وردكرنى دار و درەخت لە مىرسىن.
۸۰۰ سال بوو، بەلى! واتە كاتىك ئەو درەختە تۆو بووھ و
كەوتووھتە سەر زەوى، سالى ۱۲۱۷ بووھ.

ئەوھەندە درەختىكى بەتەمەن بووھ! كە وەكو ئاسەوارىكى
مىژوويى پتوانە دەكرا!

ئىستا ئىو دەلن: "ئەمە ھەوالە دلخۆشكەرەكە بوو؟ بەراستی ئەمە كارەساتە!" بەلام چاوەرێ بکەن و گوی بۆ کۆتایی چیرۆکە کە رابگرن.

لە کارگە کە دا، داربەرە کە خەریکی پرینی قەدی درەختە زەیتوونە بەتەمەنە کە بوو، تا ئەو کاتەى فەرمانبەرێکی شارەوانی درەختە گەورە کە ی بینی و سەیری کرد کە هیشتا پرەگی درەختە کە بە درەختە گەورە کە وە ماو، ئەمەش بە واتای ئەو دەیت کە ئەو کە سانەى درەختە کە یان فرۆشتبوو بە کارگە کە، تەنھا درەختە کە یان نە پرپیوو وە، بەلکو پرەگی ئەو درەختە ٨٠٠ سالیان لە بنەو دەکرە بوو. فەرمانبەرە کەش دواى بینینی ئەم پرووداوە راستەوخۆ بەرپرسیانی ئاگادار کردەو، ئەوانیش بابەتە کە یان بە ھەند وەرگرت و درەختە ٨٠٠ سالیە کە یان -کە کیشی ٤ تەن بوو- گواستەو بۆ باخچە یە ک و لەوێ ناشتیان، لە گەل ئەو شەدا درەختە کە یان لە گەل درەختێکی گەنجدا مۆتۆر بە پێ کرد.

باشە مۆتۆر بە کردنە کە ی سەرکەوتوو بوو؟ نە ک ھەر سەرکەوتوو بوو، بەلکو دواى ٢٠ مانگ دەستی کرد بە پێدانى زەیتوون لە قەدە بەتەمەنە کانی.

ئەمەش راستە لە خۆرا نییە بە درەختی زەیتوون دەوتریت "درەختی نەمر!"

منیش بەم ھەوآلە دەلیم ھەوآلی دلخۆشکەر! ئەگەر
پروژنامە یەکیش دەربکەم، ئەوا ناوی دەنیم پروژنامە ی
ھەوآلە دلخۆشکەرەکان و ھەمیشە لەو جورە ھەوآلانە ی
تاییدا بلاو دەکەمەوہ.

بەلام شتیک لە میتسکی مندا قەتیس بوو، ئایا لە لای ئیوہش
واہ؟ ئەو کەسانە ی گرنگیان بەم بابەتە دا، باشە دەبیت چۆن
زاناییان کە ئەو درەختە زەیتونە تەمەنی ۸۰۰ سالە؟ کێ ئەو
زانایاریە ی پێ دابوون؟

بەلێ، لە راستیدا ئەو قەدە گەورانە ی درەختە کە دەریدەخات
تەمەنی درەختە کە چەندە. واتا چۆن! ئەوان بە پیشینیە ک
تەمەنی درەختە کە یان دۆزییەوہ؟

، - گەورەم بلین تەمەنی چەندە؟ چونکە ھاوړئ
پروژنامە وانە کانمان دەپرسن.

- بلین چەندە؟

- بلین چەندە گەورەم؟

- بنووسە ۷۰!

- ئەوہ کەمە گەورەم، باپیرم ۷۰ سال بوو!

- کەواتە بنووسە ۷۰۰!

- گەورەم ھەر کردووتە کردووتە، با بیته ۷۹۰!

- ئەوہ چییە؟ دەلێی چوویتە تە داشکاندنیکێ درۆوہ بو

تاقمیکێ مۆبیلیات! بیگۆرە ئەوہ، بیگۆرە!

- ۸۰۰ باشه گه وره م؟

- ئه ی ته گهر وتیان له کوئ زانیووتانه، ده لئین چی؟

- گه وره م، ده لئین به پئوه بهری نفوس ئه و زانیاریه ی پئ داوین.

- بیرۆکه یه کی ژیرانه یه.

به دلنیا یه وه به و جوړه بریاریان له ته مه نی ئه و دره خته زه یتوونه به ته مه نه نه داوه، چونکه چهنه پئگه یه کی پاریزراو و زانستی هه یه بۆ دیاریکردنی ته مه نی دره خته کان.

شوئنه واری چه نده ها سال

ئاسانترین پئگه بۆ دیاریکردنی ته مه نی دره ختیک که له لیپرسراوئکی دارستانه کانه وه فیری بووم، بریتییه له وه ی سه ره تا مه تریک هه لده گرین و پتوانه ی تیره ی قه دی دره خته که ی پئ ده که ین؟ به به رزی ۱,۵ مه تر له زه ویه وه.

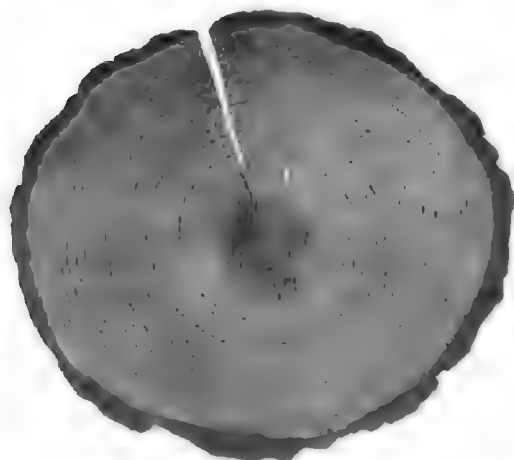
بابلئین پتوانه تان کرد و ۱۲۰ سم ده رچوو، ئیستا ئه و ۱۲۰ سم دابه شی ۲,۵ بکه ن، ۱۲۰ دابه شی ۲,۵ یه کسانه به ۴۸. که واته ئه مه ژماره ی ئه و مؤمانه یه که بۆ پوژری له دایکبونه که لیتان داوا ده کریت.

ئه ی باشه بۆچی له ۱,۵ مه تره وه تیره وه رده گرین و ده یگورین بۆ سانتیممه تر و دابه شی ۲,۵ ی ده که ین؟

پراستی لهم بابته دا هیچ زانیاریم نییه.
 له پراستیدا، وه کو نه وهی که لپرسراوی دارستانه که وتی؛ ثم
 شیوازه کرداره پتووستی به راهتانیکی زوره. به لام نه وندهش
 باوه پیکراو نییه، چونکه نه گهر به راوردی دره خته کان بکهین،
 ده بینین که هندیکیان زووتر گه شه ده کن و هندیکی تریان
 هتواستر گه شه ده کن. ئیمه ناتوانین ته مهنی نه وان به و شیوازه
 دیاری بکهین.

دروسترین ریگه بۆ زانینی ته مهنی دره ختیک، بریتیه له وهی
 که قه ده که ی له باری پانیدا بپریت و خه ته کانی ناوه وهی که به
 شیوهی بازنهیی نه خشیندراوه؛ بژمیریت.

ئایا ئیوه پیتشر دره ختیکتان بینووه که قه ده که ی له باری پانیدا
 برایتیه وه؟ دره خت له ناوه پراستی قه ده که ی وه بۆ دره وهی،
 کۆمه لیک خه تی شیوهی بازنهیی بوونی ههیه، ژماردنی نه و
 خه تانه ته مهنی دره خته که مان نشان ده دات.
 به لام زور زیاتریش بوونی ههیه...

گه وره بوونی درهخت له ورزی زستاندا خیراتر ده بیت، هر هیچ نه بیت له باکووری زه وییه وه جیاوازی گه شه کردنی درهخته کان به پنی تپه پر بوونی ورزه کان ده بیریت. له ورزی زستاندا ئه وه شه ی درهخته کان که گه وره ده بن، په نگیکی کالیاں ده بیت. له ورزی هاوینیشدا درهخته کان هتواستر گه شه ده کهن و په نگی بازنه ی ناو درهخته کانیش توخ درده کهن، که ئه مهش گه شه کردنی درهخته که نشان ده دات، به م جوړهش کال و توخی په نگی بازنه کان ته مه نی سالتیکمان نشان ده دات.

هه ندیک جار له ناو بازنه ی درهخته کانداز و شهق بوون ده بینن، که په نکه ئه و درزانه به هو ی دار پر ټکه وه پروی دایت. بو نمونه؛ په نکه ئه و درزه له لایه ن دار پر ټکه وه بوو بیت که به ته وره که ی له قه دی درهخته که ی داوه، به لام له و کاته دا ده نگی ته وره که ی گه شستووه به ورچیک و له خه و خه به ری کردووه ته وه. له مه وه وا درده که ویت که دار پر ټکه په پیش ته وه ی داره که بپرته وه خو ی له ورچه که پرگار کردووه. به دلنیا ییه وه ناتوانن دلنیا بین له وه ی ثایا دار پر ټکه په پراکردووه له ده ست ورچه که، یاخود نا! بو ئه مهش پتو یسته له فرمانگه ی ناماری دانیشتوان ئه و زانیارییه به رده ست بخه ی ن.

ئه گهر بیت و هه وره برووسکه یه ک بهر دره ختیک که ویتیت، یاخود ئاگر که وته وه یه ک به سهر دارستانیکدا هاتیت، ئه وا ده شیت له ئاسه واری بازنه کانی قه دی درهخته که وه بیزانین.

تهنها ئهوهندهش نا، بهلكو دهتوانين زانياريمان لهسه
درهختيكي سهد سالي دهست بكهوئت كه سهد ساله
وهرزهكاني بهسهدا تپهريوه.

ياخود بو نمونه، تهگر هاتوو ههشتايه مين بازنه ي ناو قهدي
درهخته كه زياد له پتويست پهنگي توخ بو، ئهوا به واتاي ئهوه
دئت كه ئهو ساله وشكه سالي بووه و وهززي زستان كورت
بووه؛ وهززي هاوين دريژ بووه.

بهلام يهك خولهك پارهستن! واتا بو ئهوهي ئهوه هه موو
زانياريه بزانيان دهربارهي درهختيكي؛ دهبيت درهخته كه
بپرینهوه؟

نهخير! بهلكو لپرسراوي دارستانهكان، ياخود پاستر بلئين
"دئندروكروئولوجيست" هكان^۱، نايه ئهوه درهخته بپرینهوه كه
چاويان لهسهره و دهپانهوئت زانياريان دهربارهي دهست
بكهوئت، بهلكو ئاميري ههلكول بهكار دههينن، كه بهو ئاميره
نموونهيهكي بچووك له قهدي درهخته كه وهرده گرن. ئهم
كردارهش هيج زيان به درهخته كه ناگهيه نئيت. دواتر ئهوه
نموونهيهي له درهخته كه وهري ده گرن، پشكيني بو دهكه ن و
ژماره ي بازنهكاني دهژميرن.

۱- ئهوه كه سانهن كه دهپانهوئت زانياريان دهربارهي رابردوي درهختيكي
دهست بكهوئت.

پهنگه به لای دارتاش یان داربریکه وه ئه و پارچه درهخته
ته لاشداریک یان په لیکه باریک بیت بۆ سووتان، به لام بۆ
دیندرۆکروڼۆلۆجیستیک ئه و پارچه درهخته وه کو هارد درایفیکه
که ته وای زانیاری درهخته که له خو ده گریت.

بوون به دینترۆکروڼۆلۆجیستیک کاریکی چهند به جۆشه؛ ئه ی
وانیه؟ تنها ته وهنده ی هیه که میک به زه حمهت وه لامی ئه و
که سهت پچ ده درته وه که پرسیاری ئیشه کهت لی ده کات.

- پیشه تان چییه، کورم؟

- هین.... من.... دیندرۆکروڼۆلۆجیستم.

- باره که لالا، پروانه پزیشکه ئیت.

- نا نه خیر، به و شیویه نییه! من چاودیری درهخته کانم.

- ئی کورم بلێ لپرسراوی دارستانم.

- له راستیدا لپرسراوی دارستان نییه، دیندرۆکروڼۆلۆجیسته!

- خۆزگه یورۆلۆجیست (پزیشکی کۆته ندای میز و میزه پۆ)

- بوویتایه! دووباره کۆته ندای میزه پۆم ناره حه تی کردووم.

- شششت، پیاوه که شوره ییه.

- ئای لپرسراوی دارستان، گیانم لپرسراوی دارستان.

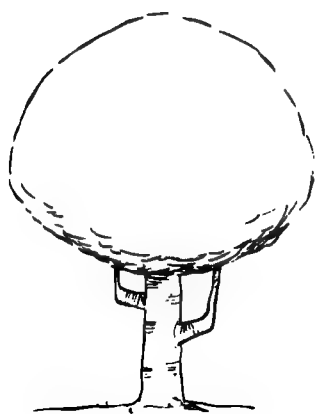
- باوکه گیان نکایه.

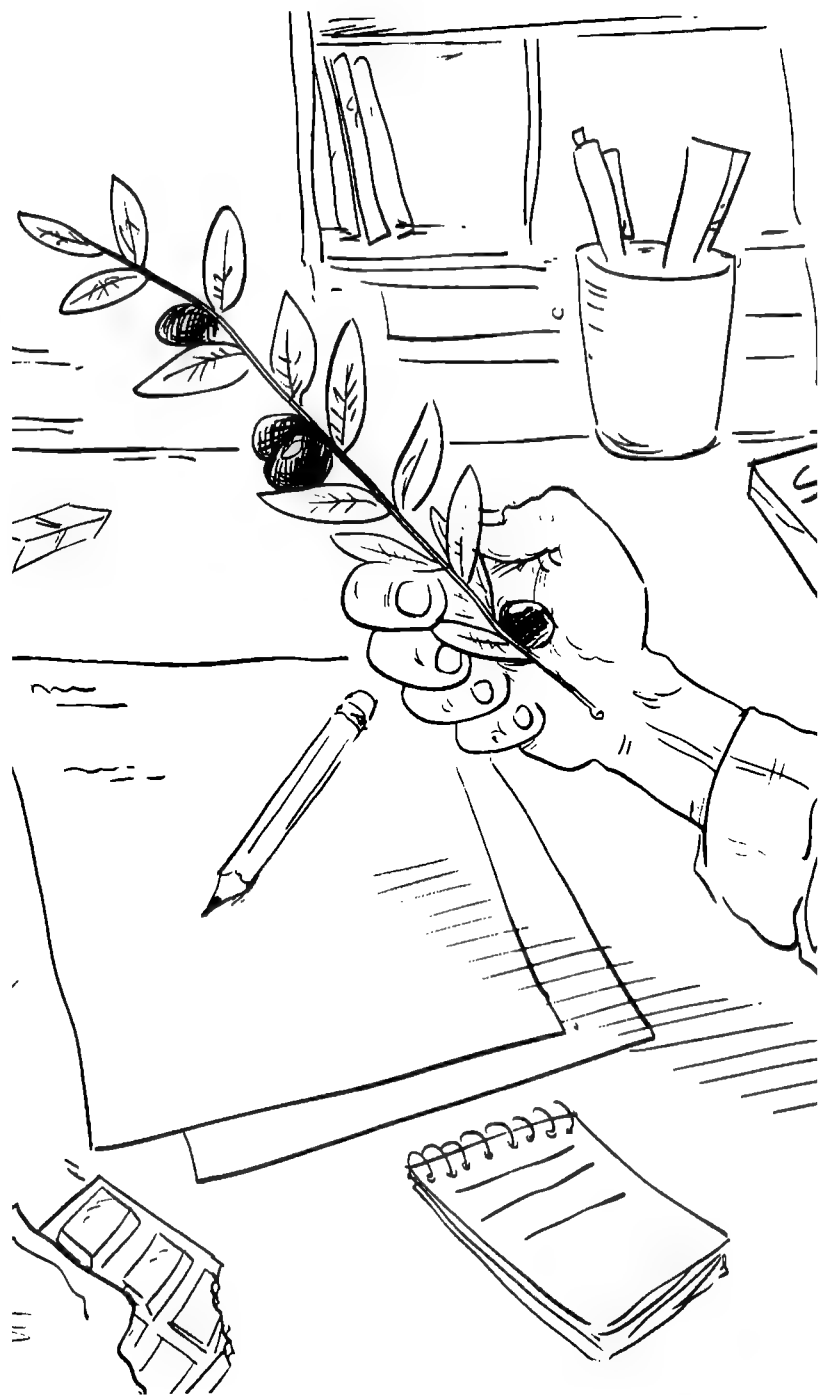
- باشه باشه کچه که مان دایتی و ته وای بوو!

له راستیدا بابەتە کە بەو شتوویە ئالۆز نییە، بەلام بەدنیاییهوه
 ئەگەر تەماشای ناوهرۆکی وشەیی دیندرۆکرۆنۆلۆجیست
 بکەیت، ئەوا کەمێک سەرت لێ دەشیوێت. لەبەر ئەوەی
 وشەیی دیندرۆن لە یۆنانیدا بە واتای درەخت دیت و وشەیی
 "کرۆنۆسیس" بە واتای کات دیت، کەواتە کۆی وشەکان بە
 واتای کاتی درەخت دیت...

دره ختی نه مر

له نیتوانماندا هیچ تورهبوونیک یاخود ناو میدییه ک نیسه،
سو پاس بۆ خودا شه ریشمان نه کردووه و له یه کمان نه داوه. نه
من یاومه ته وه به سه روچاوی ئیوه دا و نه ئیوهش به ردبارانتان
کردووم. نه وشه یه کی خراب له ده مم هاتووه ته ده ره وه به رانبهر
ئیوه، نه ئیوهش بپرتزییه کتان به رانبهر من نواندووه. دلگران بوون
و شتی وا حاشا! بۆ چ هۆکاریک؟ وه کو گۆل دین و ده چین.
سه یر بکه ن، دانیش تووم په رتووکیکی نوئ ده نووسم، بۆچی؟
ته نها له بهر نه وه ی ئیوه خوشتان ده ویت، به لām دووباره درێژه
ده ده م به بابهی "لقی زه یتوون" به لئی لقی زه یتوون! لقیکی
زه یتوون و گه لا پاک و دره وشاوه کانی هه نار که وه ک زیو
ده دره وشینه وه.

لقیکی ئه و زه یتوونانه به ینن و وهرن له گه لām با برۆینه
باخچه یه کی زه یتوونه وه؛ له وئ به ته مه نترین دره ختی زه یتوون
بدۆزینه وه و له ژیر سیبه ره که یدا بۆ ساتیک دابنیشین و پال

بدەينەو. پەنگە وەكو "ھۆمىرۇس"ى نووسەر لە ژىريدا
سەرخەوێك بشكىنين.

درەختە زەيتونە بە تەمەنەكە، وەكو تابووتىكى كۆن واىە كە
خاوەنەكەى لە نيوەى پىگەدا بە جىيى ھىشتوو و نەگەراوەتەو
بۆ لاى و ھۆنراوێك بە گويماندا دەچىتت، كە وەك
ئالتوونىكى تۆز لە سەرنىشتوو واىە و دەلىت: "ھى ھەموو
كەسىكم و ھى ھىچ كەسىكىش نىم، پىش ئەوەى ئىو بەين من
ھەر لىرە بووم، دواى ئەوەى كە ئىو ش دەپۆن من ھەر لىرە
دەمىنمەو."

- ھى! ھى! سەيرى من بكە!

- بسم الله الرحمن الرحيم! كى قسەى كرد؟

- لەگەڵ تۆمە!

- بەلام ئەمە درەختىكى بە تەمەنى زەيتونە!

- خۆت بە تەمەنى!

- زۆر بە تەمەن دەردەكەون، درۆيە؟

- من تەمەنم ۲۵۰ سالى.

- بەراستە؟

- بۆ درەختى زەيتون تا چەند سال دەژى؟

- چەند سال؟

- ئەگەر ئاگر نەمانسووتىت، دارپرەكان نەمانپنەو،

گورگەكان نەمانخۆن، ئىمە نامرىن بۆيە بە ئىمە دەوترىت:

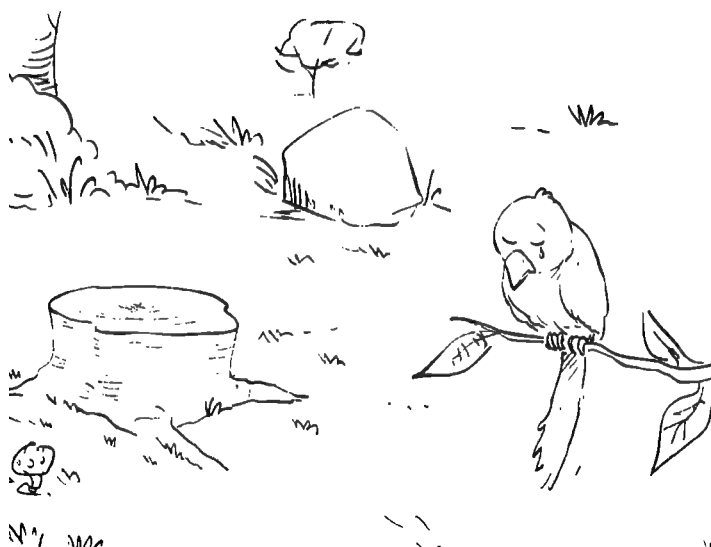
"درەختى نەمر"

- چي ده لٽين؟ به راستانه؟
- به لام خو وازناهيئن! له وي نووسينگه يه كي خانووبه رهي
- لييه! خاوه نه كه ي پياوړي كي سهر زله. جاري پيشو وهاته لاي
- خاوه نې ته م شوينه و پتي وت: ”له به رانبهر ته و دره خسته
- زه يتوونه دا ته و نده ت پاره ده ده مي“ مه به ستي من بوو!
- به ته ما يه چي بكات؟
- دروست كردني خانوويه كي خستو وه ته ميشكيبه وه، سهر يكي
- ته و نده گه وره ي هه يه كه له هيچ شوپښكدا جيگاي نابيته وه!
- خاوه نې شوينه كه وه لامي چي بوو؟ باخچه ي زه يتوونه كان
- ده فرو شيت؟
- نه خير!
- ئيه... باستر!
- ده لٽ ده يكه مه هوتيل، هوتيل پاره يه كي باش ده كات!
- وا مه لي!
- له كو تايدا ئيتر مرو فانكي ناسو پاسگوزار و چاو برسین.
- به لام هوتيل گرنگه؛ گه شتيار، كارگه يه كي بيدو كه ل!
- نه ي ئيمه چين؟ كارگه ي راسته قينه ئيمه ين! خوداي گه وره
- ئيمه ي وه كو كارگه يه ك بونياد ناوه! كارگه ي زه يتوون.
- باشه به لام ته گهر به م شيويه لتي پرواني...
- تو ته و گله بگره به ده سته وه!

- هه‌لیگره! هه‌لیگره! ئینجا ته‌پری بکه، له‌ناو ده‌ستدا نه‌مدیو
و نه‌ودیوی پی بکه! ئیستاش یه‌ک زه‌یتوونم بۆ دروست بکه، با
بتبینم!

- ئیستی... چۆن دروستی بکه‌م؟ که‌س ناتوانیت نه‌وه بکات.
- بیه‌ره لای پرۆفیسۆره‌کان، با نه‌وان دروستی بکه‌ن!
- نه‌خیر ئیتر، ئیستا پرۆفیسۆرنکی ئاوا له‌کوی به‌ینم؟
- سه‌یری من بکه، له‌سه‌ر به‌رزی نه‌و گرده‌خزمیکی منی لی
بوو، ۵۰۰ سال ته‌مه‌نی بوو. پۆژیک دارپه‌کان هاتن و
بریا نه‌وه و له‌گه‌ل خویاندا بردیان.

- هییییی!
- به‌لی... ته‌نانه‌ت چۆله‌که‌کانیش به‌دوایدا گریان!
- سه‌یر بکه‌ منیش ئیستا ده‌گریم ها!

-ئىستا تۆ دەلىت مەگرى، چونكە بىسوودە؟

- ئەى باشە كەى پىويستە بگىرىم؟

- ئەو كاتەى كە كۆتا درەختى زەيتوون بىراپەو و لە پىناو
بوونى يەك زەيتوون لە دەفرەكانتاند، پىويست بكات بىرۆنە
سەر گىردەكان و بگىرىن.

-ئەى خودايە! ئەو چ كابووسىكى خراب بوو!

گەورەى درەختەكان

كەشتىيەكەى پىنەمبەر نوح (سەلامى خواى لەسەر بىت) بۆ
ماوہى چەند رۆژ و ھەفتە و سالتىك لە تارىكايى دەرياكان و
بەرزى شەپۆلەكان -كە وەك شاخەكان وابوون- ماپەو، لە
كۆتايىدا لەسەر شاخى جودى وەستايەو.

لافاو و زىيانەكان تەواو بوون، شەپۆلەكان وەستان، تارمايى
ھەورە پەشەكان وەكو ھەورەكان ديار نەمان و ئاسمان بە
پرووناكيە شىنەكەى زەردەخەنەى بەخشى، گۆپە زەردە
گەرمەكەى خوداش دووبارە زەوى وشك و پرووناك كىردەو.

دەلىن لەو كاتەدا كۆترىك لە كەشتىيەكەو فەريو. فەريو و لە
كاتى گەپانەو ەيدا بە دەنووكى زەيتوونىكى ھەلگرتوو، ئەو
زەيتوونەش مۆژدەى كشانەو ەى ئاوو كە بوو...

دره ختی زهیتوون هه زاره ها سألّه گرنگیه کی زۆر زیاتری
هه بئووه لای مرۆفه کان به بهراورد به میوه کانی وه ک؛ سێو و
هه رمی و قۆخ، که پهنگه به لقه کانه وه پتگه یشتیتن یاخود نا.
چونکه ئه و زهیتیه له میوه ی زهیتوونه وه وهرده گیریت که
زهیتیه ی زهیتوونه، چهنده ها سه دهیه بئووته مایه ی
پروونا ککردنه وه ی شهوی مرۆفه کان، چونکه وه کو
سه رچاوه یه کی وزه بۆ داگیرساندنی چراکان له ماله کان و
په رستگاکان و کۆشکه کاندایه کاریان هتیاوه.

به دلیلی که زهیتی زهیتوون وه کو وزه ی نهوت نییه، ئه وه له هه مان کاتدا ده پله له نهوت ته ندروستتره. پهنگه ئیستا هیچ که سیک زهیتی زهیتوون وه کو وزه یه ک بۆ پروونا ککرده وه به کار نه هیئت، به لām زهیتی زهیتوون ئیستاش له سه ر سفره کانماندا هه یه. هه ر وه ک چۆن هۆمیرۆسی نووسه ر به "شله ی ئالتوونی" ناوی ده بات. تا دنیا بمیئت هیچ که سیک ناتوانیت له نرخ و شکۆی دره ختی زهیتوون که م بکاته وه.

ئه وه خواردنانه ی که به زهیتی زهیتوون ده کرین (خۆشترین خواردن لای من که به زهیتی زهیتوون ده کریت بریتیه له یاراخ) هه م ته ندروستر، هه میش زۆر به له زه ترن. له پێکهاته که یدا فیتامین K,D,E و به هه مان شیوه کالسیۆم و ئاسن و سۆدیۆم و پۆتاسیۆم له خۆ ده گریت.

زهیتی زهیتوون به راورد ناکریت به زه یته ده سترکه ده کان، که هه رسکردنیان قوورسه و زیان به جه سته ده گه یه نن، به لکو زهیتی زهیتوون سوودیکی ده رئاسای بۆ جه سته هه یه. سووده کانی له وتن نایه ن و له ته وقی سه ر تا بنی پی سوودی هه یه. هه موو که سیک ئاقل و به ویزدان درک به وه ده کات که ئه م دره خته نه مه ری که زهیتی لی به ره هه م ده هینریت، تایهت بونیاد نراوه بۆ مرۆفایه تی.

ئەى باشە بەرھەمەكەى؟ پتوئست دەكات سەبارەت بەوہ قسە
بكەئىن؟ ئەگەر سفرە وخوانمان بە زەئتوون نەپرازئىنەوہ، ئەى
بەچى بىپرازئىنەوہ.

زەئتوون دوای لئىكردنەوہى لە درەختەكان راستەوخۆ
ناخوئىت. پتوئستە بكريته سرکەوہ و خوئش بكريت. واتە
پتوئستە وەكو ترشيات بۆ ماوہى چەند مانگيک لە سرکەدا
دابئريت. ئەمەش چەند ريگەيەكى جياوازى ھەيە بۆ
ئامادەکردنى و ھەر ريگەيەكيش زەئتوونىكى بەلەزەتمان لەسەر
خوانى بەياني پئشكەش دەكات.

له جیهاندا خوشترین جوړی زهیتوون که له سهر سفره کان
پیشکەش ده کریت، له ولاتی ئیمه دا بهرهم دههینریت.
ئهو ولاتانه شی زهیتوون بهرهم دههینن، وه کو ئیمه بهردهوام
له سهر خوانی به یانیان به کاری ناهینن.
له سه فەرێکمدا بو ئیتالیا پرۆیشتبووم و له چاوه پروانی نانی
به یانیدا به خۆم وت: ”ئۆه، ئیره ش مه مله که تی زهیتوونه. کئ
ده زانیت ده بیت چەند جوړ زهیتوونمان پیشکەش بکەن.“ به لام
ده توانم بلیم خه یاله کانم هه مووی به بادا پرۆیشتن. بهو که سه ی
زهیتوونی سروشتی بهرهم هینا ده لیم: ”کاریکی باشت کرد.“
دهستخوشیه کی تایه تیش بو ئهو که سه ی زهیتوونی سهوزی
به خوشکراوی گزنیژ بهرهم هینا.

"دره ختی زهیتوون یه که می هه موو دره خته کانه"

مروغه کان که ی ئەم بهرهمه سه رسو پرهینه ره یان ئاشکرا
کرد؟ له راستیدا ئەمه نه زانراوه، بۆیه یونانییه کۆنه کان
ده لین "olea prima omnium arborum est!" به
واتای "دره ختی زهیتوون یه که می هه موو دره خته کانه"

ده لټن کونترين زهيتي زهيتوون پيش ۴۰۰۰ سال له لايه
خه لکانی سر پروباری "تيجه" له نه نادول بهرهم هيتراوه.

نایا موعيزه ی سروشته؟ به د لنيا ييه وه!

ئو که سانه ی ريکلام ده که ن، زور حه ز به وه ده که ن خه لک
گه مژه بکه ن و گه وره ترين مهرجی کارکردنی ئو که سانه ی
ريکلام ده که ن؛ بریتیه له وه ی خه لکی به وه نه زانن!
چند سالیک له مه و پيش، بهرهمه مهيتيکی زهيتي زهيتوون به م
شپوه به له ته له فزيونه کاندای ريکلامی کرد:

ترننن ترننن! ئه مه يه زهيتي زهيتوون، موعيزه يه که بو خوی!
خوتانی لی بيه ش مه که ن! ئه مه يه ده رمانی هه زار ده رد.
هه زانسی و په سه نييتيه که ی لای ئيمه يه، خو ئه مه زهيتي
کومپانياکانی تر نيه گران بی و باشيش نه بی.
دوا قسه مان ئه مه يه... ئه م زه يته موعيزه يه کی سروشتيه!
ترننن ترننن!

- ليره دا درکتان به وه کرد چو ن ئيمه يان به گه مژه له قه له م دا؟
به د لنيا ييه وه درکتان پی کردو وه!
وشه ی موعيزه؛ به واتای ئه وه ديت شتيک له ده سه لاتي
مروژدا نه بيت و مروژ به رانبه ري ده سه وه ستان بيت.

به لَام له پاستیدا ئەم واتایە نەزانراوە و بۆ شتە ناسروشتییەکان
به کار دیت، بۆ نموونه به "شتە نادیار و پۆحانییه کان" دهوتریت
"موعجیزه". ئەگەر وا بیت که واتە سروشت ده رئاسا نییه و
ده رئاساش سروشت نییه.

ئیتسا با که مێک گفتوگۆ له سەر دانەری ئەو پیکلامه بکهین،
بزانی چه ند گالته نامیز ده بیت:
- سَلاو هاوړیکهم.

- سَلاو! ئایا کارتی ناو نیشانی که سییه که م پتداون؟
- بۆسته، بۆسته! په له مه که و دواتر ده توانی کارته که م پئ
بدهیت. با سه ره تا شتیک له تۆ به رسم، ئایا زه یتی زه یتوون
موعجیزه یه؟

- به دُنیا ییه وه موعجیزه یه، ئەی پیکلامه که ی ئیمه ت نه دیووه؟
هی ئەو کۆمپانیایه ی ئیمه له وه ش موعجیزه تره!
- باشه چۆن موعجیزه یه که؟

- موعجیزه ی سروشتیه.
- سروشتی؟
- به لَی موعجیزه ی سروشتیه! زه تی زه یتوون موعجیزه ی
سروشتیه! دوا قسه مان ئەمه یه... ترننن ترننن!

- به لام شتیک ته گهر سروشتی بیت ته و سروشتیه.
واتا موعجیزه نییه، ده رئاساش له سه روو سروشته وه یه.
واتا سروشتی نییه.

- چی؟

- باسی زه یتی زه یتوون ده کهم، ته گهر موعجیزه بیت که واته
سروشتی نییه، ته گهر سروشتیش بیت ته و موعجیزه نییه!
ئیستا خۆتان یه کلا بکه نه وه، سروشتیه یا خود موعجیزه یه؟
- هیینه... موعجیزه یه موعجیزه. به و هه موو سووده یه وه ده لئی
ده رمانه.

- ئی که واته تو ده لئیت سروشتی نییه؟

- با و بلین.

- باشه ته مه موعجیزه ی کئیه؟

- هیینه... نازانم! ته ری هه به راست نازانم مه به ست
چییه، چونکه پتشت هر گیز به و شیوه یه بیرم لی
نه کرد بو وه. من ته نها دروستکه ریکی ریکلام!
- باشت نییه بلئی موعجیزه ی خودایه؟ له بهر ته وه ی
ده رئاساکان به س خودا دروستی ده کات.

- ترننن ترنننن! زه یتی زه یتوون موعجیزه ی خودایه! ته م
قسه یه مان لی وه ربگرن! "به م شیوه یه ده لئیت؟
- ته ی بۆ نا؟ ته وه راسته که یه.

- خو خراپیش نه بوو ده زانی؟
 - به دلنیا ییوه زور باشت ریش بوو!
 - تر ننن تر نننن! زه یتی زه یتوون موعجیزه ی خودایه! نه م
 قسه یه مان لی وهریگرن! "تر ننن تر نننن..."
 ئوف له ده ست نه وریکلام دروست که رانه! نه گهر بابته که مان
 زه یتی زه یتوون نه بوايه، بزانه چوون دوو قسه م له گهل نه وانه شدا
 ده کرد که ئوی ههرچی میوه ی خو شه ده یگوشن و شه ربه تی
 لی دروست ده که ن. له و لاشه وه ده لین: "سوپاسی سروشت
 ده که ین..."

دره ختی نه مر

دره ختی زه یتوون له مانگی نیسان و ئایاردا گولی سپی و
 مه یله و سهوز درده کات و له وهرزی زستانیشدا یه کیکه له و
 دره خته جوانانه ی گه لاکانی ده وهریت.
 به پیتی تیپه ربوونی کات شته کان کوون ده بن و ناشرین
 درده که ون، به لام دره ختی زه یتوون به پیچه وانه وه. چونکه
 دره خته کانی زه یتوون تا پیرتر بن جوانتر درده که ون و له سه ر
 زه ویدا وه کو شوینه وارکی میژوویی خو یان نشان ده دن.

له گهل ئه وه شدا دره ختى زه يتوون دره ختيكى ناسك نيه،
راسته چه زى له ئاوه، به لام ده توانيت له بيايان و شوينه كه م
ئاوه كانيشدا گه وه بهيت.

هه وه كه چۆن ده توانيت له بورسا بژى به هه مان شپوه له
فهله ستينيش ده ژى.

ياخود شارى قودسى پيرۆز كه له دوعاكانماندا يادى
ده كه يه وه و ده كه وسته سه ر ده رى اى ناوه راست، دره ختى
زه يتوونه كانى هه زار سال ده بن و به شتيك له ميژووى ئه و
شارى له سه ر نوو سراوه ته وه.

يان په نگه تاكو ئيستاش ئه و دره خته زه يتوونانه مابيت، كه
په نجه مبه ران له ژير سي به ره كانيدا دانيشتبوون.

دره ختى زه يتوون وه كو دره ختى ميوه كانى تر پتويستى به
چاره سه رى كيميايى نيه بو بالنده و گورگ و ميرووه كان. هه ر
خويان چه زيان به و چاره سه ره كيميايانه نيه.

دره ختيكى زه يتوون، بو ماوه ي سه د سال ياخود هه زار سال
ده ژى و به رده واميش ميوه به ره هم ده هيتيت. له بهر ئه وه شه پتي
ده لين "دره ختى نه مر". به لام به دلنيايي وه دره ختى زه يتوون
هيجى پي ناكرت به رانه بهر ئاگر كه وتنه وه، ياخود برينه وه يان
له لايه ن دارپه كانه وه. بو يه پتويسته ئيمه تا له تواناماندا هه بيت،
ئه و دره خته پياريزين...

ئايەتەكانى زەيتوون

سەردەمى سەربازىم لە وىستگەيەك بەسەر برد
پەرژىنەكەى دارى زەيتوون بوو، لەوى ناوہ ناوہ
دەچوومە ناو ناوچەى دار زەيتوونەكانەوہ و تىيدا
دەگەپام. يەكەم چاوپىكەوتنم لە گەل دار زەيتوونەكان لە
نزيكەوہ بەم شىوہ بوو.

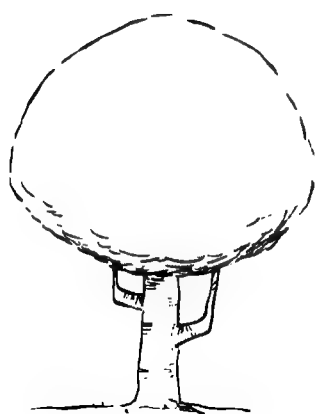
پىشتريش دووراودوور خۆشم دەويست، بەلام كاتىك لە
نزيكەوہ ناسىم، زياتر ھۆگرى بووم و خۆشەويستىيەكەم زياتر
بوو.

درەختە بەتەمەنەكانى زەيتوون ۋەكو پەيكەرىك وان،
بروانە ۋە ٲراوہستانە سەرنجراكىشەيان، ۋەو گەلايانەى
لەبەر ٲرووناكى شەودا ٲەنگيان زيويە و لە ٲۆژىشدا
دەدرەوشىنەوہ! ۋە توپىكلە تايەتەى ٲرووى قەدەكانى
داٲۆشىووە، ۋەو سىبەرە فىنكە و دەنگى ۋە ٲەشەبايەى بە
نيوان قەد و گەلاكاندا دەٲروات.

مروڤ ٲتويستە سوٲاسى ۋەو بەديھىنەرە بكات كەوا
درەختى زەيتوونى دروست كردووە، بەرانبەر ۋەو بەرە
بەرەكەتدارەى ٲەلەكانى دەٲازىنيتەوہ شاىيەنى
سوٲاسكردنە.

له چاوی مندا، خودای گه وره له ئایه ته کانی قورئانی پیرۆزدا
 باسی قه ده کان و گه لا کان و په گ و گه رده کانی کردووه.
 زه یتوونیش هه ر وه ک هه نجیر له سووره تی "التین" دا
 سویندی پی خوراوه، یاخود له سووره تی "النحل" دا له
 ئایه ته کانیدا ئامازه ی پی کراوه.
 "خودا به و ئاوه کشتوکال و زه یتوون و خورما و ترئ و
 هه موو به ریکتان بۆ سه وز ده کات. به راستی ئایه ت و نیشانه ی
 ده سه ته لات ی خودا له م سه وز کردنه دا هه یه بۆ قه ومی که بیر
 بکه نه وه و عه قلیان بخه نه کار." (النحل: ۱۱)

ئەو كانييانەي ڤووە و سەرەووە هەلدەقوڵێن

یەکیك لە كابووسەكان كە تووشی دانیشتوانی نیشتهجێتی
شوقە دەبێت، ئەوێهە دراوسێكە ی قاتی خوارەوێ بیت و پیتی
بڵیت: " لە ماله كەمدا ئەو شوینە ی بانێۆكە ی ئێوێ لە ژێرە، ئاو
داده دات."

لە زووترین كاتدا پتویستە وەستایەکی ئاوەرۆ بدۆزنەو و ئەو
شوینە ی ئاوێكە ی لی دەچیت؟ چاکی بكەنەو. لە هەمان كاتدا
ئەو ئیشیکێ زۆر گران و ئەستەمە.

پەنگە ئەو وەستایە بە پیتی پتویست لە كارەكەدا پاستگۆ
و شارەزا نەبیت! ئەو هەموو گەران تا دۆزیتانەو و
دواتر بە هەزار بەساقە و بەقوربان داواتان لی كرد تا لە
كاتی خۆیدا ئامادە بیت.

-چی بوو وەستا عوسمان؟ هیشتا شوینی لیچوونەكەت
نەدۆزییەو؟

- براكه م، به برپرای من لهو سووچه دا کیشه یه کی زۆر
گه وره هه یه.

- واتا؟

- واتا با ئه و سووچه ش بشکینین و سهیری بکهین.

- له بانیۆ که دا کاشی نه ماوه نه یشکینیت، هه یج برغوویه ک
نه ماوه نه یکه یته وه، ته نانه ت دۆلایه که شت له شوینه که ی خۆیدا
لابردووه! مال و مندالم له کاتی پتووستیدا ده بیت بچه مالمی
دراوسی که ی ته نیشتمان.

کوپه بچوو که که یان ئه مه ی له سه ر ده رگا که یان هه لواسیوه: "
گه وره به هه زاره و بچووک به ۵۰۰ دیناره.

- باشه کاکه، له مزگه وته که هه ردوویان به هه زار
دیناره! نا دادپه روه رانه یه! گه وره و بچووک وه ک یه ک
وایه؟ نه خیر به دلنیا یه وه.

- وه ستا عوسمان ئه وه گالته ده که ی؟ خیرا ئه و ده رچه یه
بیدۆزه ره وه؛ له و کیشه یه پزگارم که ن!

- ئای براكه م! تۆ به پراستی نووسه ری، هه ر به پتوه
هۆنراوه یه کت وت!

- تینه گه یستم؟

- ئه و ده رچه یه بدۆزه ره وه، له و کیشه یه پزگارم که! براكه م ئه مه
دروشمه، من ئه م پرسته یه ده که مه سه ر کارت ی ناو نیسانی
که سییه که م!

"وهستا عوسمان، پسپوری سه لاهه تی ئاو و ئاوه پوکانتان."

- ده زانیت خه ریکه ئیتر پتم نامییت!

- براهه م ئاوه که لئی ده چیت من چی بکهه، ئاوه که ده پروات!

- ههسته برۆ! برۆ...

ئاو ده پروات به لئی! پینگه یه کی دۆزیوه ته وه و ده پروات. ئه گهر دانیشتووی شوقه یه ک بن، یه کتیک له کابووسه کان ئه وه یه ئاو له شویتیک به چیت و بروات و بگاته ماله که ی نهۆمی خواره وه.

کابووسی راسته قینه ئه وه نییه دراوسیکه ی نهۆمی خواره وه بیزارت بکات، به لکو ئه وه یه دراوسیکه ی نهۆمی سه ره وه تان بیت و پیتان بلت: "له ماله که مدا ئه و شوینه ی بانوکه ی ئیوه ی له سه ره؛ ئاو سه ر ده خات." چونکه ئه وه ته نها له خه ونه کاندایه روو ده دات.

به لام به دلنیا یه وه، ئه گهر له هه ساره یه ک بژین هیزی کیشکردنی نه بیت؛ باب ته که جیاوازه!

ئه و رووبارانیه ی ده پۆن به ره و سه ره وه

کاتیک ده مانه ویت لیدوانیک بدهین ده رباره ی ئه وه ی نه مانه ویت کاریک بکهین، یا خود توانای کردنیمان نییه، هه میسه نمونه ی مه حال ده هینینه وه و ده مانه ویت تیمانبه گه نه سه ر برپاره که مان چه نه سوورین.

ھەر ۋەك چۆن لەم ھۆنراۋەيەدا ھاتوۋە:

"ئەگەر پروبارەكانى ئۆرد و بەسەر شاخەكاندا

سەر بىكەون،

ئەگەر سوپايەك بىت و دژم بوەستىت،

من دەستبەردارى تۆ نايەم."

ئەم شىعرە بۆ كى وتراۋە نازانەم، كىش يەكەم كەس وتوۋىەتى
ھەر نازانەم.

بەلام كاتىك دەلىت: "دەستبەردارى تۆ نايەم" ديارە بۆ
كەسىكى خۆشەويستى وتوۋە؛ ئاۋا سوۋرە لەسەرى و نموۋنەى
مەھالى ھىناۋەتەۋە.

- ئەگەر پروبارەكان بەرەو سەرەۋەش پېرۇن!

ھەر بۆيە كاتىك لىدوانىك دەدەين دەربارەى شتىك كە
 ناتوانىن بىكەين، ئەوا بە نمونەى مەھال پەتى دەكەينەو.
 چونكە زۆر مەھالە پروبارەكان بتوانن بەرەو سەرەو بەرۆن!
 ئاۋ ھەموو كاتىك لە سەرەو بەرەو خوارەو دەپرژىت،
 ئەگەرچى تافگە يان نافورەش بىت.

واتا كاتىك پەرداخىك لەسەر مېزىك بەردەبىتەو، زەويىيەكە
 تەر دەبىت، نەك بنمىچەكە!

ئەگەر ئاۋ لە سەرەو بۆ خوارەو نەپرژايە، بەلكو بە پىچەوانەو
 لە خوارەو بۆ سەرەو پەرژايە، ئەو كاتە كۆمەلىك كىشەتان بۆ
 دروست دەبوو و لىستى پىداۋىستىيەكانىستان دەگۆرا. بۆ
 نمونە؛ ئەگەر بتانەۋىت ئاۋىك لە بنى بىرىكدا دەربەكەن،
 پىۋىستان بە گورىس و سەتلىك دەبىت. بەدلىيايەو بۆ ئەو
 بەئاسانى سەتلە پەر ئاۋەكە بەرز بەكەنەو، ئەوا پىۋىستان بە
 سىستىمىكى بەرزكەرەو ش دەبىت.

لە راستىدا ئاۋ دەرھىتان لە بنى زەۋىدا كارىك بوو مەۋقەكان
 لە دىر زەمانەو پىۋە سەرقال بوون. واتا كارىكى ئەۋەندە
 ئاسان نەبوو، بەتايىت بابەتى ژيان و مردن بوو.

ھەر بۆيە بە درىزايى مېۋو مەۋقەكان ناچار بوون نۆيل و
 مەزەخە و چەندەھا ئامىرى تر دابھىتن.

- ئەي باشە خوارەنەو ئاۋ لە بتلىكدا بە قەسەب ھەر
 ھەمان شتە؟

-به دُنیا ییه وه، ئه ی زیره ک!

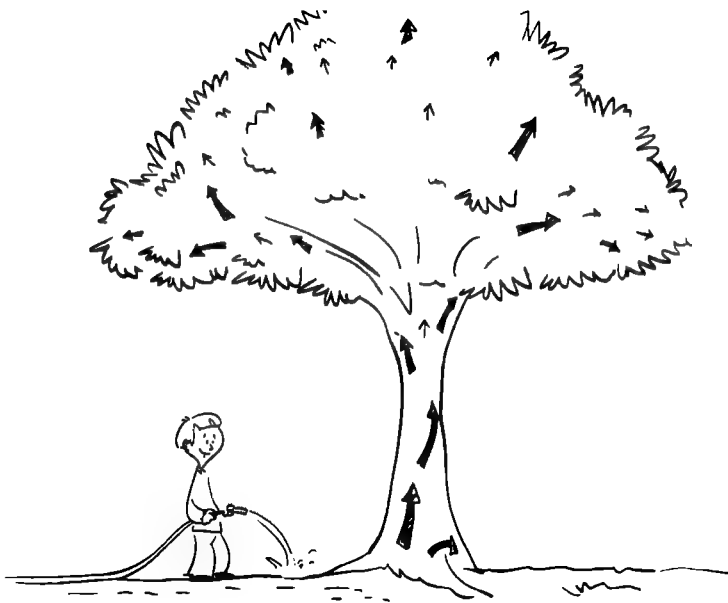
ئهم زهوییه شینه جوانه ی ملیونه ها زینده وه ری له خۆ گرتووه،
ئه گهر سأل دوانزه مانگ بارانی شی به سه ردا بیاریت، ههر ناچاره
له ژیر گل و له بنی زهوییه وه ئاو به ره و سه ره وه په وانه بکات.
- به لئ، مه به ستم دره خته کانه.

دره ختیش وه کو هه موو پرووه کینکی تر بۆ ئه وه ی بژی، ئاو له
بنی زهوییه وه به سیستمی خۆی بهرز ده کاته وه به ره و لقه کانی،
تا ده گاته به رزترین گه لای سه ر دره خته که...

ههر وه ک چۆن مه حاله پرووباری ئۆردۆ ئاوه که ی له خواره وه
بۆ سه ره وه به پروات، به هه مان شیوه مه حاله ئاو به په گی
دره ختیکدا تا گه لاکانی سه ر بکه ویت، مه حاله به لام پروو
ده دات! له راستیدا له م هه ساره یه دا زۆر شتی مه حال هه یه که
پروو ده دات.

بۆ نمونه، چۆله که کان دهفرن، هه نگه کان هه نگوین دروست
ده کهن، گۆله کان بۆنوبه رامه یان هه موو لایه کی ته نیووه و
هه وه کانیش به سه رماندا دین و ده پۆن.

کۆرپه له کان دینه دنیاوه و جوجه له ی بچووک بچووک
هیلکه کان ده تروکینن و دینه دنیاوه. له سنگی دایکه کاندای شیر
دروست ده کریت و منداله کانیش تامه زرۆی ئه و شیره ده بن..

ئو ھەموو لوولەيەي لە قەدى درەختەکاندايە و تۆرپەکیان
دروست کردووہ بۆ گەیانەکانی ئاو لە پەگی درەختەکەوہ تا
پەلەکانی سەرەوہ، بە پرۆسەيەك ھێندە ئالۆزە بە مێشکی
مروڤەکاندا نایەت.

لەم دنیايەدا زۆر شت ھەيە بە لای ئیمەوہ مەحالە، بە لام
پروو دەدات!

لە پاستیدا وای لێ دەکەن پروو بدات، ئەوہی لەسەر ئیمەيە
ئەوہيە لە شێوازی پروودانەکەي تێگەین.

ئاخۆ ئەم درەختانە بە چ سیستمێک بە درێژایی ملیۆنەھا سالی
ئاو لە ژێر زەویيەوہ بەرز دەکەنەوہ؟ لە کاتیکیدا لە چاخی
بەردینەوہ تا ئیستا، مروڤەکان بە بەکارھێنانی ھەموو ژیریانەوہ
ھەولیان داوہ تا چەند پێگەيەك بۆ سەرخیستنی ئاو بدۆزنەوہ.

ئاخۇ دەيىت نوپۇل لەناو قەدى ئەستورى درەختە كاندا
ھەيىت؟ ياخود ترومپاي ئاو كە تواناي بينىيمان نەيىت، يان
رەنگە مزەخەيەك كە تواناي بىستىيمان نەيىت؟

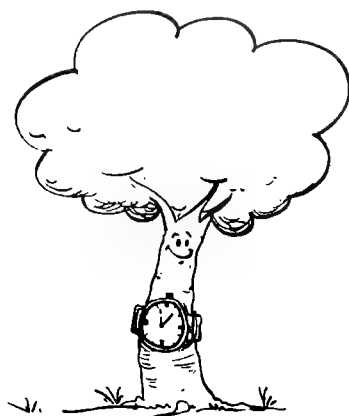
بۆرىيە كانى ئاو و ئاۋەپۇ گىرنگىن

ئەگەر بابەتە كە ھەلگىرتىن ياخود گواستەنەۋى ئاو يىت لە
شۈيىتىكەۋە بۇ شۈيىتىكى تر، ئەۋا پىتۈيىستان بە سەتلىكە ئاۋى
لىنەچىت، ياخود بۆرى ئاو دابىنن و لە ناۋىدا سىستىمى
ھاتوچۇپىكرىدى ئاو ھەيىت، بە مەرجىك بۆرىيە كان تواناي
ھەلگىرتى ئاۋەكەيان ھەيىت. ئاو تەنھا بەۋ شىۋانە دەگۈزىتەۋە
ياخود ھەلدە گىرىت. بۆيە دامەزىراندنى بۆرى ئاو گىرنگە!

گىرنگى نىيە دىرئىزى درەختىك چەند يىت، ئەگەر بىستىك يىت،
ياخود ۱۲۰ مەتر جىۋاۋى نىيە، چۈنكە سىستىمى گواستەنەۋى
ئاۋ لە درەختە كاندا بە شىۋەيەكە ئاو بەرەگە كاندا سەر دەكەۋىت
و بەلق و پەلە كاندا پەۋانە دەكرىت؛ تادەگاتە گەلاكان.

ئەم سىستىمە لە چەند پىچكەيەك پىك دىت، كە لە ژماردن
نايەن و زۆر ورد و بچوۋكن، تەنانەت لە تالى قۇيش بارىكتىر.
دەزانن ئەم بۆرىچكەنە چۆن دروست بوون؟ خانە پروۋەككىيەكان
گەشەيان كىردوۋە تا بە تەۋاۋى گەۋرە بوون و ئىتر
سايىۋىلازمەكەى ناۋيان وشكى كىردوۋە و مىردوون. ئەم خانە
مىردوۋانە ۋەك ھەمۋە خانە پروۋەككىيەكانى دىكە بەرگىكىكى

ئەستورىيان ھەيە پىتى دەوترىت (سلىلۆز). يەكگرتنى چەندىن خانەي مردووى ئاۋ بۆشى لەم جۆرە، بوۋەتە بۆرىچكە و بۆرىچكە كانىشى يەكيان گرتوۋە تا تۆرىكى بەھىزى گواستەۋەي ئاۋ دروست بىكەن، كە پىتى دەوترىت دارك (xylem) كە ئاۋ دەگوازىتەۋە لە پەگە كانەۋە بۆ گە لاكان.

پۆزى دە سووراحى ئاۋ

لە پۆزە گەرمە كانى ھاۋىندا درەختىك نىكەي ۲۰۰ لىتر ئاۋ لە دەست دەدات، بە پىتى بە قەبارەي درەختەكە. ھەر ۲۰ لىترىك ۱۰ دۆلكە ئاۋ دەكات! پىۋىستە ئەۋ ئاۋەي لە دەستى دەدات؛ دووبارە بەردەستى بىخاتەۋە.

له بهشی خوارهوهی گه لاکاندا، کونیلە ی بچووک ههیه پیشان دهوتریت؛ ده میلیه (Stoma) له ده میلانهوه ئاو له ریگه ی بههه لمبون ده چیتته ده ره وه.

ههر بویه ئه و سیستمی گواسته وه ی ئاوی ئاو دره خته کان گرنگه، چونکه ریگه ده دریت له وشکبونه وه ی گه لاکان و بهرده وام له جووله پیکردنی ئاودایه.

کاتیگ ئاو له ده میلیه کانه وه ده بیت به هه لم، ئاوی نوێ له په گه کانه وه به ریگه ی ده ماره کان ده گاته دارک و و دواتریش ده گاته ده ماری گه لاکان و ئاوی نوێ وهرده گر.

گه ردیله کانی ئاو ده ستی په کیان گرتوه تا ئه م گه شته ته واه ده کهن. ئه گه ر ئه و دوورییه ی ههر گه ردیله یه ک ده بیرێ هه ژمار بکهین، ده کاته برینی ملیونه ها کیلومه تر، چونکه تا ئه م گه ردیلانه له پرۆسه ده رتاساکه ی رۆشنه پیکهاتندا به نیو

گه لاكاندا بلاو دهنه وه و دهنه هلم، ده بیت گهر ديله نوي
 گه شتيته وه گه لاکه؛ نه ویش به برینی ږنگه يهك له قوولایي
 خا که که وه.

کاتیک ئاو له گه لا ئاوریشمیه کانه وه که م ده کات، دهرگای
 خانه زور ورده کان به پرووی گهر ديله کانی ئاودا ده کرښه وه.
 دواي نه وهی خانه کان تیر ئاو بوون، دهرگا کانیان داده خریت.
 چیر ئاو هه لنامژن تا نه و کاته ی پتوستان ده بیت، به لام نه مه
 زور ناخایه نیت. کاتیک بایه کی گهرم هه لده کات و تیشه
 به تینه کانی خور ده يدات له گه لای دره خته کان، نه و کاته ئاو
 ده بیت به هلم و هاو کیشه که دووباره ده بیته وه.

نه و بوریه وردانه ی وه ک تالی قر وان، دووباره تورپک
 دروست ده که نه وه و گهرده کانیس یه ک ده گر نه وه و به گوښه دانه
 هیزی کیشکردن، ده ست ده که ن به بهر زکردنه وهی ئاو له
 خواره وه.

پیش پسووله که

۲۰۰ سال له مه و پیش، چند زانایه کی شاره زای دار و
 دره خت شتیکی نامویان دوزیه وه، که ئاو له په گی دره خته وه
 به ره و لق و گه لای دره خته کان ده پروات به بی گویدان به هیزی
 کیشکردنی زهوی، به لام نه یانتوانی هوکاره که ی پروون بکه نه وه.
 په نگه بلین به راورد به ۲۰۰ سالی پیشو چی گوږاوه؟

له راستیدا هیچ شتیک نه گۆراوه، تنها ئه وه نه بیت زاناکان
 له سهه چۆنیه تی کارکردنی ئه و سیستمه چهند زانیارییه کیان
 دۆزیوه ته وه، به لام نه یان توانیوه زانیاری ته وا وه تی بخه نه پروو.
 کاتیکیش زانیاری زیاتر فیر ده بین، ئه و کاته له وه تیده گهین
 مه حاله و باوه پیکراو نییه؛ که وا ئه م سیستمه به پیکهوت و
 ههر له خۆوه ملیونه ها سال له مه ویش بونیاد نرابیت. ههر وه ک
 چۆن هه ندیک له خه لکی بیرى لى ده که نه وه.
 چونکه گواستنه وه ی ئا و بۆ قه ده ی دره خته کان به سیستمیکی
 تایهت بونیاد نراوه، ناکریت ههر له خۆوه دروست بوو ییت.
 ههر وه ک چۆن کاتیک ئاوی پاک بۆ مالان دابین ده کریت؛
 پیوستی به بۆریه که له دووری چهنده ها کیلۆمه تره وه کۆلان به
 کۆلان، شه قام به شه قام، مال به مال بیریت تا ده گاته

ماله کانتان، خو ناکریت بلتین ئەمه به پێکهوت پرووی داوه و
 کەس دەستی لەم کارەدا نەبووه، چونکە ئەمه ملیار جار کەپەتی
 ملیار، ئینجا کەپەتی ملیاریکی تریش باس بکریت کە لە خووه
 پروویداوه، ناچێ بە مێشکی کەسدا.

بەلام کاتیک مروف وستی بپروا بە شتیک بکات، ئەو شتە
 چەند لە دەرهوهی مێشکی مروفیشدا بیت؛ هیچ گرنگی نییه.
 بەدلتیایهوه، ئەو کاتە ی پسوولە ی ئاوه کە یان دیتە بەردەم،
 کارە کە جوړیکی تره!

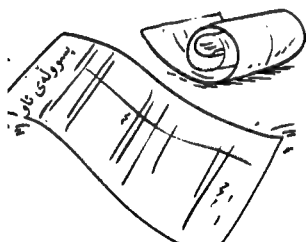
- ئەمه چییه؟

- پسوولە! پسوولە ی بە کارهێنانی ئاو!

- پسوولە ی چی براکەم. من پوژنیک بە راست و چەپدا ئەم
 بەلوووعە یەم بادا و لە ناکا و ئاو دەرچوو. چی پە یوهندیهکی
 هەیه بە ئێهوه؟ ئەوه بە تەواوەتی پێکهوتی سروشتیه! هەر
 خۆی لە خووه دروست بووه. واتا بە پێکهوت دروست بووه!
 من پاره ی پسوولە نادەم!

- جارێ با واز لە باسی ئەم پێکهوت و شتە بهێنین، تۆ ئەو
 بەلوووعە بسوورپێنەرەوه بۆ ماوه ی چەند ملیۆن سالیکی تر،
 بە لکو سروشت دووبارە چانسیکی نویت پێ بداتەوه، بیت
 چۆنە؟ دەکریت؟

- براکەم، داشکاندنم بۆ دەکەن؟

خه یال نییه راستییه: دره ختی

نهسته له

له سهر میزه که م پاکه تیک نهسته له ی لئییه، ریک به ران به رم دانراوه. ئەم دپرانه به تهماشاکردنی ئەو دهنووسم. له راستیدا نامەوێت تهماشای بکه م، به لام ناکرێت. چاوم بهردهوام دهچیته سهر پاکه ته نهسته له که. نهسته له که ی ره شه؛ (۸۵%) ی له کاکاو پیکهاتوو!

ئهوه ی له بهری مردووم ئه وه یه ده لئی خه لووزی ره شه، که چی مرووف به خواردنی ده گاته ئاسوده یی روح و ده لیت: "ئیترا ئاستا ئاسوده بووم."

پیکهاته ی نهسته له یه ک بو ئه وه ی بێته نهسته له، بریتییه له کاکاو. بو ئیوه وا ده زانن ئەو به ره مه مانه ی له بازاردا ده فروشریت نهسته له یه؟ "به ریزه یه کی زور کاکاو".

له راستیدا ئەو نهسته لانه کاکاو پیکهاته سه ره کییه که یانه، ناچنه ریزی ئەو نهسته له شیرینانه ی له ده نکۆله شه کره کان پیک هاتوو. ئەو نهسته له یه ش (۸۵%) ی کاکاو؛ ئەو کاکاو.

- ئەي ئەوۈ نىيە باخچەي پىشتەوۈمان درەختە قەزەمىكى
 لىمۆي لىيە وشكى كىردوۈ و شۆر بوۈتەو؟
 - قەينا درەختى لىمۆ دەيىت!
 بەدلىيايەوۈ لەسەر زەوى درەختىكى نەستەلە بوۈنى نىيە كە بە
 لقەكانىيەوۈ دەنكۆلەي شوكلاتەي پىتوۈ يىت.
 واتا ئەگەر دۈاي گىرمانىكى زۆر بۆ پاكەتتىك نەستەلە
 پىتان وترا: "تۆ بە چى تىگەيشتۈيت، وا دەزانى درەختى
 نەستەلە لە چىشتخانەكەدا ھەيە؟" ئەوۈ زۆر ئاسايە.
 چونكە ھەر وەك چۆن ئەو درەختە لە چىشتخانەكەي ئىتوۈدا
 نىيە، بە ھەمان شىۋە لە باخچەي ئەو مالانەشدا بوۈنى نىيە كە
 باخچەيان ھەيە. نەستەلە تەنھايەك درەختى ھەيە، ئەويش
 درەختى كاكاۈ!

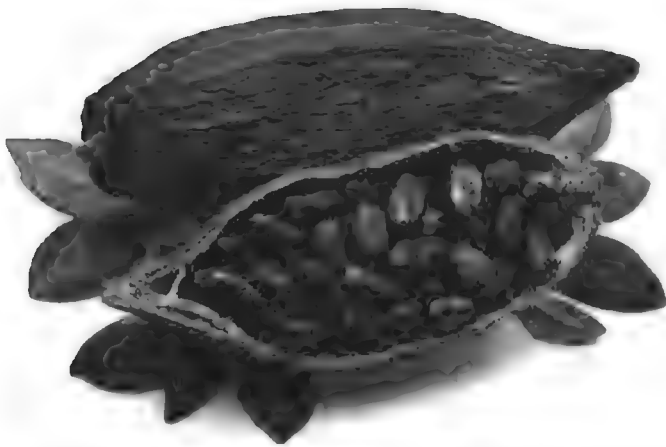
درەختى كاكاۈ

درەختى كاكاۈ پروۈەكىكى گەرمەسېرىيە، لە كەشېكى گەرم و
 شىداردا گەشە دەكا. درەختىكى تەمەن دىرئە، دەوترىت بۆ
 ماۋەي ۲۰۰ سال دەتۈانېت بۆي. بەلام ۲۵-۳۰ سالى پى
 دەچىت تا بەرھەمەكەي پىدەگات بۆ درۈستكردنى كاكاۈ.
 ئەو شۈينانەي درەختى كاكاۈ بەرھەم دەھېنن، برىتىن لە:
 ئەندونىسيا، سىرلانكا، ماداگاسكار(جەزىرەكە لەسەر دەرياي
 ھىندى) غانا، پوژئاۋاي ئەفرىقا، ئەمازۇن، بەپازىل، ناۋەپراست
 و باشۈۈرى ئەمىرىكا.

رۆژئاواى ئەفرىقا يەكەم ولاتە لە بەرھەمھێنانى كاكاودا.
 لە (۳۳%) ى ھەموو كاكاو لێرەو بەرھەم دەھێنرێت.
 بەلام ولاتى داىك بۆ نەستە لە بریتىيە لە باشوورى
 ئەمريكا، چونكە ۴۰۰۰ سالى لەمەوپيش خەلكى ئازتەك
 و مايا و ئۆلمېكس؛ يەكەم كەس بوون لەناو بەرى
 درەختى كاكاودا كاكاويان دەرکرد، بەلام دواى ئەو
 باشوورى ئەمريكا داگير كرا و خراپە سەر ئەوروپا، ئەو
 كاتە زۆربەى خەلكەكەى مردن و خەلكە پەسەنەكانيان
 لەدەست دا.

وشەى نەستە لە بنەپەتدا بە ئازتەكى پىنى و تراو
 شۆكۆئاتل (xocoatl). وشەى شۆكۆئاتل لە ئەنجامى
 يەكگرتنى وشەى ئاو و تال دروست بوو، بە كورتى بە
 واتاى ئاوى تال دیت!

- باشە ئەى بۆچى بە نەستەلەيان وتوو ئاوى تال؟
 ئەگەر وەكو من نەستەلەيەكتان خواردبێت پێژەى كاكاوەكەى
 زۆر بوو بێت، ئەو كاتە لە ھۆكارەكەى دۇنيا دەبنەو.
 ھەم كاكاویش وەكو ئەو شیرين نىيە كە پىشپىنى
 دەكەين. پەنگە بۆنىكى سەيرى ھەبوو بێت، بەلام
 بەدۇنيايەو شیرين نەبوو.

(نزیکى ۴۰۰۰ سال له مەویش، یه کهم دۆزینه و هی کاکاو له دره ختی کاکاودا بهرده ستیان خست، بریتی بوون له خه لکانی نه مریکای باشوور؛ که له شاره کانی نازتیکس و مایا و ئۆلمتیکس بوون. نه پرووه که له دره ختی کاکاو دهرده هیندریت و دواتر وشک ده کریت؛ به چهند قوناغیک ورد ده کریت و ده هاردریت. بهم شیوه بهش که ره ی کاکاو و کاکاوی هاراو دروست ده کریت).

شو کولانه یا خود راستر بلتین شو کوناتل، سه ره تا که دۆزرایه وه وه کو خواردن نه بوو، به لکو وه کو خواردنه وه بوو. جگه له وهش خواردنه وه یه ک نه بوو مندا لان جه زی لی بکه ن. خواردنه وه یه کی تا بلتی تال و توون بوو و چهن دین به هاراتی تیکه ل ده کرا.

نه م خواردنه وه یه ته نه ها له لایه ن چینی ئۆستۆکراتی و خاوه ن ده سه لاته کانه وه ده خورایه وه؛ له مه راسیمی په سمی و به خاکسپاردن و ئاهانگه کاندا. به تاییه ت پاشاکانی ئازته ک زۆر خولیای کاکاو بوون، ته نانه ت کۆشکه کانیان پر کردبوو له دره ختی کاکاو.

خه لکانی مایا باوه پریان و ابو و نهسته له مروّف دلخوش و
 ئاسوده ده کات. له راستیدا له مه یاندا کیشه مان نییه، چونکه
 له ناو کاکا ودا چهند مادده یه ک هه یه یارمه تی دهردانی
 سیرۆتۆنین (هۆرمۆنی دلخوشی) ده دات له میشکماندا، ئەمهش
 بهرپر سه له وهی مروّف ههست به باشی بکات؛ به واتا خواردنی
 کاکا و له راستیدا په یوه ندی به دلخوشی مروّفه وه هه یه.
 به لام خه لکی مایا زیاده پړۆییان له و بابه ته دا کرد و هاتن
 "خودای نهسته له" یان دروست کرد و ده ستیان کرد به پرستی.
 به لام ئەم کاره یان نه نجامه که ی کاره سات بوو، چونکه له
 وه رزی هاویندا په یکه ری نهسته له که یان توایه وه و ئەمهش هیچ
 باش نه بوو بۆ خه لکه که.

چیرۆکی کورت سه باره ت به نهسته لهی

تال و شیرین

دهریاوانه کانی ئیسپانیا دواى داگیرکردنى ئەمریکای باشوور، یه کهم شت که به دوایدا ده گه پان؛ ئالتون بوو. بۆ دۆزینه وهی ئالتون هه موو کارێکیان به رانه بر خه لکه که ده کرد، ته نانه ت شمشیریان له سه ر ملیان داده نا. ئازته ک و مایایان له پره گه وه ده رکرد؛ میژوو ئه و درنده ییه ی به خۆیه وه نه دیوو.

ئه وروپاش له و کاته دا گه یشت به خواردنه وه تال و ده نکۆله ی کاکاوی مایا. خه لکی ناوخۆ زۆر گرنگیان به ده نکۆله ی کاکاو ده دا و به دلناییه وه بازرگانه گه و ره کانی خواردنیش سه رنجی ئه مه یان دا بوو. له سه ره تادا خه لکی له گه ل میواندا ئه و خواردنه وه یه یان ده خواردنه وه، به بیانووی ئه وه ی "میوان له پرنگه یه کی دووره وه هاتوو" له کاتیکدا حه زیان پیتی نه ده کرد. به لام دواى ماوه یه کی کهم هه ستان به تیکردنى شه کر بۆ ناو خواردنه وه که. کاتیک بابته که دیته سه ر خواردن، قۆلپرین، له ناو بردن، دزین، لیدان و په کخستنى مو لکی خه لکی؛ ئه و میشکی پوژئاوا یه کان زۆر به باشی کار ده کات.

داگیرگه ره کان و دو مه نیکیه کان، کاتیک له ئەمریکای باشوور گه رانه وه بۆ ئیسپانیا، له گه ل خویاندا هه م خواردنه وه ی کاکا و هه میش پرژه یه کی زۆریان له ده نکۆله ی کاکا و له گه ل خویاندا برده وه.

بەم شىۋەيە ئەوروپا نەستەلەي ناسى. بەلام نەستەلە ھەتا
سالى ۱۷۰۰'ەكان ھەر بە شىۋەي خواردنەو بەكار دەھات،
ئەگەر چى شىرىنىش دەكرا.

لە سالەكانى ۱۷۳۰ دا كىمىازانىكى ھۆلەندى ئامىرى
"پەستەرى كاكاو" ى داھىنا و بەم جۆرە لە جياكردنەو ەي زەيتى
كاكاو سەرکەوتوو بوو. ئەمەش رىنگەخۆشكەر بوو بۆ گەيشتى
ئاستى نەستەلە بەم قۇناغەي ئەمرو.

لە دواي چەند سالىك، پىاونكى سويسىرى بەھەلپە،
رىنگەيەكى دۆزىيەو ە بۆ تىكەلكردنى شىر و نەستەلە. بەم شىۋەيە
نەستەلەي بە شىر دروست كرد.

دواي ماوہيەكى كەم نەستەلە لە پلەيەكى گەرمى دىارىكراودا
دەتوتىرايەو ە و لە ناو شووشەي دوكانى نەستەلەكاندا پىشكەش
دەكرا.

لەمرودا، پوژئاواي ئەفريقا يەكەمە لە بەرھەمھىنانى درەختى
كاكاو لە جىھاندا و ۳۰٪ ى كاكاو لە جىھاندا دابىن دەكات؛
بە كارکردنى پوژان و شەوانەي خەلكى ناوخۆ، لە شوینە گەرم
و شىدارەكانى گەورەکردنى درەختى كاكاودا. بەلام ئەو
بەشانەي دىكەي زەوى كە نەبوونەتە نىشتىمانى كاكاو و تىياندا
بەرھەم نايەت، راستە بەرھەمەكەيان خۆمالى نىيە، بەلام لە
سايەي سويد و بەلجىكاو ە كاكاويان لى ناپرېت.

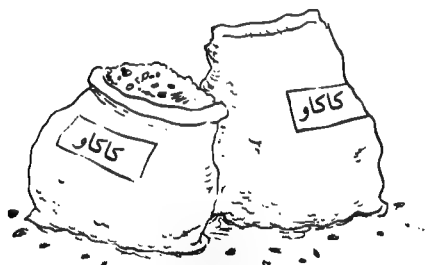
له بازاره سهر به خو کانی شدا (duty free) نهسته له کان له پاکه تی په نڅا وړه نڅدا پېچراونه ته وه و له سهریان نو و سراوه (made in Belgium) له بولگاریا دروست کراوه.

که س جوتیاره ماندوونه ناسه کانی دوورگه ی "Papua New Guinea" ی سهر پروو باری غانا و پروژئاوای ته فریقا نانا سیت. نه وانه ی به پیر و گهنج و منال و گه و ره وه خه ریکی کارکردن له دامینی چیا کانی ئالپ، که هر ده لئی دره ختی کاکاو به توپه ل لئی پرواوه. له وی ده نکو له کان کو ده که نه وه و ده بهارن. کچه کانی ش هر له مندالییه وه له گه ل شیری مانگاگان تیکه لیان ده کهن و ده یکه نه نهسته له.

به لی، نه وروپا له بابه تی نهسته له دا باشن. به لام نه و بابه ته ی نه وان زور تیایدا باشن، بریتیه له داگیرکردنی ولاتان و کوشتن و به کوپله کردنی خه لکی و کار پیکردنیانه تا مردن.

تایا نه و کاغه زه ئالتوونیه بریقه داره ی نهسته له کانی داپوشیوه، ده توانیت نه و داگیرکاری و زولم و زوره ی له گهنج و پیر و ثافرت و پیاوه په نجه ره کان و نه و مندالانه ی تا ئیستا تامی نهسته له یان نه کردووه داپوشیت.

- ها؟ چی ده لین؟

درهختی شۆرەبی قان ھیلْمۆنت

جان باپتیستا فان ھیلْمۆنت "Jan Baptista Van Helmont" زانا و فەیلەسوف بوو. یەکیک بوو لە زانا زۆر پیشکەوتووێکەکانی سەدەی ۱۷؛ بە ئەندازەی ھەموو زاناکانی تر زانا بوو. خواوەنی دوو تایبەتمەندی بوو کە پێویستە ھەموو زاناکان خواوەنی بن، ئەویش: تامەزرۆیی (مەراق) و ئارامگرتن بوو.

لە ماوەی ژيانیدا سەری خستبوو سەر ھەندیک بابەت، کە بووبوو مایەی پەرۆشی زۆربەی زانایان و سەریان لێ دەرنەدەکرد. وەک: مس و ئاسن و چەند شتیکی تر تیکەڵ بکەن و ئالتوونی خاویڤن دروست بکەن، گێراوێک دروست بکەن ھەرچی بێخواتەو نەمریت، میروولە لە شەکر دروست بکەن کە ئەمانە تەنھا چەند دانەیەک بوون. واتە شتی زیاتر ھەبوو.

بە بۆچوونی ھیلْمۆنت: ژیان لە ئاو و ھەوا پێک ھاتبوو، بۆ سەلماندنی ئەم بیرکردنەوێشە بریارێکی دا بە کردنی تاقیکردنەوێک کە پێنج سالی خایاند.

سەرەتا ۱۰۰ كیلۆ لە گڵی هینا و لەناو گۆلدانیکدا داینا،
دواتر لقی درەختیکی شۆرەبی هینا کیشی ۲,۵ کیلۆگرام بوو و
لەناو هەمان گۆلداندا پرواندی و بۆ ماوەی پێنج سالی جگە لە
باران؛ پرووەکە بە هیچ ئاویکی تر ئاوەندرا. ئەو گەلایانەی لە
درەختە بەردەبەوونەوه، کۆی دەکردنەوه و دەیکیشان و لای
خۆی تۆماری دەکردن.

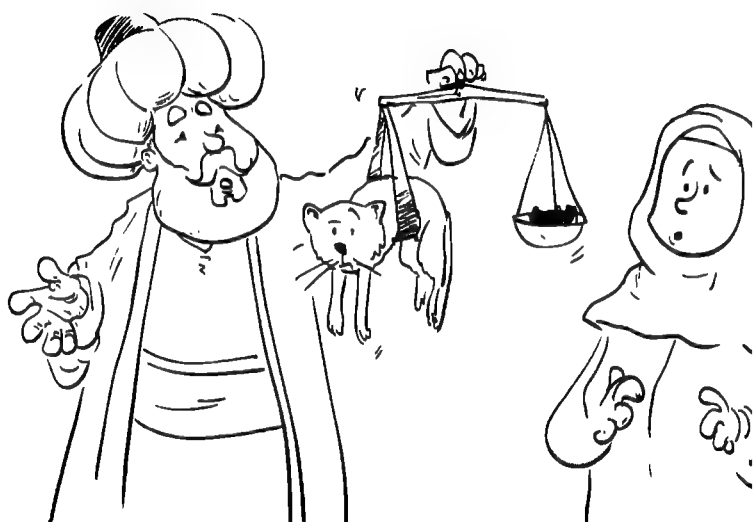
دوای پێنج سال، درەختە شۆرەبیەکی هیلْمۆنت گەورە و
سەوز و قوورس بوو. کیشی درەختەکی هیلْمۆنت نزیکى ۸۵
کیلۆ بېوو. بەلام ئەو گەلای پێنج سال لەمەوپیش لە
گۆلدانەکەدا داینبوو، تەنها ۵۰ گرامی کەم کردبوو.

- باشە درەختە شۆرەبیەکی ئەو هەموو کیشەى لە کوێوه
وەرگرتبوو؟

هیلْمۆنت وتی: "هەر بەم جوړه بیردۆزه کەم سەلماند،
درەخت بە ئاوەندى نەک بە گەل! چونکە گەل هەرچۆنیک
بێت، وەک ئەوێ هەیه دەمییتەوه!"

هەر کاتیک ئەم تاقیکردنەوهی هیلْمۆنتم بیر دیتەوه،
پاستەوخۆ بەسەرھاتی "جگەر"ەکی مەلای مەشھوورەم دیتەوه
یاد.

پروژیک مامۆستا سی کیلۆ جگەر دەکریت. خێزانی مامۆستا
دراوسیکانی بانگهێشت دەکات بۆ مالهوه. هەموو پیکهوه
جگەرەکە دەبرژێن و دەبخۆن، دواتر بەسەریدا قاوێهکی
سادەش دەخۆنەوه.

کاتیک ماموستا دیته وه ماله وه به خیزانه که ی ده لیت: "ژنه که
ژنه که، جگه ره که له کوپیه؟"

خیزانی ماموستاش ده لیت: "کویرایی دابیت پشیله که
خواردی!"

ئه مه ماموستایه! تو بلینی په کی بکه ویت؟ دواتر پشیله که
هه لده گریت و ده یکیشیت. کیشی ئه و ئازله به ئه ستم ده گاته
سی کیلو (یه که ی کیشه).

دوای ئه وه ی ماموستا ئه مه ده بینیت، ده پرسیت: "ئه گهر ئه مه
پشیله بیت، ئه ی جگه ره که له کوپیه؟ یاخود نه خیر ئه گهر ئه مه
جگهر بیت، ئه ی پشیله که له کوپیه؟". دواتر ماموستا کیشی
خیزانه که ی و هه موو دراوسیکانی ده پتویت و به و جوژه راستی
بابه ته که ی بۆ درده که ویت.

به دَلنیا ییه وه ئه م به سه رهاته ی هات دوور و نزیك هیچ
 په یوه ندییه کی به بابه ته که مانه وه نییه. خوی له راستیدا من نالیم
 "هه یه تی... ده لیم هات به می شکمدا".

ناشکریت به دَلنیا ییه وه بلیم "په یوه ندی نییه" کی ده زانیت
 په رنګه په یوه ندیان به یه که وه هه بیت؟ ئیتر ئه م دنیا ییه هه موو
 شتی ئه گه ری پروودانی هه یه.

هیلْمُونت، گرنگی پوْلی ئاو و هه وای ئاشکرا کرد له
 گه شه کردنی دره خسته که دا، ئه مه شتی به تاقی کردنه وه یه ک
 سه لماند.

تا کو ئیستا هیچ کیشه یه ک نییه. به لام له م کاره دا
 هیلْمُونت چند شتیکی هه یه تا ئیستا نایزانیت و
 هه رگیزیش ناتوانیت بیزانیت.

ئوکسجین

له سالی (۱۷۷۴ز) دا داهینهریک به ناوی جوزیف پرستلی-
 (Joseph Priestley) وه کو خولیا یه کی خوی بو زانست و
 داهیتان، وه ک زانایه ک دهستی به کار کرد و له چند بواریکی
 گرنگدا پیشکه وتوو بوو. دواتر هه ستا به داهیتانی چند شتیکی
 سه رسوپهینه ری وه ک "سوْده" که به تیکه لکردنی ئاو و دووانه

تۆكسیدی کاربۆن دروستی کرد (به باوکی خواردنه وه گازیه کان ناسینراوه) و ههروه ها گازی پێکه نینیشی ئاشکرا کرد (dinitrogen monoxide) هه ره له کاتی هه لّمژینیدا که سه که ده خاته قاقای پێکه نین.

به لّام ئەو گازه ی ئەو رۆژه له ئەنجامی چه نـد. تاقیکردنه وه یه کدا له تاقیگه که ی ئاشکرای کرد، له ئەوانه ی پێشوو ی نه ده چوو. وای کرد مۆمه کان زۆر زیاتر بدره وشینه وه! هات ئەو گازه نادیاره ی له گه لّ مشکیکدا کرده شووشه یه که وه.

مشکه به سه ته زمانه که له ناو شووشه که دا، له چاوه پوانی گیانکیشاندا بوو بۆ ئامانجی زانستی، به لّام شته کان وا نه بوون، چونکه زۆر زیاتر له وه ی چاوه پری ده کرد ژیا. ته نانه ت ئەم مشکه دواتر له گه لّ کۆمپانیای به ره مه پینانی فیلم؛ و آلّت دیزنی رینککه وت و بوو به ئەکته ر. به لّام ئیتر دیار نییه که ی مردووه. ئەوه ش بابه تیکی تره...

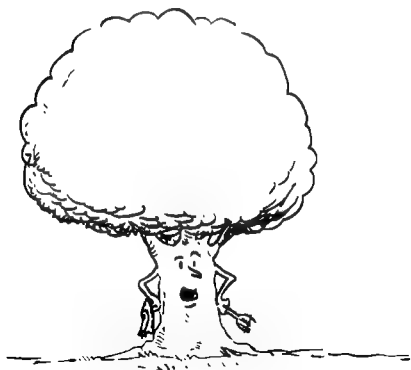
پریستلی هه ره به وه وه نه وه ستا و هه ستا به هه لّمژنی گازه که "بزانه چی پروو ده دات" ئەمه ی وت و گازه که ی هه لّمژی. دوا ی هه لّمژنی هه سته ی به ئاسووده ی و پشوودانیک کرد. وتی: "خراپیش نییه" و جاریکی تر گازه که ی هه لّمژییه وه.

کابرا ئۆکسیجینی دۆزیووه، به لّام جارّ نهیده زانی
چییه.

خۆی له راستیدا زاناكان له پيش بريستلييه وه ئۆكسیجینیان
ئاشکرا کردبوو. به لّام بريستلی پيشیان كهوت و ناوی لی نا
ئۆکسیجینیۆم (oxygenium).

دوای ماوهیهکی کورت، پهنگه دوای ئهوهی به
دارستانیکی چری پر ئۆکسیجیندا گهراپیت و وایی
کردبیته وه ئه و گازه نادیاره دهکریت ئۆکسیجین بیت.
زیاتریش پرووه که کان و بهتاییهت درهخته کان دهکریت
ئه وه ههوایه به ئۆکسیجین پاک بکه نه وه که له لایه ن
ئاژه له کانه وه پس کراون.

له راستیدا ئه وه سههرکه و تئیکی گه و رهیه توانیبتی سههرپای
ئه و زانیاریه که مانه ی به و شتیه یه بیرى کردبیته وه.
به خۆی ده لّیت: "کارێکی باشت کرد!" بهردهوامی به
رێگه که مان ده دهین....

دوای ماوهیه کی کورت، زانایه کی تر ههنگاوئیکي نوئ ده نیت
بۆ ئەم پرووداوه.

له راستیدا ئەم کارانه هەر وان؛ ده بێت ههنگاو به ههنگاو بۆی
برۆیت، به لام ئەوهی گرنگه کۆل نه دانه.

زانایه کی تر به ناوی جان ئینگنهاوز - (Jan Ingenhouz)
لیکدانه وهیه کی سهیری کرد سه بارهت به پاکردنه وهی ههوا له
پۆژدا؛ له لایه ن پرووه که سه وزه کانه وه. ئەم لیکدانه وهیه ئیجگار
گرنگ بوو، چونکه له لیکدانه وه که دا جگه له ئاو وههوا،
پرووناکیش ده گرته خۆ. له راستیدا هیشتا زووه بۆ ئەوهی پۆلی
پرووناکیمان بۆ ده ربکه ویت. به لام کهم نییه پۆلی پرووناکیش
بزانیته....

دوای تێپه ربوونی ماوهیه ک، له سالی ۱۷۸۲ جان سینییه ر -
(Jan Senebier) ئەوهی ئاشکرا کرد پرووه که کان بۆ
"پاکردنه وهی ههوا" واتا بۆ دروستکردنی ئۆکسجین پتوئیستیان
به دوانه ئۆکسیدی کاربۆن ههیه. بهم جوهرهش مرفوایه تی
ههنگاوئیکي موعجیزه ی گه وهره ی نا، له ئاشکراکردنی شتیکي
نوئ له گهردووندا.

دواتر زاناکان زیاتر پیشکه وتن و له ناوه پاستی سالی
(۱۸۰۰) هکان گهیشته ئەوهی پرووه که سه وزه کان
دوانه ئۆکسیدی کاربۆن هه لده مژن و ئۆکسجینی لی به رههم
دههینن؛ بۆ ئەم پرۆسه یهش پتوئیستیان به ئاو و خۆر ههیه.

به لām هەرگیز نه کهن هه له تیبگهن! چونکه به دواى شهوهوه
بوون بزائن شه مه "به چ شهوهيهك" پرووى دا، نهك "چۆن" پرووى
دا.

له سه ره تاكاندا وا ده زانرا پرووه كه كان له م كرداره به پرسن.
واته چۆن مروف و ئازهل كان ئوكسجين هه لده مژن و دوانه
ئوكسىدى كاربون فرى ده دهنه وه، به هه مان شهوه وا ده زانرا
پرووه كه كانيش دوانه ئوكسىد هه لده مژن و ئوكسجين ده دهنه وه!
پرووداوه كه به م شهوهيه بوو، به لām له راستيدا به م شهوهيه
نه بوو! به تايهت كاتيك له سروشتى پرووناكى تيبگه يشتن،
كاره كه پهنگى گۆرا...

زانايه كى تر له سالى (1842 ز) دا به ناوى روبرت
ماله ر - (Robert Maler) ئاشكراى كرد پرووناكى وزه
و به كارلىكى كيميايى پرووه كه كان، شه و پرووناكويه
ده گۆرن به وزه و ژيانى پى ده كه ن. شه پرووداوه ش
ناوتكى بو دوزرايه وه؛ پۆشنه پيكهاتن.

ريك دواى چل سال سيدور وليام ئينگه لمان - (Theodor
William Engelman) شه وهى ئاشكرا كرد ئوكسجين له
شه ندامتيكى ناو خانهى پرووه كه وه دروست ده بيت، كه پى
ده ليتن؛ سه وه پلاستيد.

له سالی (۱۹۰۰) هکاندا، ورده کارییه کانی موعجیزه ی
پۆشنه پیکهاتن دانه دانه ده رکه وتن. پۆلی ئاو له دروستبوونی
ئۆکسجیندا ئاشکرا بوو.

هه ندیک له زانا کان به هۆی ئه و لیکۆلینه وانه ی له و بابته دا
کردبوویان، خه لات ی نۆبلیان وه رگرت.

پۆشنه پیکهاتن، جگه له وه ی کۆژنده امی هه ناسه ی درهخت و
پرووه که کانه، له وه تیگه یشتن زۆر کاری له وه زیاتریش ده کات.
به لئ! ئینجا با پیتان بلیم بابته که چ په یوه ندییه کی به
جگه ره که ی مه لای مه شه وره وه یه!

پۆشنه پیکهاتن په یوه ندی به هه موو ئه و شتانه وه هه یه که
به سه ر ئه م زه وییه وه ده فرن، ده گه رین، راده که ن و له هه ول ی
تیرکردنی گه ده یاندا ن!

ئیتیر با گیاخۆر بیت، گۆشتخۆر بیت، هه ردووکی بیت یاخود
به یه که وه، له گه ل که سینکدا یان شتیکدا بیت....

پووناکی هه لبژێردراو

سێ هاوپی له ناو خۆیاندا ده فریک هه لده گرن و پری ده که ن
له چه ره سات، دواتر ده ست ده که ن به پاککردنی و ده یخۆن.
دوای نیو کاتژمیر، ئه گه ر له ده فره که دا له نیوان فستق و بوندق

و بايەم و گویژدا تەنھا نۆکی خۆشکراو ماییتەو، ئەوا ناتوانین
 وەکو ڕێکەوتیک لیکدانەوێ بۆ بکەین!
 چونکە ئەمە ئەو نیشان دەدات ئەو سێ ھاوئەلە، فستق و
 بوندق و گویژەکانیان ھەلبژاردوو بۆ خواردن و سەیری نۆکە
 خۆشکراوەکەیان ھەر نەکردوو.

خۆ ئەگەر لە دەفری چەرەسەکەدا تەنھا نۆکە خۆشکراوەکە
 بخوریت، دیسان ناتوانین وەکو ڕێکەوتیک لیکدانەوێ بۆ
 بکەین!
 تەنھا دەتوانین بۆلێن ھەرسێکیان لە منایێوە ھەر
 نۆکخۆر بوون!
 لایەنی گالتهوگەپەکی بخەینە ئەولای، ھەرچی لەسەر ئەم
 ھەسارەیە ژیاو و دەژی، ناتوانین وەکو ڕێکەوت لیکدانەوێ
 بۆ بکەین!

هه ساره شینه که مان داده پۆشیت و گه لا ته نکه کانی دره خته کان
پر شنگدار ده کات...

ئه و سه وزه پلاستیده ی له خانە ی گه لا کاندایه چه نده ها
ئه ندامی ورد وردی تیدایه و وا بونیاد نراون توانای وه رگرتنی
ئه و تیشکه یان هه بیت. ده توانیت وه کو پانیلکی وزه ی خۆر بیر
له و ئه ندامانه بکه یته وه. به لام ئه وهنده بچووکن یه ک ملیمه تری
سهر گه لاکه به سه ده ها و هه زاره ها ئه ندام له خۆ ده گریت.

له ناو سه وزه پلاستیدیشدا، مادده ی په نگی هه یه به
ناوی کلۆروفیل (chlorophyll). ئه وانه ی په رتووکی
"په نگ و پرووناکی" یان خویندوو ته وه، به بیر یان دیته وه
مادده ی په نگ چییه. بو ئه وانه شی جاری
نه یان خویندوو ته وه، کاریکی جوانیان پتیشکه ش ده که م و
به کورتی به بیر یان ده هینمه وه:

پرووناکی سپی هه موو ئه و په نگانه له خۆ ده گریت که له
خۆ ره وه دیت. گه لای دره ختیک، په ری چۆله که یه ک، تالکی
قژ، بۆیه ی پاستیل... بیننی ئه و هه موو په نگانه به چاومان
هۆکاره که ی ده گه پتته وه بو بوونی مادده جیاوازه کانی په نگ.
له بهر ئه وه ی هه ر مادده یه کی په نگ، هه ندیک له په نگه کان
هه لده مژیت و هه ندیکیشی ده داته وه، ئه و په نگه ی ده داته وه
له سهر پرووی شته کان ده رده که ویت.

بۆ نمونە پەنگى سەوزى گەلاكان دەكرىت ھۆكارى ئەو
يىت ماددە پەنگىيەكانى كلۆرۇفيل لەناو سەوزەپلاستىدا
پەنگى سوور و شىن ھەلدەمژن و پەنگى سەوز دەدەنەو.
ھەر لەبەر ئەم ھۆكارەشە ئىيمە گەلا گەنج و نوپەكان
بە سەوز دەبينن.

- ئەي باشە بۆچى؟

- بۆچى كلۆرۇفيل بەم شىوئە دروست كراو؟
- مادەم ھىچ شتىكى ئەم گەردوونە بە پىكەوت بونىاد نەنراو،
كەواتە نايت ئەمەش ھۆكارىك، ياخود راستر بلين
حىكمەتلىك لەخۆ بگىرىت؟

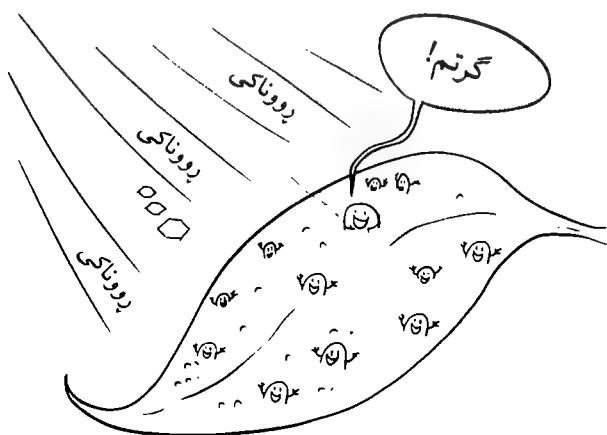
بەدلىنەيەو ھەر واىە! كارى كلۆرۇفيل تەنھا ئەو نىيە پەنگى
سەوز بدات بە پروو كەكان، بەلكو كارى سەرەكى ئەوئە و
كو بكاوئەو بۆ پرۆسەي پۆشنەپىكھاتن.

لە نىوان پەنگەكانى خۆردا، پەنگى مۆر-شىن و پەنگى
سوور-زەرد كە دەكەونە ئەمسەر و ئەوسەرى شەبەنگى
پەنگەكان؛ زۆرترىن وزە پىك دەھىنن.

ماددە پەنگىيەكانى كلۆرۇفيل تىروپەر لەم پەنگە پەر وزانە
ھەلدەمژن. ئىتر ئەوئە لە شەبەنگى پەنگەكاندا دەمىتتەو
پەنگى سەوزە، كە وزەيەكى كەمى ھەيە.

پرووناکی پهنګ سهوز بټه ره مترین پرووناکیه، بویه
 پړوشنه پټکھاتن له دۆخیکې ناچالاکدا ده بیت کاتیک پرووناکی
 له پهنګی سهوز دایه.

هر بویه کلوروفیل پهنګی سوور و شین هه لده مژیت و
 پهنګی سهوز ده داته وه و ټیمه گه لاکان به سهوز ده بینین.

پټکھاتن به پړوشنای

ټهو خانانې به سهر پرووی گه لاکانه ون ټهو پرووه ساف و
 لووسه یان به گه لاکه به خشیوه. بهم شیوه یه ش خوّل و پیسی
 له سهر گه لاکان کو نابیته وه و پرووناکیه کانی خوړیش باشت
 پرووناکی ده دهنه وه.

هەر که میڤ خوار ئەو، چینی خانەیه کی بازنەیی بەدی
دەکەیت، که لە شێوەی توولیکدا ریز بوو.

ئەو خانانە سەوزە پلاستیدیان تێدا یە. سەوزە پلاستیدەکانیش
پرن لەو کلۆرۆفیلانە ی که میڤ پیش ئیستا باسما ن کرد.
کلۆرۆفیلەکانی لەسەر پرووی گەڵاکەو تیشکی خۆر
وەردەگرن و لە ژێر گەڵاکەشەو لە پێی دەمیلەکانەو
هەواگۆرکی پروو دەدات.

کلۆرۆفیلی چینی سەرەو تیشکەکان دەگریت، لە دەمیلە
بچووکەکانی چینی ژێرەو هەوا دەچیتە ژوورەو، لە چلەکاندا
ئاو هاتوچۆ دەکات و دەمارەکانی لەسەر پرووی گەڵاکانیش بە
هەموو لایەکدا بڵاو دەبنەو.

ئاو و هەوا دەگەن بە هەموو خانەکانی گەڵاکە، کارگەیه که بۆ
خۆی.

دوای ئەو ی گەڵاکە ئاو و هەوا وەردەگریت، کلۆرۆفیلەکان
بەو وزەیه ی لە خۆرەو وەریانگرتووە گازی دوانەئۆکسیدی ناو
ئاو و هەواکە دەگۆرن بۆ (کاربۆهیدرات).

کاربۆهیدرایت یە کێکە لە بەسوودترین ماددە ی خۆراکی بۆ
پروو ک و ئازەل و مرووف و هەموو گیانلەبەرەن بەبێ جیاوازی.
دەشتوانین پێی بڵێن شەکر!

ھەر بۆيە درەختە شۆرەبىيەكەي ھېلمۇنت لە ماۋەي پىنج
سالدا كىشى زىاد بوو، بى ئەۋەي كەس دركى پى بىكات ئەو
شەكرە شاراۋەيەي ۋەردەگرت!

پاشماۋە: ئۆكسجىن!

ۋەك دەزانن مەرۇف ھەر شىتېك دروست بىكات، ئەۋا لە
ئەنجامدا كۆمەلىك پاشماۋەي دروست دەيىت.

بۇ نموۋە، دوكلاتىشى كارگەكان ماددەي ژەھراۋى فرى
دەدەنە ناۋ ئەۋ ھەۋايەي ئىمە ھەلىدە مژىن، لە رىگەي بۆرىيە
دوور و درىزەكانەۋە ئەۋ ماددە ژەھراۋىيە بەسەر پروبار و دەريا
و جۆگە و گىانى ماسىيەكاندا دەكەن.

بەدلىيەيەۋە لە ئەنجامى دروستبۈۋى ماددەي شەكر لە
گەلاكاندا، پاشماۋەيەكيان لى بەجى دەمىيىت. گەلاش بە
ملىۋەنەھا سال ئەۋ پاشماۋەي ماددەيە دەكاتەۋە ناۋ
بەرگەھەۋاۋە. بەلام نىگەران مەبن، چونكە پاشماۋەكەي ئەۋان
ئۆكسجىننىكى فرىشە.

زاناکان تا ئىستا سەريان لەۋە دەرنەكردوۋە ئەم پىرۋسە
سەرسۈرھىنەري پۇشنەپىكھاتن چۆن بە تەۋاۋى پروو دەدات.
ئەۋ گەلايانەي ۋەك كاغەزى بچۈۋك وان و بە ئەندازەي
پەرەيەك چەندەھا ھاۋكىشەيان تىدا نووسراۋەتەۋە ئەۋ

پراستییه مان بۆ دهرده خەن، که ئەمه جگه له دەرئاسابوون هیچی
تر نییه.

بیر بکه ره وه! هه موو پۆژیک له سهر هه موو گه لاکانی سهر
پرووی زهوی ...

"پۆشن" به واتای پرووناکی دیت و "پیکهاتن" یش به واتای
تیکه لکردن دیت؛ پۆشنه پیکهاتن به واتای پیکهاتن به پۆشنایی
دیت، به لام به پروای من ئەمه برژاندنه، برژاندن له سهر مقه لی.
لای من پۆشنه پیکهاتن له وه ده چیت به پرووناکی برژاییت، ههر
وهک چۆن شتییک له سهر ئاگریکی کز داده نییت.

پۆشنه پیکهاتن: برژاندنی که باب

به پرووناکی

ژیانی هه موو ئەم سهر زهویه بهنده بهو پۆشنه پیکهاتنه ی له
نیو سهوزه پلاستیده کاندای پروو ده دات، که درژیان یهک له سهر
ههزاری ملیمه تریکه.

ئهو گه لایانه ی سهر زهوی وهک کارگه یهک بونیاد نراون،
ئه گهر پۆژیک له کارکردن بهو ستن، ئهوا دوا ی ماوه یهکی
کورت دنیا ده بی به شوپتییک توانای ژیانکردنی تیدا نامییت.
گه لای درهخته کان له هه ولدانان بۆ دروستکردنی
کاربۆهیدرات له ئاو و ههوا؛ به به کارهینانی تیشکی خۆر. ههر

بۆيە بەمەش خۆراكى خۆيان دابىن دەكەن. ئازەلەكانىش بە خواردنى ئەو پروەكانە تىر دەبن. مەۋقەكانىش لەسەر سفەرى گەردووندا ھەر ئازەلەك، ياخود پروەكەك گونجاو بىت بۆ خواردن؛ دەيخۆن و تامى دەكەن.

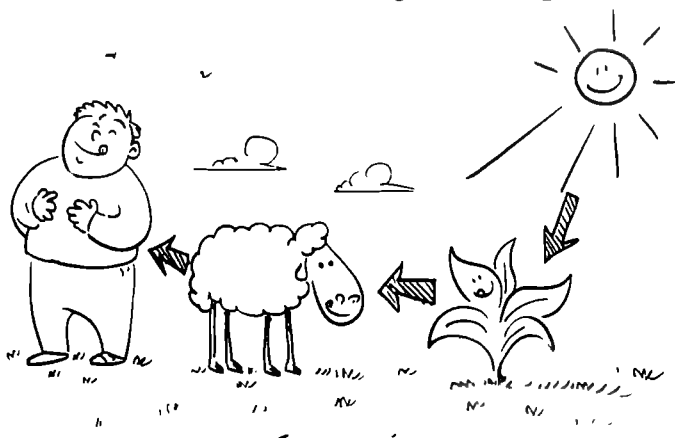
ئەگەر بىت و پروەكەكان نەچنە پروسەي پۆشنەپىكھاتنەو، ئەوا گەشە ناكەن. ئەگەر پروەكەكانىش گەشە نەكەن، ئەوا ئازەلەكانىش گەشە ناكەن. ئىوۋەش بەيانىيەك تاماشا دەكەن لەسەر سفەركانتان ھىچ كام لە نان و ھىلكە و شفتە و شىر و ھەنگوين بوونى نىيە.

چونكە گەنمەكان پىش ئەوۋى گەشە بكەن، وشك دەبن و نامىتن. مەرىشكەكانىش نە بزارىك دەبىت بىخۆن، نە دەنكى گەنمەشامىيەكان، بۆيە زۆربەيان لە برساندا دەمرن. ئەوانەشى كە دەمىتن تواناي دروستكردنى ھىلكەيان نامىتت.

حالى مانگاكانىش زۆر ناخھەژىن دەبىت! لەبەر ئەوۋى سەوزايەك نادۆزنەو بۆ گەدە گەورەكەيان. چونكە ئەو پروەكانەي پۆشنەپىكھاتىيان نەدەكرد، يان وشك دەبوون، يان كەمىكيان سەريان لە خاكەكەوۋە دەردەھىئا. ئەو مانگا برسيانە ھىچ شىرىكيان بەرھەم نەدەھىئا.

واز له شیر بهینن، دواى ماو په کی که م له ده شته کاندانده مانگا، نه و شتر، نه مهر نه ده بینرا، چونکه هه موویان له برساندا ده مردن.

به لى به راستی زوو بریارمان داوه! نهو جگه ره ی ماموستا نه سره دین نه یخواردبوو، په یوه نندیه کی به باب ته که مانه وه هه بوو! په یوه نندیه کی زور نر یکیش....

نهو ته نها ده بوو به خه ونیک له لای هه نگه کان، که بو سووړی ژيانی گوله کان پر و نه باخچه په که وه و له سر گوله کان بنښنه وه.

بو ئیمه ش بوونی هه نگوینتکی وه ک ئالتون به تیشکی خوړ بدره و شپته وه؛ ده بوو به خه ونیک.

نه گهر به یانیه ک پرووه که کان له کرداری پوښنه پیکه اتن مانیان بگرتایه، هه موو نهو پرووداوانه پرووی ده دا.

ئەو خۆراكانەشى كە دروست كراون، لە گەلاكانەو بە
لقەكان و لەم پەل پۆ ئەو پەل دەگوازیڤنەو.

هەيە دەبیتە گەنم و هەيە دەبیتە گەنمەشامی و هەشە دەبیتە
سێو، هەشیانە دەبیتە مۆز و هەندێکیان دەبیت بە گژوگیا...
دواتر ئەوانە لە لایەن مریشكەكانەو دەخوړن و هیلکە
بەرهم دەهێنن، لە لایەن مانگاكانەو دەخوړن و دەبن بە شیر،
لەسەر تاوێش دەبیتە شفته و لەسەر مقەلێش دەبیتە كەباب...
هەنگەكانیش كۆی دەكەنەو و دەبیتە هەنگوین.

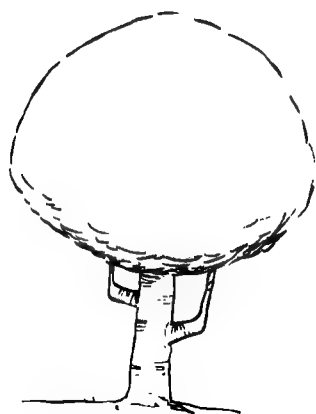
هەر بۆیە بە بەكارهێنانی پرووناکی خۆر وەكو وزە،
دروستکردنی ئەو خواردنەو شیرینانە لە ئاو و هەوا، پیش
هەموو شتێك لە ملیۆنەها گەلادا دەبرژن، دواتریش تا سەر
سفرەكانمان دین.

پرووناکی دەخوین، پرووناکی دەخوینەو....
لە كۆتایی هەموو شتەكاندا بە میشك و هزرماندا دیت
سوپاسی ئەو خودایە بكەین، كە لە پرووناکیی خۆر ئیمە تیر
دەكات.

هەر وەك بە ئەندازەی ژمارەی هەموو درەختەكان. بە
ئەندازەی هەموو لقەكان و گەلاكان. بە ئەندازەی ژمارەی ئەو
كلۆرۆفیلانە لە میلیمەتری گەلا كەدان. بە ئەندازەی ژمارەی
كلۆرۆفیلەكان دەئین: "الحمد لله".

به ئەندازەى هەناسە دانمان لە بەیاناندا، کردنە دەرهوێ هەر
 گەردێکی ئۆکسجین لە دوکە لکێشەکانی کارگەى
 ڕۆشنە پێکھاتن بۆ ناو هەوا، سوپاسى خودای گەورە دەکەین!
 ئەگەر درەختەکان قەلەم بن و زەریاکان ببن بە مورەکەب،
 هەموو نیعمەتە نەپراوەکان بژمێرین و بنوسین ... لەبەر
 هەنجیر، زەیتوون و هەنار... لەبەر یەک هەناسە و یەک قومی
 ئاو و زیاتریش تا شوکرانەى تۆ بکەین!
 سوپاس و ستایش بۆ تۆ خودایە، سوپاست دەکەین....

دره خته زۆر سه رسورهيته ره كان

شازاده يه کي به سته زمان خراب گيري خوار دبوو به ده سته
دره ختي (باوباب) وه، که له هه ساره بچو که کهيدا به ناوی
(b-٦١٢) ه پروابوو.

ئه م شازاده يه له بهر خويه وه وتی: "با بچم هه وایه بگۆرم و
هه ندي شوینی جياواز بينم" بۆيه سه ردانی زهوی کرد. به لام
دلی هه لای دره خته باوبابه که ی بوو له هه ساره بچو که کهيدا.
ئاخۆ کي ئاگای لی ده بیته کاتیك چرو ده کات و کي
گه لاکانی خاوین ده کاته وه؟

هه موو ساتیک ئه وه ی له بهر چاو بوو. به رخه که ی دیت و هه به
چرویی ده یخوات؛ ئه و ناوه تیک ده شیونیت!
ئه ی ته گهر نه یخوات؟! ناخۆشمان کرد! باشه ئه مه به من چی؟
باسی شتیکی ترمان ده کرد، ئه م باوبابه چی بوو سه ری
ده ره یته؟ باشه ده ی وهرن با باستیکی ئه م دره ختي باوبابه تان بو
بکه م و بیکه ین به ده مه ته قی.

دره ختی باوباب

له لیستی دره خته زۆر سه رسورهنه ره کاندا، یه کیک له و
دره ختانه ی زۆر لام خوشه ویسته؛ بریتیه له دره ختی باوباب.
که لاشه یه کی قه له وی وه کو به رمیلی هه یه.

ئهم دره خته سه رسورهنه ره له ئه فریقا، ماداگاسکار (که
دورگه یه که له سه ر ده ریای هیند له ئه فریقا) و هه ندیک له
جوړه کانی تریشی له ئوسترالیا ده ژین. به تاییه ت کاتیک
گه لا کانی ده وه ریت، په گه کانی به ره و سه ره وه گه شه ده کهن و
وه ک ئه وه ده رده که ون سه ر به ره و خواره وه بن.

ئهم دره ختانه ته مه نیان زۆر درێژه، ده لێن بۆ ماوه ی نزیک ی ۵
هه زار سال ده ژین.

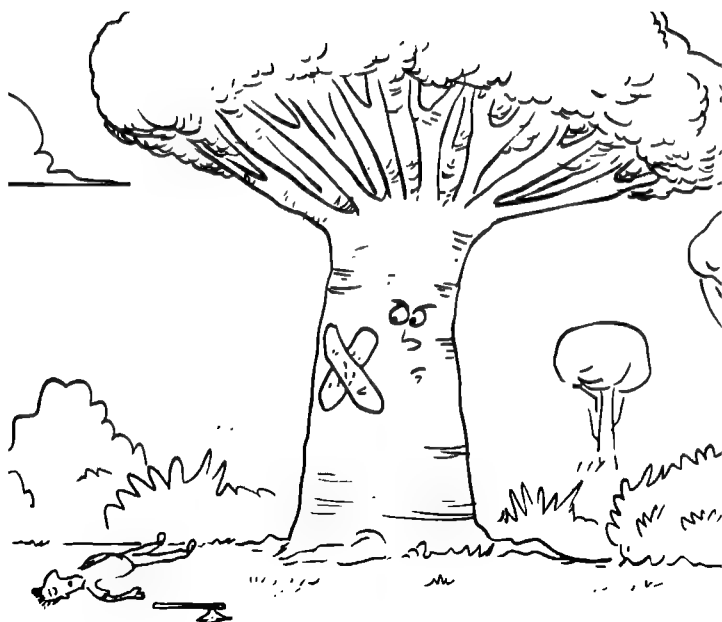
میوه‌یه‌کی هه‌یه له ناوه‌وه وه‌کو ئارد وایه و پرووی ده‌ره‌وه‌شی
 ته‌ستوره. مه‌یموونه‌کان زۆر چه‌زبان له‌م میوه‌یه‌یه. هه‌ر بۆیه
 ده‌رختی باوباب ده‌رختی "خۆراکی مه‌یموون"یشی پێ ده‌لێن.
 درێژی ده‌رختی باوباب له‌ ته‌فریقا؛ بیست مه‌تر ده‌بی‌ت.
 هه‌روه‌ها تیره‌ی لاشه‌ی ده‌رخته‌که زۆر فراوانه. ئه‌م لاشه
 زه‌به‌لاحیه‌ان که ده‌لێنی فیهله؛ له‌ ناوه‌وه به‌تاله. له‌ ناو
 ده‌رختی باوبابدا هه‌ندێک له‌ هۆز و قه‌بیه‌ مالدیه‌ان
 دروست کردووه و تێیدا ده‌ژین.

واتا شازاده‌ بچووک، تۆ به‌بی هۆکار ده‌ترسیت! بیه‌یت
 ده‌رختی باوباب زۆر گه‌وره‌ بووه و شوێنیک نه‌ماوه بۆ خه‌وتنت
 له‌ هه‌سه‌اره‌که‌دا، بپۆ ناو ده‌رخته‌که و بخه‌وه؛ چی تیا‌یه؟
 به‌تاییه‌ت به‌یانیا‌نیش کێشه‌ی هه‌ینانی سه‌مونت نایه‌یت له
 سه‌مونخانه‌که! جگه‌ له‌مه‌ش ئه‌گه‌ر سه‌رمات بیه‌یت و تات لی
 بیه‌یت، ئه‌وا به‌ توێکله‌که‌ی داتده‌پۆشیه‌یت.

ده‌لێن توێکله‌که‌ی مادده‌یه‌کی تێدایه‌ هاوکاری دابه‌زاندنی
 پله‌ی گه‌رمی له‌ش ده‌کات (تا).

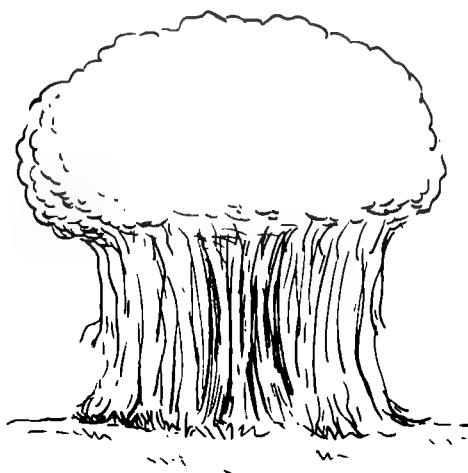
دره ختی خوینی ئەژدیها

یه کێک له دره خته سه رسو رهینه ره کان و له هه مان کاتدا یه کێک
له دره خته زۆر ده گمه نه کان، بریتیه له دره ختی خوینی ئەژدیها.
ئهم دره خته له دارستانه کانی دوورگه سه رنجرا کیشه کانی
سۆکو ترا له یه مهن بوونی هه یه.

ئهم دره خته جوانه تایه تمه ندیه کی هه یه که له دره خته کانی
تردا بوونی نییه. ئه ویش ئه وه یه ئهم دره خته به درێژی ده مه تر
گه شه ده کات. ئه گهر لاشه ی یا خود لقه کانی بریندار ببیت،
ئه وا خوینی لی دیت.

به دلنیا یه وه ئه مه ئه و مادده یه نییه که له ده ماره کانی جهسته ی
مروفا ها تو چۆ ده کات، به لام په نگه ی سووره و دلنیا م ئه گهر

بیت و دارپرئکی بئ بهخت ئەو درەختە بپرئت، ئەوا لە شوونی
 پێداکێشانی تەورەکە، ئەو شلە سوورە دەبیئت و بەخۆی
 دەلێت: "من چ هەلەیه کم کرد؟" دواتر دەکشێتەو دەواوہ..

درەختی بانیان (درەختیکی هەنجیری هیندیە)

ئەم درەختە سەر سۆرھێنەرە، لە هیندستان دەژی.
 لە راستیدا درەختیکی تایبەتی هەنجیرە. وەکو هەنجیرەکە
 خۆمان نییە.
 ڕەگەکانی لە سەرەوہ بۆ خوارەوہ درێژ دەبیتەوہ و دەچیتە ژێر
 زەویەوہ؛ هەر لقیکی درەختەکە بۆخۆی ڕەگیک لە زەویدا
 دەچیت.

بەم شىۋەيە لاشەي درەختەكە ئەۋەندە گەۋرە دەيىت،
ھەندىك لە درەختەكانى بانيان لە ھەر كۆي بن،
دارستانىك داگىر دەكەن.

بەپىي دەنگۆيەكان، كاتىك ئەسكەندەرى مەكدۆنى
ھىندستانى ئازاد كرد. ھەوت ھەزار كەس لە ژىر درەختىكى
بانياندا خواردن و خواردنەۋەيان خواردوۋە و ژياۋن. لە راستىدا
ئەۋە بۆ من زۆر ژىرانە نەبوو.

باشە دەكرىت بىت! درەختىكى بانيان سەدەھا سالا ژياۋە.
راستە دەكرىت ئەۋەندە گەۋرە بىت، بە ئەندازەي ئەۋەي
ھەوت ھەزار كەس لە ژىرىدا پال بىكەون. بەلام ھەوت ھەزار
كەس بۆچى لە ژىر درەختىكى بانياندا پال بىكەون؟ ھەر بۆيە
ئەۋەيان من نەمزانى، واى بۆ دەچم ئەۋ دەنگۆيە تۆزىك
زىادەپەۋى تىدا كرايىت!

درەختى لاستىك

كاتىك داگىر كەرانى ئەۋروپى پىيان خستە ناۋ ئەمريكائە،
سەرنجى ئەۋەيان دا خەلكى پەسەنى ئەمريكائى باشوور بە پىي
پەتى لەناۋ دارستانەكاندا ھاتۇچۇ دەكەن. خەلكە پەسەنەكە
قاچيان دەخستە ناۋ شلەيەكى لاستىكى سىپىيەۋە و شىۋەيەكى

جوانی دەدا بە قاچیان و ههستی باوه‌په‌خۆبوونیان زیاد ده‌بوو.
 ئەوانه‌یه‌که‌م پێلاوی وەرزشی بوون له‌ میژوودا مرۆف بینییتی!
 یه‌کیک له‌ داگیرکهره‌ ئیسپانییه‌کان ته‌گهر بېشپوتایه‌: " له‌
 لاستیکی ئۆتۆمبیل ده‌چیت " ئەوا له‌و کاته‌دا، نه‌ ئۆتۆمبیل، نه‌
 لاستیک دروست نه‌کرا‌بوو. ههر بۆیه‌ له‌بهر ئەوه‌ نه‌یتوانی
 بپلێت!

خه‌ڵکه‌که‌ بۆ پاراستنی پێه‌کانیان، لاستیکیان له‌ ناو پێلاوه‌کاندا
 داده‌نا. ئەو لاستیکه‌یان له‌ برینی لاشه‌ی دره‌خته‌که‌وه‌ ده‌ست
 ده‌که‌وت، که‌ ماده‌یه‌کی سه‌پی وه‌کو شیر بوو...

ئەم درەختە لە ناوچەى ئەمازۆن لە بەرازىل بوونى ھەيە و
قەدە بازنەيەكەى بە بەرزى يىست مەتر گەشە دەكات، بەلام
خەلكانى پۆزھەلات بە ڕنگەى قاچاخ ئەم درەختەيان بردووہ و
لە ناوچەكانى خۆيان ڕواندوويناہ.

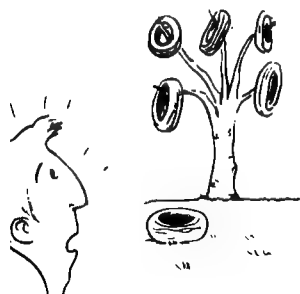
لە جياھاندا ئەوانەى پتويستيان بە لاستيکە، لەم درەختەوہ
ماددە خامەكەى بەدەست دەھيئن.

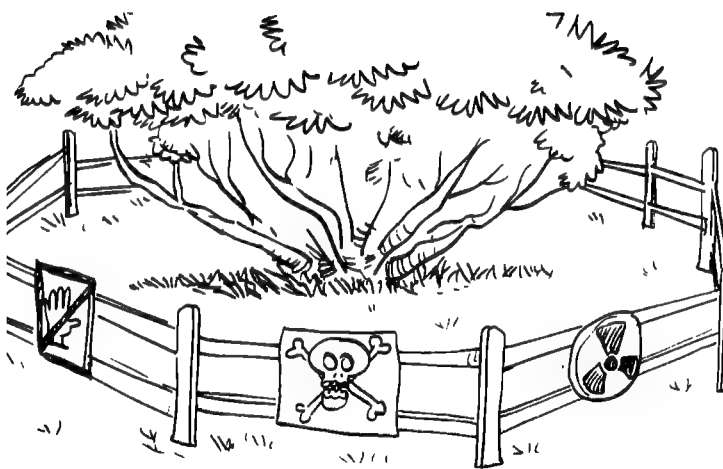
لاستيکى ئۆتۆمبيل، بنى پتلاوہکان، دەستکيشى پزىشکەکان
ھەر شتيکى تر پتويست بکات نەرم و جىر يىت، ئەوانەو
لاستيکەى بۆ بەکار دەھيئريت.

لاستيک جىرە و جۆرەھا شتوہى لى دروست دەکريت، ئاو
ناچيئە ناوى و لە بەردا پتەوہ.

لاستيکى دەستکرد، ھەرگىز کواليتى وەکو ئەو لاستيکە
سروشتيە نيە کە درەختەکان بەرھەمى دەھيئن.

لاستيکى ئۆتۆمبيل لە پالائوتەى دلوپ دلوپى درەختى
لاستيک دروست کراوہ، بە لامانەوہ مەحال و باوہ پيئەکراوہ
وانيە؟ بەلام راستيە کە بەو شتوہيە!

دره ختی ژه هراوی مانشینیل

به دنیایه وه گوشتی ژه هراوی، میوهی ژه هراوی و گولی
 ژه هراویتان بیستووه. ئه ی باشه دره ختی ژه هراویتان بیستووه؟
 له دوورگه کانی به هاما؛ له ناوه راست و باشووری ئه مریکا دا
 دره ختی مانشینیل ده ژی، خاوه نی ژه هر یکی به هیزه، هه
 له گه ل ده ستلیدانیدا پتست ده سوتیتیت.

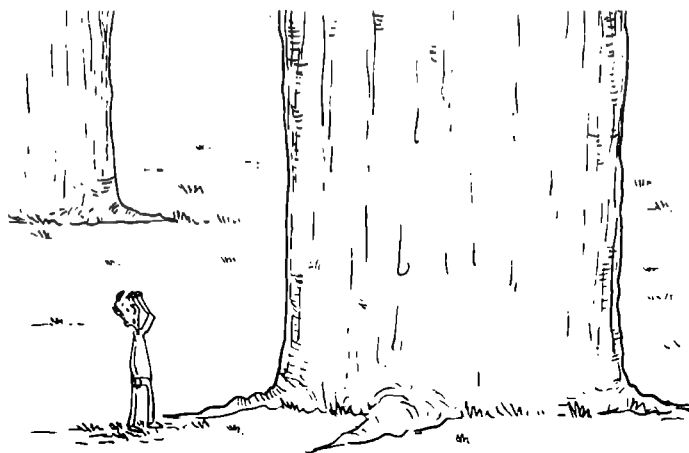
واتا هه که سیک له ژیر سیبه ری ئه و دره خته دا دابنیشیت،
 یا خود پالی پتوه بداته وه، ئه واکوتا شت که ده بییتیت بریتیه له
 لقی دره خته که، ئه ویش ئه گه ر له سه ر زهویه که به سه ر پشتدا
 که وتیت!

ئەو درەختە ئەوەندە ژەھراویيە، ئەگەر لە پوژژىكى باراناويدا
 دۆپپىك لە بارانەكە لەسەر گەلاکەى بکەوتتە خوارەو و بيدا لە
 سەرت، ئەوا بە شىوہيەكى پۆمانسى ژەھراوى دەبیت.
 ئەگەر بڵێن: "من چى لەم درەختە ژەھراویيە بکەم؟ با بېرم و
 بېسووتىنم هېچ نەبیت!" پتويستە زۆر ئاگادار بن! چونکە ئەو
 دوکەلەى لە کاتى سوتانى درەختەكە دەردەچیت؛ ژەھراویيە.
 نازانم پتويست دەکات باسى بکەم، بەلام ئەو میوہيەى
 لەم درەختە بەرھەم دیت ھەر ژەھراویيە! وا پى دەچیت
 پیمان بڵیت: "بەھای ھەنار و سێو و ھەرمى بگرن، کە
 وەک ھەنگوین وایە لەسەر زمان. سوپاسگوزارى لىمۆ و
 ئەو لقانەى سەر زەویيەکان بن، کە بۆنىكى خوۆش
 دەبەخشن! ئەگەر خودا وىستى لى بووايە، ئەوا ھەموو
 درەختەکانى وەکو من بونیاد دەنا..."

درەختى سىکۆيا

تارق ئۆسلۆ، لەم دنیاىەدا زۆر شوین و زۆر شت ھەيە کە
 دەيەوت بە چاوەکانى بىيىت. جارى زۆرەي نەبىنووە،
 پەنگە بە درژايى ژيانى نەيانىيىت... بۆ نمونە، بىبانەکانى
 کالاهارى (لە باشوورى پوژژاواى ئەفرىقا) و لىتاوى
 ئۆکافانگۆ... دواتر بەرزايەکانى چىاى ئەفەرىست (من کاتىک

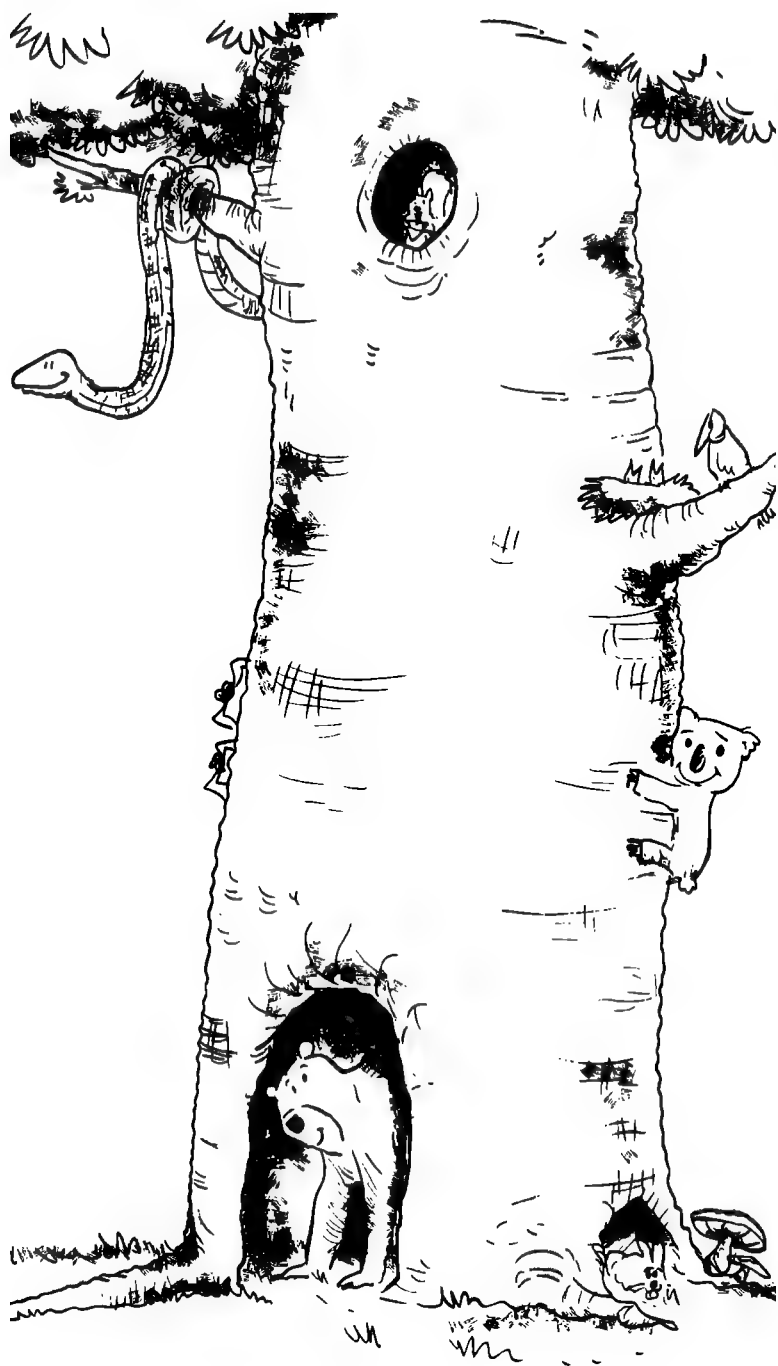
له بهرزاییه وه سهیری خواره وه ده کهم، ده ترسم!)، گرده
 زه ده کانی چین، چای پورایما له فنه زویلا و مرواریه
 بریقه داره شینه کانی دورگه ی بۆرا؛ له سه ده ریای هیمن...

زۆر زیاتریش ههیه... وا ههست ده کهم ده مه و نـت
 هه موو دنیا بیینم! به لام یه کێک له و شوینانه ی زۆر هه
 به بیننی ده کهم، بریتییه له باخچه ی پـدود (redwood
 national park) له باکووری ئەمریکا. واتا ئه و شوینه ی
 دره ختی سیکۆیای لی ده ژێ!

سیکۆیا نه ههنگی هه موو دره خته کانی جیهانه، ته مه ندرێژترین
 بوونه وه ره و ده توانن بۆ ماوه ی سی هه زار سال بژین. توێکله
 بۆنخۆشه که ی نیو مه تر ته ستوره و دره خته که له میروو و
 مه گه زه کان ده پارێژیت. ههروه ها له کاتی که وتنه وه ی ئاگر له
 دارستانه کاندایه ده توانن به سه لامه تی لێی ده ربچن، چونکه گر
 ناگرن. بالایان زیاد له سه ده مه تر ده بیت...

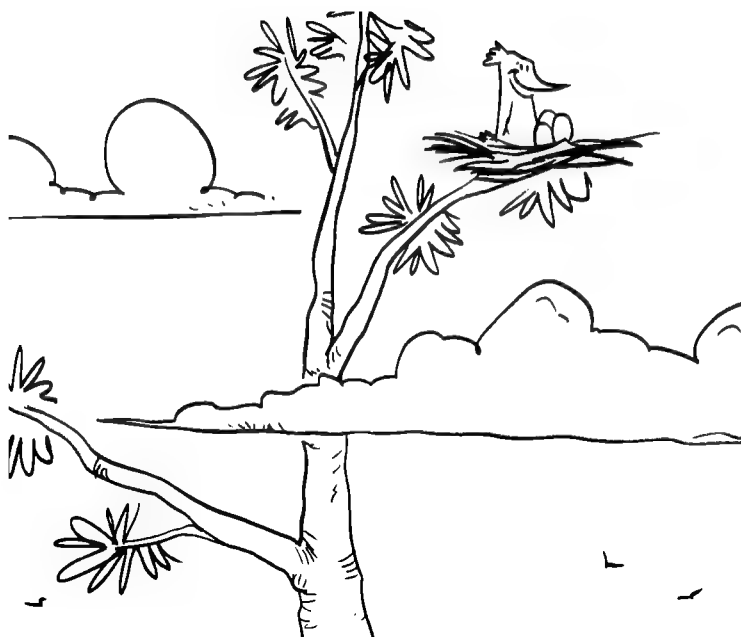
مالىك له درەخت

مروڤه كان له نيوانى درەختە كاندا مال دروست دەكەن، بۆ
زۆربەى گياندارەكانىش درەخت ھەر خۆى مالە. لەوئى لەدايك
دەبن و گەورە دەبن. يان ھەر لەناو ھەمان درەختدا دەژين،
ياخود لەم درەخت بۆ ئەو درەخت دەپۆن؟ دەپۆنە سەر
لووتكەى درەختەكان...

درەختىك، درەختىكى بەرز وەكو بالەخانەىك واىە، لە ھەر
نھۆمىكى چەندەھا جۆر گيانلەبەرى لەسەر دەژى...

ھەندىك لەو گياندارانەى لەسەر درەختەكان دەژين، وەكو
كىچى ناو تووكى سەگ وان، كە مشەخۆرن و زيان بە
درەختەكە دەگەيەن. ئازەلەكانى وەك پچۆلەكەكان، سمۆرەكان
و كوالاكان ئەو ئازەلانەن لەسەر درەختەكان مال بۆ خۆيان
دروست دەكەن، وەكو ھەموو خواوەنى مالەكان گرنكى بە
مالەكانيان دەدەن.

چۆلەكە كان ودرەختە كان

ژیانی ئەم سەر زەمینە بە جۆریكە ھەموو زیندەوهران -
 ئەگەرچی لە جۆری زۆر جیاوازی بن - مانەویان بەندە بە
 یەكترییەو. لەم جۆرە پێكەو وەابەستەبووندا، ھەندێك جار
 لایەنێك سوودمەند دەبێت، بەلام لایەنەكەى تر نە سوودمەند
 دەبێت و نە زیانیشى پێ دەگات. بۆ نموونە، ئەو زیندەوەرە
 بچوكانەى لە دەورى ئازەلە گەورەكاندا دین و دەپۆن، لەسەر
 پاشماوەى خۆراكى ئەو ئازەل و گەورانە دەژین. بەمەش
 ئازەلەكە نە سوود، نە زیانی پێ ناگات.

نموونه یه کی تری ئەو ئاژەلانی پیکهوه دەژین، لایەنیک
سوودمەند دەبێت و لایەنەکی تر زەرەرمەند دەبێت.

کتێچ و گەنە و ئەسپێکان بەو جۆرەن! خۆیان دەگەیهنن بەناو
قزی گیانەوەرەکان و بە مژینی خۆینەکانیان دەژین. بەلام ئەمە
هیچ سوودێکی بۆ گیانەوەرەکان نییە، بەلکو زیانیشی ھەیە.

سێیەم جۆر لەو ئاژەلانی بەیەکەوێ ژیان دەکەن، ھەردوو
لایەنەکان سوود بەیەکتر دەگەیهنن. ئەمە ھاوڕێیەتی و ھاوکاری
و پشتگیرییە. ھەردوو لایەن برۆیان بەمە ھەیە و دەلێن: "ئێمە
لەبەر یەکتری بەدیھێتاروین."

لە دنیا دا زۆر نموونە ی لەم جۆرە ھاوڕێیەتیە ھەیە.
ھاوڕێیەتی نێوان درەخت و بالەندەکان تەنھا نموونە یە کە
لەوانە...

...

ئەگەر توانای فرێتان ھەبێت، ئەوا چەند بەرز بێتەو لەو
شوێنە ی دانیشووی ھیچ گرنگییەکی نابێت، بەلکو چەند بەرز
بێتەو ئەوەندە باشترە.

لق و بۆشایی قەدی درەختە بەرزەکان، حەشارگە یەکی
سەرنجراکێشە بۆ بالەندەکان. ھەم بۆ خۆیان، ھەمیش بۆ
ھێلکەکانیان و زەرپنەقوتەکانیان، کە توانای فرێیان نییە.

ههروهه مالىكى گونجاوه بۇ خوڭپاراستن له راوچييه كان كه له ناوچه كاندا بۇ راوكردى نىچيره كان ده گه پرين.

جگه له وهش هه ندىك له دره خته كان به هوى ميوه شيرينه كانيانوه سوود به بالنده كان ده گه يه نن و ئهركى دوزينه وه و ده ستخستى خواردنيان له سهر لا ده بهن.

به تاييهت لقى دره خته كان، گه لاكان، دروازى نىوان توپكىلى دره خته كان و ته نانهت ميرووه كان و هيلكه كانيشيان ده وله مهندين له پروتين بۇ بالنده كان. بالنده كان بى ئهرككيشان ئهوانه كۆ ده كه نه وه و ههم شوييتيك بۇ خوڭيان دابىن ده كهن، هه ميس به چكه كانيان به خيتو ده كهن.

ههر بويه ئه مه چهنده سوودى بۇ بالنده كان هه بيت، به هه مان شيوهش سوودى بۇ دره خته كان هه يه. چونكه ئه و ميرووه بچووكانه زۆربه ي كات زيان به دره خته كان ده گه يه نن و جگه له ده نووكى بالنده زيره كه كان، هيج شتيكى تر دره خته كان ئاوا باش له ميرووه كان پاك ناكاته وه. هاوه ليتى نىوان بالنده كان و دره خته كان ههر ئه وه نده نيه. بالنده كان له گه ل ميوه كاندا توى ميوه كانيش ده خون و ئه و تووانهش له سيستمى ههرسى بالنده كاندا ههرس ناكرين، له بهر ئه وه ههر به و جوړه فريى ده ده نه وه.

به تايپهت ئەو درهختانهى تۆوى زۆر بچووکی ميوه‌ى هه‌يه؛
وه‌كو هه‌نجير، به‌و شيوه‌يه به‌ ئاسانى به‌ره‌و دوور ب‌لاو ده‌بنه‌وه.
هه‌ندىك له‌ بالنده‌كانى وه‌كو قه‌له‌په‌ش، خاوه‌نى ده‌نووكيكن
تواناي كردنه‌وه‌ى قوچه‌كيان هه‌يه، به‌ تايپهت له‌ دره‌ختى
داركاژه‌كان. تۆوى ناو قوچه‌كه‌كان ده‌رده‌هينن. ئەو تۆوانه‌ش
ته‌نها بۆ ئەو ده‌نووكانه‌ گونجاوه.

قه‌له‌په‌شه‌كان له‌ هاويندا ئاماده‌ باشى ده‌كه‌ن بۆ زستان، به
ناشتنى ئەو تۆوانه‌ى كۆيان كردووه‌ته‌وه. هه‌ر بۆيه‌ يه‌ك
قه‌له‌په‌ش هه‌زاره‌ها تۆو ده‌نيژيٽ.

كاتيكت ده‌بيٽ به‌ زستان، ته‌نها كه‌ميٽك له‌ تۆوه‌كانيان
ده‌دۆزنه‌وه و ده‌ريده‌هينن. زۆربه‌ى يان پيوستيان پى نايٽ،
ياخود هه‌ر له‌ ميژه‌وه‌ شوينه‌كه‌يان له‌ ياد كردووه. په‌نگه‌ بلين
ئەى باشه‌ ئه‌وه‌ى له‌ ژير زه‌ويه‌كه‌ ماوه‌ته‌وه‌ چى لى دٽ؟
ئەوانه‌ش ده‌بن به‌ دره‌خت.

له‌نيوان سمۆره‌كان و دره‌خته‌كانيشدا نموونه‌يه‌ك له‌و
يارمه‌تيدانه‌ هه‌يه. سمۆره‌كان له‌ بۆشايى دره‌خته‌كاندا مال بۆ
خۆيان دروست ده‌كه‌ن و شه‌يداي تۆوه‌ په‌قه‌كاني دره‌ختى
گوټز و بوندوق و به‌روون.

له‌به‌ر ئه‌وه‌ هه‌ر وه‌كو قه‌له‌په‌شه‌كان هاوينيان به‌ ناشتنى ئەوانه
به‌سه‌ر ده‌بن. ئامانجى سه‌ره‌كيان ئه‌وه‌يه‌ بۆ زستان برسى نه‌بن.

به لām زۆربه یان له یادیان دهچین له کویدا ناشتوویانه و ههر بۆیه
ئهو تۆوانهش دهبنهوه به درهخت.

کاتیکی له نیوان لقی درهخته کاندای له گوشه بچوکه کاندای
به چکه ی نویی سمۆره کان له دایک دهبن، ئهوا له دارستانه کاندای
ئهو تۆوی گوێز و بوندوق و به پرووه ی له لایه ن سمۆره کانه وه
نیژرابوون و له بیر کرابوون، دووباره سهوز دهبنهوه...

ئهمهش بۆ سه ده ها و ههزاره ها سāl بهرده وامه.
درهخته کان، بالنده کان و سمۆره کان شان به شانی یه ک ژیان
دهکه ن و ده پۆن...

کوالا خه والووه کان و دره ختی یۆکالپیتۆس

بۆ کوالایه ک، دره ختی یۆکالپیتۆس مālیکه. له راستیدا زۆر
زیاتره... ده لێی دره ختی یۆکالپیتۆس ته نها بۆ کوالاکان بونیاد
نراوه، له کاتیکی ده لای دره خته که بۆ ئاژه له کانی تر ژه هراوییه.
سیستمی ههرسی کوالاکان به ئاسانی ئهو گه لا ژه هراویانه
ههرس ده کات. ههر کوالایه ک پۆژی یه ک کیلۆ گه لا
ده خوات، به مهش هم تیر ده بیت، هه میش پیویستی ئاو ی بۆ پر

ده‌بیت‌وه و هه‌ندیک جار به مانگ پتووستی نییه له دره‌خته‌کان
بیت‌ه خواره‌وه.

کوالاکان ئەوە‌نده ماله‌کانیان خوش ده‌و‌یت، ته‌واوی
پۆژه‌که‌یان به باوه‌شکردن به دره‌ختی یۆکالیتۆس به‌سه‌ر ده‌بن.
ئەمە له‌ خو‌شه‌و‌یستیاندا نییه‌ بۆ ماله‌که‌یان. زانا‌کان دوا‌ی
تاق‌یکردنه‌وه به کام‌یرا هه‌ستیاره‌کانیان، گه‌یشتنه‌ ئەنجامی ئەوه‌ی
کوالاکان بۆ فیت‌کبونه‌وه له‌ گه‌رمادا، ئاوا باوه‌ش ده‌که‌ن به‌ لقی
دره‌خته‌کاندا. چون‌که‌ ئەگه‌ر هه‌وا‌ی ده‌ره‌وه ٤٠ پله‌ بیت، ئەوا
دره‌ختی یۆکالیتۆس ٣٣ پله‌ ده‌بیت!

ناژه له ته مه له کان

رېځ وهک کوالاکان، نهو ناژه لانه ی تریش که له سهر لقه کان
نايه نه خواره وه؟ ناژه لی ته مه لن.

له باشوور و ناوه پراستی نه مریکا، ناژه له ته مه له کان بویه پیاښ
ده و تریت ته مه بل چونکه به خاوی ده جوړلینه وه. به واتای
نه وهی نه گهر به یانی ناژه لیکي ته مه بل بنیریت بو
سه موونخانه یه ک، نهوا ده بیت تا ئیواره چاوه ری بکه یت.
نه ویش بو گهرانه وهی نا، به لکو بو روښتنه که ی!

نه گهر ناژه لیک له مانگه که دا جارنیک له سهر دره خته کان بیته
خواره وه بو ته والیت - نه ویش نه گهر پتویستی بیت -، جا بو
هینانی سه موون ده چیت بو سه موونخانه؟ ههرگیز ناچیت!

ناژه له ته مه له کان به درېژایی پروژه که یان له نیوان لقی
دره خته کاند ده خهون و له کاتی برسیتیشدا به گه لای
دره خته کان خویان تیر ده کهن. دره خته کان شوپنیکي پاریزراون
بو نهو ناژه لانه ی ناوا به نه سته م جوړله ده کهن...

دره خته مردووه کانی ناو دارستانه کان

له پرووی ته کنیکیه وه، ئه و مالانه ی له لایه ن مرقفه کانه وه له دره خته کان دروست ده کرین، مالیکن له دره خته مردووه کان دروست کراون. به لام له دارستانه کاندئا ئه و دره ختانه ی به هر هۆکاریک بیت وشک بوون و مردوون، هیشتا نیعمه یتیکی بیته ندازه یه بۆ ئاژه له کان و به تاییه ت مالیکی رازاوه یه!

هر له سه ره تاوه میرووله سووره کانی دارستان ئه و دره خته گه وه مردووانه فه رامۆش ناکهن. جگه له میرووله کانیش، هه تا پۆزی دوا یی جو ره جیاوازه کانی په پوله نیشته جیوون له سه ر دره خته مردووه کان هه لده بژیرن.

چۆله که کانیش له گۆشه ی دره خته مردووه کان ماله کانیا ن دروست ده که ن؛ بی ئه وه ی ببیئرین. بالنده ی دارکونکه ره کانیش سه ر پرووی دره خته کان کون ده که ن.

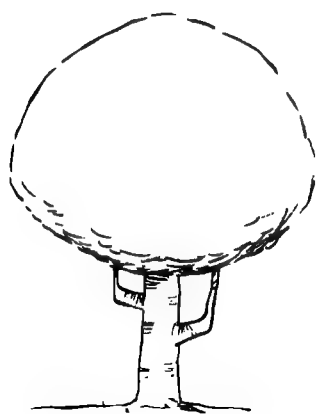
دره خته مردووه کان به واتای مالیکی جوان دیت بۆ مشکی دارستان و ژیشکه کان و که رویشک و ته نانه ت پتویه کانیش، که بتوانن پشوی تیدا بدن.

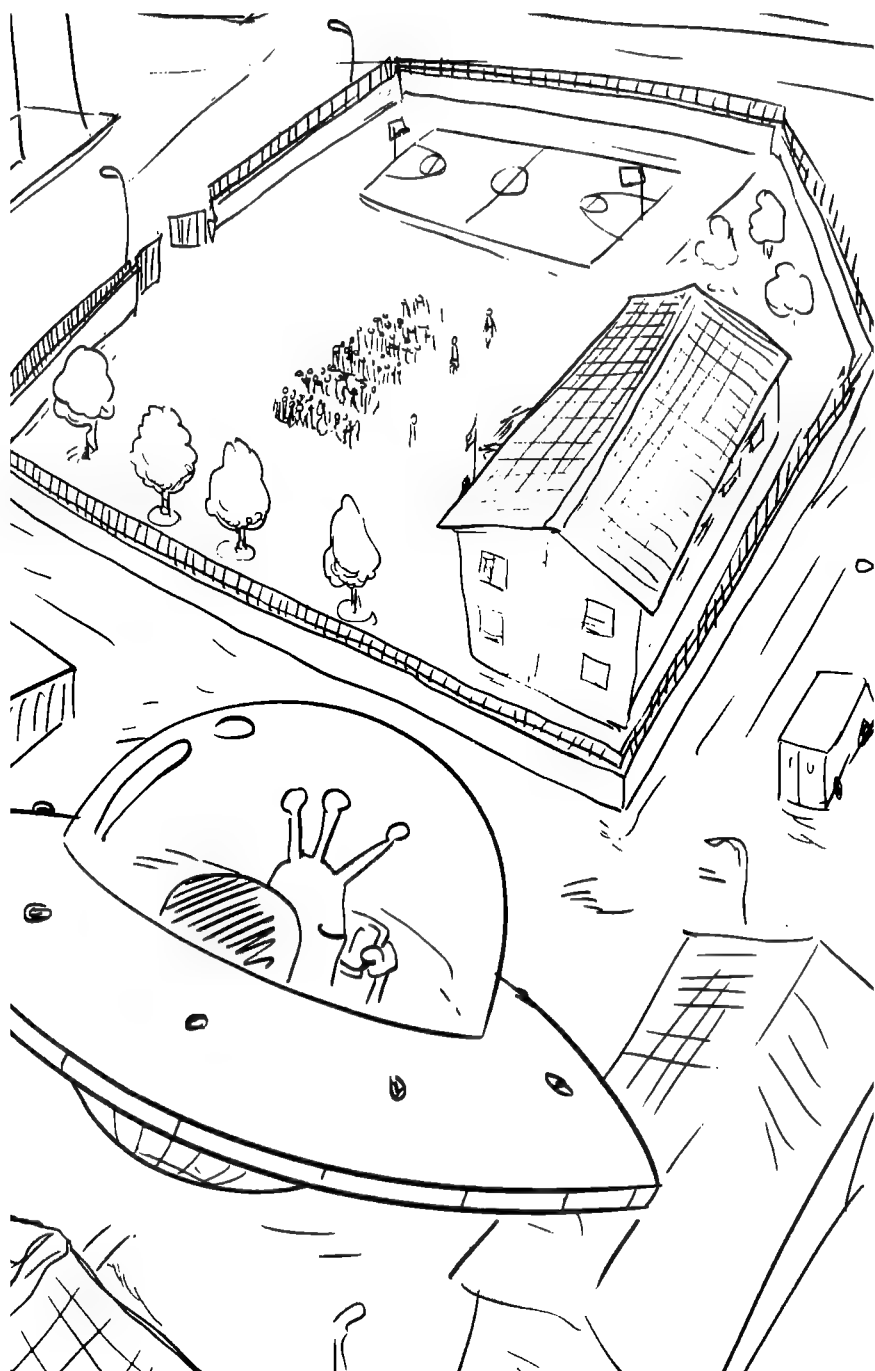
دره خته مردووه کان ته نها بۆ ئاژه له کان نا، به لکو بۆ قارچک و پرووه که جو راو جو ره کانی ناو دارستانه کانیش ژیا نکردن له سه ر

ئەو درەختانە، ۋەكو ژيانكردنە لە مالىكى جوان كە هاوینی
 فینكە و زستانیشی گەرمە...

لێرەدا پێویستە باسی ئەو ەبكهین درەختە مردووەكان چەند
 گرنگن بۆ مرقفەكان، بەلام ئیو ەئو ەدەزانن. بۆ نموونە، ئەو
 پەرتووكهى دەستان، پەنگە پۆژىك درەختىكى سوورەچنارى
 قەشەنگ و درێژ بوویت و گەلاكانى پرۆسەى پرۆشنەپێكهاتنى
 ئەنجام داىت. پۆژانىك شەبا شیرینەكان لقەكانى
 جولاندیتهو؛ كە چۆلەكەكان گۆرانیان لەسەر دەوت، یاخود
 قەلەرەشە پیرە گالتهئامیزەكان تفيان گرتیته ەەر كەسىك بە ژیر
 درەختەكەدا پۆشتیبت. ئیستا بوو ەبە پەرتووکیك، بەتایبەت
 پەرتووکیك كە دەربارەى درەختەكانە...

بیرکاریه، ریکهوت نییه!

ئه گهر ٤٠٠ قوتابی هه موو به یانییه ک له باخچه ی هه مان قوتابخانه دا کۆ ببنه وه ، ئه وا ریکهوت نییه...

ئه گهر ئه و ٤٠٠ قوتابییه ببنه ٢٠ گرووپ و ههر گرووپێك ٢٠ قوتابی له خۆ بگریت و له هه مان شوینی باخچه که دا دوو ریز دروست بکهن، ئه وا ههر ریکهوت نییه...

ئه گهر ههر که سێک له و ٢٠ که سه ی ٢٠ گرووپیان پێک هیتاوه به سه ر ٢٠ پۆلدا دابهش ببن و ههر یه کێکیان خاوه نی پۆلیک بیت و بپرواته ژووره وه، ئه وهش ههر ریکهوت نییه.

ریکهوت نییه ئه گهر ههر قوتابییه ک له و ٢٠ قوتابییه به یانیان له ١٠ ریزدا له ریزێک دابنیشیت و ههر ریزیکیش دوو قوتابی له خۆ بگریت و به تایهت ههر یه کێک ریزه که ی و هاو ریکه ی نه گۆردریت.

ئه گهر من وه ک بێگانه یه ک له دنیا یه کی تره وه بهاتمایه ته سه ر ئه م دنیا سه یروسه مه ره یه و له ههر قوتابخانه یه ک به یانیان ئه م کاره نامۆیه م ببینیایه، ئه وا ده موت: "ئه م به یانییه وا بوو، به لām با بزانه م بۆ سه ی به یانی چۆن ده بیت."

بۆ پۆزی دواتر، ئه گهر بمبینیایه که ئه و ٤٠٠ قوتابییه به هه مان شێوه ی پۆزی پێشو و له باخچه که دا کۆ ده بوونه وه و

دەچوونە ریزەکانەو، دواتر بەسەر پۆلەکان و بەسەر ریزەکاندا
دابەش دەبوون، ئەوا دەموت: "بە دُنیا یەو، لەم کارەدا شتیک
هەیه!"

"لێرەدا هیچ شتیک وەکو ئەو نیه که دەبینی..."
بەلام باشتەر وایە بۆ دُنیا بوونەو تا پۆژی سییه مێش
چاوەرپی بکەم، ئەو پرووداوانە ی لە پۆژی دوووەمدا بینیم
پاش ئەو ی لە پۆژی سێهەمدا دووبارە دەبوووەو؛ ئەوا
تێدەگەیشتم که ئەمانە بە ریکەوت نییه، بەدُنیا یەو
ئەگەر بیتگانیەکی گەمژە نەبم.

بە خۆم دەوت: "نە بە ریکەوتە، نە بە بەختە، نە خۆی
پرووی داو." نەخێر نەخێر! هەموو ئەو کارانە
بەدُنیا یەو بە پلان و پڕۆگرام دانراو. کێ دەچیتە چ
قوتابخانە یە ک، دەچیتە چ ریزیکەو، سەر بە کام پۆلە یە و
لە گەل کیدا و لە کام ریز دادەنیشن هەمووی زانراو! لێرە
هەموو شتیک پێوانە کراو و گرنگی پێ دراو. لە هەر
شوێنیکیش شتەکان دانه دانه پێوانە کراییت ئەوا ریکەوت
پروو نادات!

لقی دره خته کان و پهلی لقه کان

له مندالییه وه ناشنا بووم به زوریک له دره خته کان. به سهر دره ختی سیو و دره ختی توو و دره ختی گیللاس و دره ختی هه نجیردا سهرکه وتووم. ههر به سهرکه وتن به سهر دره ختی هه نجیردا نه وه ستاوم، به لکو له سهریشی که وتوومه ته خواره وه...

به تیپه ربوونی کات تیگه یستم هه موو دره ختیکی هه میسه سه وز و گه لا ده رزی ئاسا دره ختی سنه و بهر نییه، به لکو تیگه یستم هه ندیکیان پیان ده وتریت کاژی (spruce)، هه ندیکیان په لک و هه ندیککی که یان دار ئاسمانی. له کاتیکدا که ئه مانه ئه ندامی یه ک خیزانی ئه و دره خته ن.

به خوش حالیه وه، له مندالییه وه ده زانم دره ختی هه نار له زستاندا گولتیکی سوور ده رده کات و تا وه رزی پایز ده دره وشیتته وه، دره ختی باده میسه لقیکی دره وشاوه ی پر له گولی جوانمان پیشکه ش ده کات، که مروف سهرسام ده کات.. دره خته کانم خوش ده ویست، زوریش خوشم ده ویستن. وه رزه کانم له سالنامه کان نا، به لکو له دره خته کانه وه ده زانی و ههر کاتیکیش دره ختیکی تازهم بناسیایه، ئه وا له ژیر سیبهره فینکه که یدا ده وه ستام و هه و لم ددها لقه کانی بژمیرم.

ئەگەر نەشمتوانىيە لىقى درەختەكە بژمىرم، ئەوا ھەر ھىچ
 نەبىت بە چاۋگىپران بەناو لىقەكاندا بە نىزىكەيى ھەژمارم دەكردن.
 ئەو ەش خولىايەكى من بوو.

لىقە دىركاۋىيە خۇشەۋىستەكانى توتۇرك، لىمۇ بۇن خۇشەكان،
 سەنەبەرە زەبەلاخەكان، درەختە بالا كورتەكانى سىر و ھەرمى؛

سەرنىجەم دا لە بەخشنەيى خودا بۇ سەر زەۋىسى بەرانبەر ئەو
 بى فەرمانىيە دەكرىت، بەلام ھەرگىز دەستى بەخشنەيى
 نەگىپراۋەتەۋە. تەنھالە ۋەرزى زىستان و ھاۋىندا گەلەي
 درەختەكان نادەرەۋشېنەۋە و مېۋەكان بە گول ناپازىتېنەۋە،
 بەلكو سەرنىجەم دا ھەر چۈرە ۋەرزى سال ئەمە پروو دەدات.

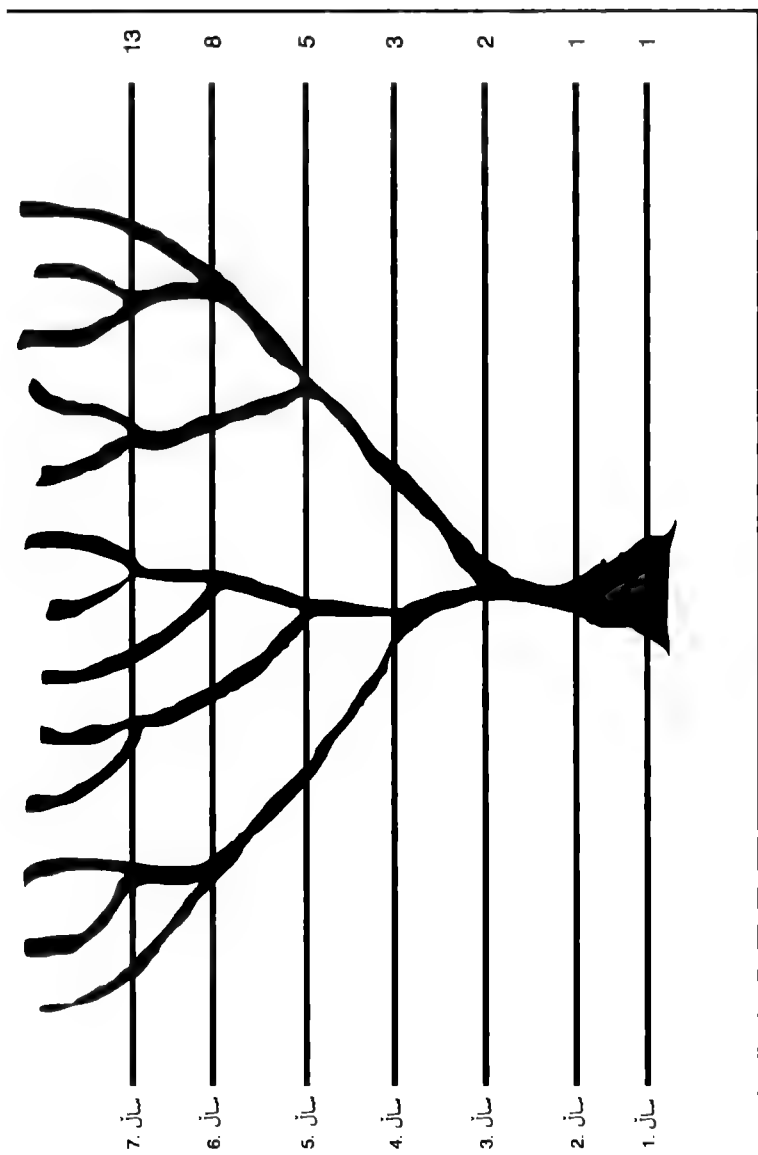
هه‌میشه ده‌مویست بزانی ئه‌و لقانه‌ی له‌قه‌ده‌ئه‌ستوره‌که‌وه
ده‌رچوون چه‌ندن، ئه‌وانیش چه‌ند په‌لیان لی بووه‌ته‌وه...

مرو‌ف بۆچی لقی دره‌ختیک ده‌ژمیریت؟ من له‌به‌ر ئه‌وه‌ی
مه‌راقم بوو ده‌ژماردن، به‌لام نازانم پرووه‌کزانه‌کانی سه‌ده‌ی
نۆزده‌یه‌م بۆچی ده‌یانژمارد. ئه‌وه‌ی ده‌یزانم ئه‌وه‌یه‌ ده‌کریت
پرووه‌پرووی پرووداوێکی سه‌یر بووبیتنه‌وه‌ که‌ هیچ چاوه‌ڕێیان
نه‌کردیت، یاخود پێشبینیان نه‌کردیت.

ئه‌و لقه‌ی بۆیه‌که‌م جار له‌ دره‌ختیکه‌وه‌ ده‌رده‌چیت،
یه‌که‌مجار دوای دوو سال ئینجا لقیکی نویی لی ده‌بیتنه‌وه،
دوای ئه‌وه‌ هه‌موو سالی جارێک لقیکی نویی لی ده‌رده‌چیت.
به‌دڵنیا‌یه‌وه‌ ئه‌و لقه‌ نوییه‌ی ده‌رچووه‌، دوای دوو سال لقی
نوی ده‌رده‌کاته‌وه‌ و به‌م شیوه‌یه‌ به‌رده‌وام ده‌بیت.

له‌ په‌رپی دواتردا ئه‌و خشته‌یه‌ ده‌کریت هه‌ر دره‌ختیک بیت،
بۆ نمونه‌: "دره‌ختی که‌ستانه‌ی گۆلی سپی، یاخود ده‌کریت
گۆلی نینۆکه‌ هیستر (gorse) بیت."

ئێستا با سه‌رنجی ژماره‌ی ئه‌و لقانه‌ بده‌ین که‌ هه‌ر سالی‌ک زیاد
بووه‌:

سالى يەكەم: ۱

سالى دووہم، بە ھەمان شتوہ: ۱

سالى سێيەم: ۲

سالى چوارەم: ۳

سالى پێنجەم: ۵

سالى شەشەم: ۸

سالى ھەوتەم: ۱۳

سالى ھەشتەم: ۲۱

سالى نۆيەم: ۳۴

سالى دەيەم: ۵۵

۱، ۲، ۳، ۵، ۸، ۱۳، ۲۱، ۳۴، ۵۵.

ئەمانە ژمارەى فيباناچين (Fibonacci)^۱ ھەر ژمارەىەک بریتیە
لە کۆکراوہى دوو ژمارەى پێش خۆى. لە گەردووندا ھەر
درەختیک یاخود پرووہ کینک کە گەشە دەکات، بە پریزەبەندى ئەم
ژمارانە لقەکانى دەردەچیت.

واتا لقی درەختەکان و پەلى لقەکان، بە ریکەوت ھەر بۆ
خۆیان گەورە نابن و دەربچن. ھەر دانەىەکیان ھەژمارى بۆ
کراوہ لە کوئ دەردەچیت و لە چى کاتیکیشدا دەردەچیت.

۱- بۆ زانیارى زیاتر سەیری کتیبى بیرکارى تارق ئۆسلۆ بکەن بە ناوى
"لینكى بەدن تا لینکەم نەداون" ھەر خۆى نووسینەکانى ئەم بەشەم لە وێنە
وەرگرتووە! ئەگەر دزیبیتیشم لە کتیبەکەى خۆم دزیووە.

ژماره‌ی گه‌لاکان

ئه‌گهر له دووره‌وه و ههر ئاوا به‌بی سهرنج ته‌ماشای گه‌لای
دره‌خته‌کان بکه‌ین، ئه‌وا ده‌بینین وه‌ک بیه‌ری ره‌ش وان به‌سه‌ر
قاییک برنجه‌وه. هه‌زاره‌ها گه‌لا به‌هه‌ر مه‌کی، وه‌ک ئه‌وه وایه
لقه‌کانیان پێچابێته‌وه.

- ئه‌ی باشه‌ ئاوایه‌؟

ئاخۆ ئه‌و لقانه‌ی زانراون له‌ چ کاتیک و له‌ چ شوێنیکدا دینه‌
ده‌ره‌وه، تۆ بلیی گه‌لاکانیان نه‌زانن له‌ چ کاتیک و له‌ چ
شوێنیکدا بینه‌ ده‌ره‌وه‌؟

"گه‌لایه‌ک به‌رنابێته‌وه که‌ خودای گه‌وره‌ ئاگادار نه‌بێت لێی و
زانباری نه‌بێت پتی..." (الأنعام: ۵۹)

باشه ئەو گەلایەى بەبى مۆلەت و زانىارىى خودا
هەلنەوەریت، ئەى باشه بەبى ئەوەى خودا مۆلەت بدات دیتە
دەرەو؟

مەگەر دەکریت بە پیکەوت گەلای درەختى ئسفەندانى،
ماگنۆلیا، تریى لینجى، یاخود درەختى کورتەبالای شاتووی پیر
-کە بۆنیکى تیزى ھەیه- بەتایبەت کە ھیچ ھەژمارى بۆ
نەکرایت سەوز بێت؟ یاخود خونچەیهک، یان گۆلیک، یاخود
میوہەک؟

بۆ دارپرەکان دوو جۆر پرووہک ھەیه؛ ئەوانەى دەسووتین،
یاخود ئەوانەى بەزەحمەت دەسووتین. بۆ مندالەکانیش دابەش
دەبیت بۆ دوو گرووپ؛ ئەو پرووہکانەى میوہى بەتامى ھەیه و
ئەوانەى نیانە.

خانمەکانیش چونکە زۆر کات لەگەڵ گۆلەکاندا بەسەر
دەبەن، بۆ ئەوان گۆلەکان بەسەر سى گرووپدا دابەش دەبن:
(بۆنى خوۆش، بى بۆن، بۆنیکى ناخوۆش). بەدلیاییشەوہ
دەگونجیت لە دلیاندا شویتیکیش بۆ گرووپى چوارەم
بدۆزنەوہ: (بۆنى خوۆش نەبیت، بەلام شتوہى جوان بیت).

پرووہکناسەکانیش پرووہکەکانیان بەپى جۆرە جیاوازەکانیان
بەسەر چەند پۆلیکدا پۆلین کردووە: (تۆو کراوہکان، تۆو

داخراوه کان، گه لا پانه کان، شټوه قوچه کيیه کان، تاک
توخمه کان و فره توخمه کان و گوله کان... هتد).

یه کټیک له تایبه تمه ندییه کان که پرووه کناسه کان سه رنجیان دا،
له کاتی پوټینکر دندا پټکخستنی سهر گه لای پرووه که کان بوو؛
واتا (phyllotaxis). چونکه هه موو جوړیکي پرووه ک جوړیک
له پټکخستنی گه لای تایبه ت به خوئی هه یه. هه موو ټهو
پریزه بندی گه لایانه هه پرهمه کی نین، به لکو به پټی یاسایه ک
زانراون...

گه لای پرووه که کان وه کو فارغوئی شه مه نده فهر پریزه بندی
نه کراون. به لکو گه لا کان له دووری چهند خالیک له خواره وه
بو سه ره وه دهووری لقه کانیان داوه (وه کو شټوه ی حله زوئی) و
ناکه ونه سهر یه ک. به مهش هیچ گه لایه ک بهری پرووناکی
گه لاکه ی تر ناگریت.

ټه گهر په ټیک له لاسکی نرمترین گه لا بیه ستین و درټزی
بکهینه وه بو بهر زترین گه لا، ټه گهر ټهو په ته له لاسکی گه لای
خواره وه دا بو لاسکی گه لای سه ره وه بپروات، ټه وا وه کو
لاولاوټک دهرده که وټ به دهووری لقه که دا.

ژماره کان له پرووه کټیکه وه بو پرووه کټیکي تر ده گزپټ، به لام
ژماره ی گه لا کانی نیوان یه که م گه لا و گه لای سه ره وه یاخود
خواره وه له یه ک ټاراسته دا، ټه وا ژماره ی فیانزچیه! به تایبه ت

ژماره‌ی ئەو لۆچانە‌ی بە دەوری لقەکاندا ئالاندوومانە هەر
ژماره‌ی فیا‌نۆچینه!

بۆ نموونه، با لقی دره‌ختیکی سیو بهینن به هه‌رپه‌مه‌کی
گه‌لایه‌کی لی هه‌لبژێرن. ده‌ست له‌سه‌ر ئەو گه‌لایه‌ پابگرن و له
هه‌مان لقدا بگه‌رێن به‌دوای گه‌لایه‌ك كه له‌سه‌ر هه‌مان
ئاراسته‌ی ئەو گه‌لایه‌ی خۆمان سه‌ری ده‌ره‌یناییت، ئە‌گه‌ر
له‌سه‌روو گه‌لای خۆمانه‌وه‌ یان له‌ خوارووییه‌وه‌ بیت، هه‌ر
ده‌بیت دوو سووپ لی بده‌ین به‌ده‌وری لقە‌که‌دا تا ده‌گه‌ینه‌ ئەو
گه‌لایه‌. له‌و نێوه‌نده‌شدا (۵) گه‌لا ده‌که‌ونه‌ نێوانیه‌نه‌وه‌. به‌مه‌ش
پێژه‌ی گه‌لاکانی سیو (۵/۲)ه، واته‌ له‌ نێوان ۲ گه‌لای سه‌ر
هه‌مان ئاراسته‌ ۵ گه‌لایان له‌ نێواندايه‌.

ئەو لقه‌ی گه‌لاکانیمان ژمارد، ئە‌گه‌ر له‌ بری دره‌ختی سیو
دره‌ختی شو‌رپه‌بی بوایه‌؛ پێژه‌که‌ی ۱۳/۵ ده‌بوو.

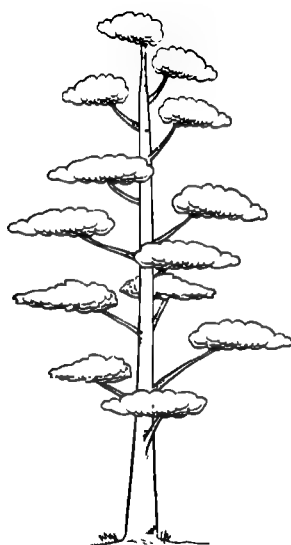
واتا بۆ ئەو‌ی بگه‌ین به‌ هه‌ر گه‌لایه‌ك له‌ لقی دره‌ختی
شو‌رپه‌بی و گه‌لایه‌کی تر که له‌سه‌ر هه‌مان هیل بیت، ئە‌وا
پێویسته‌ ۵ خوول لی بده‌ین به‌ ده‌وری لقە‌که‌دا و له‌م ۵
خووله‌شدا به‌ ۱۳ گه‌لادا تی‌په‌ر بیه‌ین. وه‌ك ئەو‌ی له
خواریشه‌وه‌ بیه‌یتان، هه‌موو ئەو ژماره‌ و پێژه‌یانه‌ بۆ ژماره‌کانی
فیا‌نۆچی ده‌گه‌رێنه‌وه‌!

...۲۱، ۱۳، ۸، ۵، ۳، ۲، ۱، ۱

ته گهر من بېگانه يه ک بوومايه و له دنيايه کي تره وه هاتبامايه ته
 سهر هم زه وييه؛ بېينم گه لا و لقه کاني دره ختي کي سيو له
 ناماسيا تا توکيو و هموو گهر دوون يه ک هه ژماريان بو کراوه،
 تهوا ده وه ستام و ده موت: "به دلنيايه وه هم کاره شتي کي تېدايه!"
 "ليړه هيچ شتي ک وه ک ته وه نيه که ده ييني! نه ريک ه و ته و نه
 به خته و نه خوړسکه! نه خيړ نه خيړ! هموو ته و کارانه به يي
 گومان پلان بو دار پژراو و به پرؤگرامه.

تهو لقانه بو خويان به هه ژمار کراوي دهرناچن، تهو گه لايانه
 نه به ريک ه و ته، نه به به خت تاوا هه پرمه کي له سهر لقه کان پريز
 نابن! هموو شتي ک له شوپنيک ه وه هه ژماري بو کراوه، چونکه
 هيچ شتي ک به ريک ه و ته نابيت.

دەتەوئەت باوەر بکە، یان مەیکە

- لەبەر ئەوەی مەروۇفەکان پتووستیان بە کلیتیکسی تەوالیت هەیه، ئەوا هەموو پۆژیک ۲۷۰۰۰ درەخت دەپڕێتەو.
- مەندالیک کە دایبی بەکار دەهێنێت، ئەو دایبیانە بەکاری دەهێنێت تا ئەو پۆژە فیری چوون بۆ تەوالیت دەبێت؛ دەبێتە هۆی لەناوبردنی ۲۵ درەخت.
- هەر شتیک پتووست بێت بۆ گەشەکردنی درەختیک -جگە لەو (۱۰٪)یە لە خاکەکەو وەریدەگرێت- هەمووی لە بەرگەهەواو وەرەگرێت.
- ئەگەر ئەمە بە پتچەوانەو بووایە، ئەوا لەسەر پرووی زەوی خۆل و گل نەدەما.
- بە گشتی لە هەر درەختیک دەتوانرێت ۷۰,۰۰۰ قەلەم پەساس دروست بکەیت.
- ئەگەر لە مالتیکدا بژین بە درەخت چوار دەوری درایت، ئەوا ئەو وزەیی بۆ بەکارهێنانی فینکەرەو لە وەرزی هاوندا بەکاری دەهێنن؛ بە نیو هیندە کەم دەبێتەو!
- ۱۰۰۰ مەتر چوارگۆشە ناوچەیکە پر لە درەخت لە توانایدایە دوانە ئۆکسیدی کاربۆن هەلبمژێت، کە لە بۆری دوو کەلی ئۆتۆمبیلەکانەو دینە دەرەو؛ کە ئۆتۆمبیلیک بە درێزایی ۱۰,۰۰۰ کیلۆمەتر پڕۆشتبێت!

- ئەگەر لە شارێکی پەر لە درەختدا بژین، ئەوا پڕژەری تووشبووتان بە شێرپەنجەیی پێست کەمترە لە شاری بێ درەخت. چونکە درەختەکان مەژۆنەکان لە ھەر تیشکیکی زیانبەخش دەپارێزن کە لە خۆرەووە پێمان دەگات. کاریگەری تیشکی UVB (تیشکی سەرۆینەوشەیی) بە نیوانیو کەم دەکاتەو!

- بەپێی لیکۆلینەوکان، ئەو نەخۆشەوانەیی لە پەنجەرەیی نەخۆشخانەکانەو درەختەکان دەبینن زووتر چاک دەبنەو، بە ھەرورد بەو نەخۆشەوانەیی درەختیان لێو دیار نییە!

- لە ٤٠٠٠ مەتر چوارگۆشەیی پەر لە درەختدا، بەشی نزیکی ٢٠ کەس ئۆکسجین بەرھەم دەھێنرێت!

- لە ئێستادا زیاتر لە ٣ تریۆن درەخت بوونی ھەیە! ھەر کەسێک ٤٢٢ درەختی بەردەکەوێت! ئاممان گرنگی بدەن بە درەختەکانتان، چونکە ئەم پڕژەییە سالانە بەرھەو کەم بوونەو دەچێت... ھەموو سالێک ١٥ ملیۆن درەخت دەپڕێتەو.

- یەک لە پێنجی ئۆکسجینی زەوی لە دارستانەکانی ئەمازۆنەو بەرھەم دەھێنرێت.

- به هم موو دارستانه کانی دنیا، سالانه ۲,۵ ملیار تن دوانه ټوکسیدی کاربون له هه وادا پاک ده کړیته وه!
- درهختی ټاکاسیای هه میښه بلنډ، مالی جوریک له میرووله کانه. میرووله کانی سهر هم درهخته له ناو درکه باریکه ناو بوشه کانیډا ده ژین و گه زو زهرده بچو وکه کانی سهر گه لاکانیښ ده خون. له بهرانه بهر ته مه شدا به ټاگییوه درهخته که له هر میروو و مه گه زکی زیان به خوش ده پارژن.
- ټیتر کاتی ته وه نه ماوه دوو باره به به کاره ټیانه وهی کاغه زه کان پشتگوی بخړیت. ته گهر بتوانین ته و کاغه زه به کاری ده ټین نیوهی به ده ست بخینه وه، ته و له ولاته که ماندا ناوچهی دارستانه کان له درهخت برپنه وه ده پارژین!

- له دنیادا به ته مهنترین دره ختی که وانی له چیاکانی زونگولاک هه یه. ئەم دره خته ٤١١٢ سأل ته مهنیه تی. له دنیاشدا پینجهم به ته مهنترین دره خته. شاره زایان جهخت له وه ده که نه وه دره ختی که وانی زیاتر له ٤٠٠٠ سأل ده توانیت بژی، ئەگەر بیتوو نه سووتیت، نه پردرته وه، له سه ره وه پرووناکی لیتی نه دات و پروژی قیامت بهرپا نه بیت!

- دره ختیک به ناوی هایپیریۆن (hyperion) له دارستانه سووره که ی باخچه ی نه ته وه یی کالیفورنیا- USA له دنیادا به بهر زترین دره خت دیاری کراوه. ئەم دره خته سه رسور هینه ره در ئژییه که ی ١١٥,٦٢ مه تر ده بیت؛ جوړیکه له دره ختی سنه و بهر.

- هه ره له هه مان باخچه ی نه ته وه ییدا، دره ختیک ی تر بوونی هه یه به ناوی دره ختی شیرمان (general Sherman)؛ جوړیکه له دره ختی سنه و بهر و له دنیادا به زه به لاحتیرین دره خت ناسینراوه. بالای ٨٥ مه تره و تیره ی گشتیشی ٢٥ مه تره. ١٥ که سی پتگه یشتوو توانای نه وه یان هه یه له ته نیشته یه که وه ده ستیان بکه نه وه و باوهش به قه ده که ییدا بکه ن. ئەم دره خته زه به لاحتیریه ی توپکله که ی ده گاته نیو مه تر، ٣٠٠٠ سأل ته مهنیه تی. به پیتی ئەو ژمه تر کاریانه ی بۆی کراوه کیشه که ی ده گاته ٢٠٣٠ تن.

دره ختی ده فره ئیسفنجییه کان

زۆرتین پرسیار لیم ده کرا سه بارهت به "زنجیره ی به دیه پئراوه
سه رسورپه پنه ره کان" ی نووسه ر تارق ئوسلو کاتیک به شداری
پروگرامه کانی خویندنگاکه م ده کرد، ئەمانه بوون:
"بۆچی ناوی ئەم پەرتووکانە بە دیه پئراوه
سه رسورپه پنه ره کانە..."

به گشتی به م شپوهیه وه لām ده ده مه وه:
"چونکه ئیمه له نیوان خۆماندا دانیشتین و وتمان پتویسته
ناویکی زۆر سه رسورپه پنه ر بدۆزینه وه بۆ ئەم پەرتووکانە. بیرمان
کرده وه، بیرمان کرده وه، به لām دوا ی ئەوه ی هیچ ناویکی
سه رسورپه پنه ر به میشکماندا نه هات؛ وتمان با ناوی بنیین
به دیه پئراوه سه رسورپه پنه ره کان!"
- به راستیتانه؟

- نه خیر به دلنیا ییه وه! ئەمه ته نه ا گالته یه که!
ئه گهر ئەمه ش که میک راستی تیداییت هه ر وه ک چون له
هه موو گالته یه کدا هه یه، ئەوا چیرۆکی راسته قینه ی ناوی
به دیه پئراوه سه رسورپه پنه ره کان له وشه ی سه رسورپه پنه ردا خۆی
حه شار داوه.

سەر سوڤهينەر، له عەرەبیدا له ږه گى "عجب" هوه هاتووه و به
واتای سەر سوڤرمان دیت. "عجیبه" ش به واتای شتیک دیت
مروڤ تووشى سەر سوڤرمان بکات. ئە گەر له کوردیدا به
شپوهى تاک به کار بیت، ئەوا سەر سوڤهينەر به گشتییه . واتا ئەو
شتانەى مروڤ تووشى سەر سوڤرمان دهکات.

ئەم واتایانەشى ههیه: سەپروسەمەرە، نامۆ، له دەرەوهى
بیرکردنەوه دا، جیاواز، نااسایى، بیرههژین...

دهتوانین له برى وشەى سەر سوڤهينەر، ئەمه زیاد بکهین و
وشهکانى سەپر، له ږاده به دەر، موعجیزه به ئاسانى به کار بهیتین.
ئە گەر له ئیوه بپرسم: "به پروای ئیوه سەر سوڤهينەر چیه؟"
ئەوا له خوا ره وه بۆ سەر وه ئەم شتانه دهلێن...

له واتای وشەى سەر سوڤهينەر دا هیچ بیروکه یه کی جیاواز
به دی ناکهین ...

به لām ئە گەر بپرسم: "چ شتیک سەر سوڤهينەر؟" ئەوا بابە ته که
ده گۆریت.

ئە گەر داواتان لى بکه م شتیکى سەر سوڤهينەر م بۆ باس
بکه ن، ئەوا بابە ته که له دهست دەر ده چیت. هەر له پشیلە یه ک
که قسه دهکات تا فیلێک که ده پروات، یان لقى دره ختیکى سیو
که شالى قاپشتن دەر ده دات، مانگایه ک له برى شیر کولا و

هیلکه یه ک له شکلی شه شپالوودا و چهنده ها نمونه ی تر که له
 ئه قل و خه یالدا جیگه ی نایته وه، پرو به پروم ده بیته وه!
 له م باره دا ئه و په رتوو که ی ناوم لیتاوه به دیه یئراوه
 سه رسورپه یئره کان؟ باسی چۆله که کان و هه نگه کان و
 په پووله کان و ماسیه کان و میرووله کان و جهسته ی مروف و
 خانه کانی ده کات. به دلنیا یه وه له پروانگه ی ئیوه وه هیچ
 واتایه ک ناگه یه نیت. به مافی خۆتانی ده زانن و پرسیار ده که ن "
 بۆچی ئه و زنجیره یه ناوی سه رسورپه یئره ؟"

چونکه هیچ "سه رسورمانیک" نابین.

له دنیا که ی ئیوه دا هه موو ئه و بابته تانه هیچی "سه رسورپه یئره"
 نین. به پێچه وانه وه شتانیکی باو و سروشتی و ئاساین.
 ئه گهر شیوه ی هیلکه یه ک شه شپالوو نه بیت، ئه وانه سهیره و
 نه موعجیزه!

ئه گهر مانگایه ک له بری شیر کۆلا نه دات، ئه وانه م نیوهنده دا
 هیچ شتیکی سه رسورپه یئره بوونی نییه! ئه گهر لق ی دره ختی
 سیوینک له بری سیو شالی قاپشتن ده رنه کات، ئه وانه بۆچی بۆ
 دره ختیکی سیو سه رسورپه یئره بیت!

ئایا دانانی ناوی به دیه یئراوه سه رسورپه یئره کان بۆ ئه م
 په رتووکانه و گه وره کردنیان چ واتایه کی هه یه؟ ئایا ته نها له بهر

ئەوئەى بە شىۋەيەكى گالتەئامىز دىتە بەر گويمان ئەو ناوەيان
هەلباردوۋە؟

ھەر كاتىك پروۋبە پروۋ ئەو پىرسىيارانە بوومەتەۋە، وا بىرم
كردوۋەتەۋە من راست بووم لە ھەلباردنە ئەو ناوە و ئەۋەش
بوۋە بە دەرۋەتەنى باش، تا دىمەنىكى جىاۋاز پىشانى ئىۋە
بىدەم. بەلەى دىمەنىكى جىاۋاز!

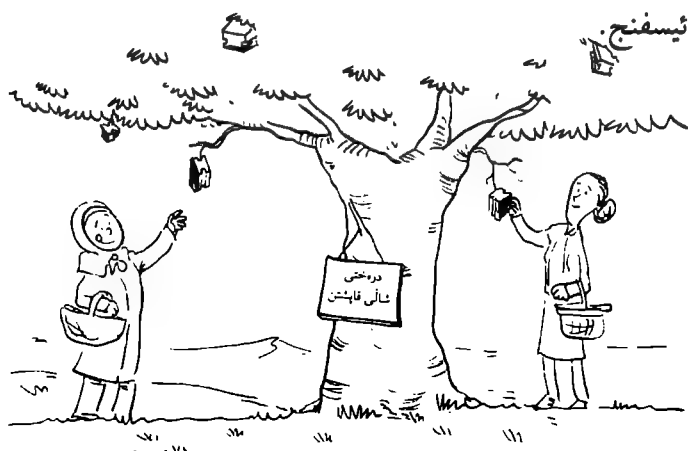
ئەو دىمەنە جىاۋازانەى لە كىتە زانستىيەكانى دەرۋەى ژيان
و زانستدا! بەدلىيەۋە لە كىتەكانى زىندەۋەرزانى و فىزىيا و
كىمىيا و بىركارىشدا نىيە!

لە راستىدا ھەموو شىك زۆر سەر سۈرھىنەرە!

ئەگەر لە لقى درەختىكى سىۋو لە برى سىۋو شالى قاپشتن شۆر
بىتەۋە، ئەۋا دەخەپەسىن ئەۋى وانىيە؟ ئەم پروۋداۋە بە شىكى
ئىجگار سەير و سەر سۈرھىنەر و بگرە موعىزەش دەبىن.
تەنھا ئىۋە نا، بەلكو ھەموو گەرەكە ئەگەر بىنن لە لقى دار
سىۋىك شالى قاپشتن لە برى سىۋو شۆر بوۋەتەۋە، ئەۋا ھەمان
كاردانەۋەيان دەبىت.

رەنگە ئەۋا كاتە ئەۋا خانمانەى شەۋ و پوژ خەرىكى
خاۋىنكردنەۋەن و ئالوۋدەى ئىسپرتۆ و دەرمانى پاكەرەۋە و

سپیکردنه ون، یان دوو کچی بیتهخت له بهر بیزاری خویان دهده نه بهر کاروباری مال و بو دهستهکوتنی شالی قاپشتن بو مانگه کانی داهاتوو خهو له خویان ده زړینن و پیش ته وهی خه لک به خه بهر بیته وه، هه ندیک کیسه ی نایلونیان پر ده کرد له

- شکوفه شکوفه! کچی ږاکه خودا له ناوت نه بات، خه لکی هه مووی لای دره خته که کو بو ونه ته وه! ږاکه با کوی بکهینه وه. تو سهیری بهر هه می ته و دره خته موباره که! بهر که ی بو نی سیوی لی دیت. دوو دیوی هه یه؛ هم لایه ی بو تاوه سووتاوه کان، ته مهش بو پرووه ناسکه کان! وششش که نهرم و نوله!

- داده شاناز تو به سهر دره خته که دا سهر که وتووی کچی؟

- نه خیر، له ژیره وهی کو مکرده وه!

- خیر یکت بکردایه هه ندیکشت بو من بهینایه!
 - به ته مای حازر خوریت؟ ههسته برۆ به سهر درهخته که دا
 سهرکه وه، ئه وانه ی سهره وه زیاتر گه وره ن؟ ریک بو مه نجه ل
 ده بن. من نه متوانی سهر بکه وم، چونکه نه خوشیی ده والیم^۱
 ههیه. دواتر له وی ده چه قم و به ئاگر کوژنه وهش دانا به زمه وه
 خوار...

- بوچی نه یه ت داده شاناز!
 - بو من پشیلهم، تا ئاگر کوژنه وه بیت و پرزگارم بکات؟
 دواتر ده لێن: "چۆن سهرکه وتوو به ئاواش بیت خواره وه." تو
 سهرکه وه!
 - ئای خوژگه ده متوانی سهرکه ومه سهر ئه و داره داده شاناز!

۱- نه خوشیی ده والی: بریتیه له ئه ستوربوونی خوێنه رهکانی قاج.

- بۆچی كچى؟

- ھىيىيى! دادە شاناز كەنالە تەلەفۇنەكان ھاتن! ئاى ئەوھ
ھىن نىيە؟ پەيامنېرە بەناوبەنگەكە؟....

- تېخ... ئېتر نايەلن لىي بىكەينەوھ، ئاخ چۆن بە قسە منت
خاڧلاندا!

- دادە شاناز پۆلىسەكە پەت رادەكىشىت، دەولەت دەستى
بەسەر درەختەكەدا گرت!

- ھەر دەبى دەستى بەسەردا بگرن، چۆن وا ئاسان وازى لىي
دېنن؟ دەى با ھىچ نەبىت دەولەت داىبىتت! ئەگەر نا ھەر
دەولەمەندەكان ئەو شالى قاپشتانە كۆ دەكەنەوھ. ھەزارەكانىش
با ھەر بە تەل قاپ بشۆن. نەخىر قاپەكان دەروشىتتت،
ئەگەرىش نەپروشىتتت ھەر برىندارى دەكات.

- لەبەر ئەوھى تۆ زۆرى لىي دەخىتتت.

- دىشەكەم دەفرىكى كرىستالى داومەتى، زۆر
پروشاندىيەتى.

- من كرىستالەكەم ھەر لە باولەكەمدا ھەلگرتوھ.

- بىنېرە بىنېرە! تۆ لە ژىر گلەكەدا بىنېرە؛ بەشكەم لەوئىدا
درەختى كرىستال بېرۆت. كچى كۆى دەكەينەوھ.

- دادە شاناز تۆ چىت بەو بېرۆكە سەپروسەمەرەنەتەوھ!

- کچی شکوفه، درهخته که دهبرنهوه! راکه با لقیک ههلبگرین،
راکه! له ئینجانه دا دهپروینین!

- جا دهپرویت؟

- ئه ی ته گهر پرووا؟

ههر درهختیکی سیو ته گهر له لقهکانی شالی قاپشتن بیته
دهروهه، ئهوا به دنیاییهوه ههوالیکی گه ورهیه!
له یهک کاتدا ئهوه ههواله به ههموو شار و بگره به ههموو
دنیا شدا بلاو دهبیتهوه..

ههموو کارهساتهکانی دنیا دهخه نه لایهک، له ههموو ههواله
به پهله کاندایه گویمان لهوه ده بیت درهختیکی سیو شالی
قاپشتنمان ده داتی!

زاناکان له ورد و درشتی پرو و داوه که دهکۆلنهوه. ههر وهکو
ههموو کاتیک باسی چهند شتانیکی وهک: "بازدانیکی له ناکاو
له پرۆسه ی پهره سه نندا"، "بازدانیکی گه وره" ده که ن و
بابه ته که پروون ده که نهوه. ته گهر ههمان پروونکردنهوه له سه ر
درهختی سیوکی ئاسایی بکه ن، ئهوا زور لایان قوورس
نابیت.

چهند زانایه کی ئایینیش ده لێن گوایه قه بری یه کیک له شیخه
ناودارهکانی له ژێردایه، که به ناوی دایکییهوه ناسینراوه. بابته که
له پروانگه یه کی تره وه سه یر ده که ن.

زانا سويدييه كانيش بۆ ئەوێ بزانن ئايا ئەو شالێ قاپشتانە
زیاڤ بە دەست دەگەیهێت یاخود نا، پۆژەکیان بە شۆردنی
قاپەکان بەسەر دەبن.

ئەوانەشی بە گوومانەوێ سەیری پرووداوەکە دەکەن دەلێن:
"لەم بابەتەدا شتیکی شاراوێ و ئالۆز هەیە" و بۆیە سوور دەبن
لەسەر ئەوێ پێویستە کە سێک بەدوای بابەتەکاندا بچێت.
پرووداوەکە لە هەموو پرووێکەوێ لێکدانەوێ بۆ دەکرێت. بە
مانگ قسەێ لەسەر دەکرێت، تەنانەت بە سالیڤ و وەکو
یەکیک لە پرووداوە سەرسوڕهێنەرەکان لە میژوودا تۆمار
دەکرێت...

ئەوێ من دەمەوێت پرسیار بکەم دەربارەێ ئەوێ:
"ئەگەر درەختیکی سیو شالێ قاپشتن دەربکات و ئەوێ
شتیکی سەرسوڕهێنەر و موعجیزە بیت، ئەێ باشە بۆچی
ئەگەر سیو دەربکات وانیه؟"

کاتیکی ئەم پرسیارە دەکەم، هەندیک بەم شیوێ وەلام
دەدەنەوێ: "چونکە لە درەختی سیو، سیو بەرھەم دێت."
واتا لەبەر ئەوێ لە درەختی سیو سیو بەرھەم دێت، بۆیە ئەوێ
شتیکی سەرسوڕهێنەر نییە بۆ ئێمە. بەلام ئەگەر لە ژیاڤماندا
یەکی جار درەختیکی سیومان بینیا، ئەوا وەکو بینینی

دره‌ختیکی سیو شالی قاپشتن به‌ره‌م بهیئتیت، تووشی
 سه‌رسورمان ده‌بروین وایه؟
 نه‌و شته‌ی پتی ده‌وتریت راهاتن، وه‌کو په‌رده‌یه‌ک وایه
 چاومانی داپوشیووه و سنوورکی دروست کردووه، له‌نیوان
 نه‌و شتانه‌ی ده‌مانه‌ویت بیینین و نه‌و شتانه‌شی که ده‌بیینین
 گرنگیه‌کی نامیئت بۆمان!

بۆیه‌ ناوی ئەم زنجیره‌یەم ناوێ بە‌دیھێنراوێ سه‌رسورھێنەرەکان،
 چونکە وێستوومە هاوکارتان بێم لە بیینی زەوی، ئاسمانەکان،
 پرووێکەکان، میروولەکان، پەپوولەکان، خانەکان و ھەموو ئەو
 شتەکانی تر کە لەسەر ئەم گەردوونە بوونی ھەیە و لەگەڵیاندا

ده ژين، وهك ئه وهى يه كه م جار بيت بينيستان. تا هوشيار
بينه وه له وهى هه موو شتيك سه رسورهيته ره، هه موو شتيك
مو عجيزه يه...

ئهمه مو عجيزه يه كه! ئه ي باشه ئه مه؟

ده لين ئه گهر وشه يه كت نه زاني، سه يري فهرهنگ بكه.
ئه گهر وشه يه كت زاني، دوو جار سه يري فهرهنگ بكه.
بهو پيه ي وشه ي مو عجيزه هه مووي واتا كه ي ده زانيت، دوو
جار؛ يا خود راستر بلتم با سه يري دوو فهرهنگي جياواز
بكه ين.

مو عجيزه (ده رئاسا) له "معجز" وه هاتوه. مو عجيزه يش به
واتاي دهسته وه ستاني مروف، نه توانين، " له دهستي مروفدا
نه بيت " ديت.

له جهنگي به دردا چهنده ها پرووداي سه رسورهيته ره و
مو عجيزه پروويان داوه، بو نموونه: عه كاشه شمشيره كي
ده شكيت. پتغمه برمان (دروودي خوي له سه ر بيت) دارينكي
دايه دهستي و فرماني پي كرد: "برو به وه بجهنگه."

عه كاشه داره كي هه لگرت و ئه و داره بوو به شمشيرينكي
درزي بريقه دار. له و پروژه وه عه كاشه به و شمشيره وه شهري

کرد، تا له جهنگی یه مامه دا شه هید کرا و نهو شمشیره ی هیچ کاتیک له خۆی دوور نه خسته وه. ئیتر ئەمه موعجیزه یه که!

جگه له پینغه مبه رمان (دروودی خوای له سهر بیت)، له دهستی هیچ که سیکدا نییه داریک بگۆریت بۆ شمشیرکی تیژی بریقه دار. له م بابه ته دا هه موومان به یه کسانى دهسته وهستان ده مینینه وه. بۆ نه وهی داریک بگۆردریت بۆ شمشیریک یه ک مهرج بوونی هه یه؛ وستی خودا!

چونکه نه گهر خودا وستی له سهر بیت، هه م دار ده بیته شمشیر، هه میش وه کو عه ساکه ی پینغه مبه ر مووسا (سه لامی خوای له سهر بیت) ده گۆردریت بۆ مار...

هه ر وه ک چۆن گۆرینی داریک بۆ شمشیر و مار موعجیزه یه که، ئەى باشه گۆرینی میوهش به و نه اندازه یه موعجیزه نییه؟

ئه گهر مرۆف دهسته وهستان بیت به رانه ر گۆرینی داریکی دهستی که له لقى دره ختیکه وه به دهست هاتوه بۆ شمشیر و مار، ئەى باشه به و نه اندازه یه دهسته وهستان نابیت به رانه ر گۆرینی لقى دره ختیک بۆ گیلان، سیو، هه نار؟

نه و مرۆفه ی ناتوانیت داریک بۆ شمشیریک بگۆریت، له توانیدا هه یه دوو گیلانسی وه ک مرواری تا کوتایی بهیالیته وه؟
- دره خته کان چی به ئیمه ده لێن؟

پتغه مېهر موسا (سهلامی خوای لی بیت) و خیزانه کهي،
 کاتیک له مهديه نه وه پوښتن بو میسر، له سهر شاخی "طور"
 مانه وه. شهو بوو؛ که ش و ههوا سارد بوو. له سهر لووتکه ی
 چیا که پرووناکیه کیان بینی له و تاریکیه وه ده هات و ده چوو.
 ده کریت نه وه ناگریک بیت!

"... به هاوسهر و منداله کانی وت: ئیوه لیتره بمیننه وه، من
 ناگریک به دی ده که م، ده چم به لکو هه وایک، یان دار و
 چیلکه ی داگیرساوتان بو ده ینم به لکو خوتانی پی گهرم
 بکه نه وه" (القصص: ۲۹)

به ره و پرووی پرووناکیه که پوښت. نه و ریگه یه ی ده چوو بو
 شاخه که، به دولی پیروزی طوی (الوادی المقدس طوی) دا
 ده پوښت.

"جا که پوښت و گه یشه لای راستی دوله که، له و به شه ی
 که نووری پیروز دایگرتبوو، له پال دره خته که دا بانگی لی کرا:
 نه ی موسا منم (الله)، خودای په روه ردگار و خاوه نی هه موو
 جیهانه کان" (القصص: ۳۰)

پتغه مېهر موسا به م شیوه یه مژده ی پتغه مېهر ایه تی پی
 به خشرا.

هر کاتیک که دره ختیک ده بینم گولی گرتووه یا خود میوه ی
 گرتووه، وا خه یال ده که م خودای گه وره له پشتی نه و دره خته

هه مه جۆرانه وه بهنده كانى بانگ ده كات. هه وهك چۆن
خوداى گه و ره سووتاندنى لقى ئه وه دره ختهى كرده هوكارىك له
لاى راستى دۆلى طوى دا، تا بانگى پتغه مبهه موسى پى
بكات.

كاتىك به ناو ئه وه دار مپو و باخچانهى دنيا دا ده گه پريم.
دره ختى گيتلاس، دره ختى قوخ، دره ختى بۆن خوشى ليمو،
دره ختى هه نجيرى هه نگوينى، دره ختى شيرى شاتوو، دره ختى
خوشى سبو، لقه دركاوييه كانى سه ره زه وييه كه ده بينم، هه
هه مان ئايه تم بير ده كه و پته وه:

"منم (الله) خوداى پهروه ردگار و خاوهنى هه موو جيهانه كان."
(القصص: ۳۰)

تاریق ئۆسلۆ

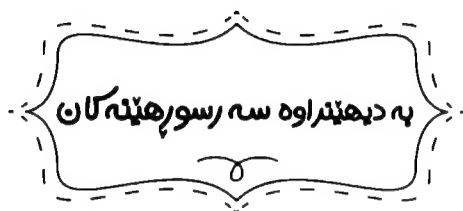
ناوی راسته قینهی ئۆزکان ئۆزهیه، له سالی ۱۹۷۴ له سهکاریا له دایکبووه. له سههرهتای تهمهنی گهنجیتیهوه له بهشی نووسین- له گۆفاری زافهر دهستی به کارکردن کردووه و له پاش قوناغی دواناوهندی پرۆسهی خویندنی فهرمی تهواو نهکردووه. بۆ ماوهیهک بهرپوهبهری بهشی نووسینی گۆفارهکه بوو. چهند سالتیکیش وردبینی بلاوکراوهکانی زافهر و خالخالۆکه بوو. زۆر کتییی به ناوی خۆی و به ناوی 'تاریق ئۆسلۆ'وه، که له کتییی زانستی منداڵاندا بهکاری دههیتیت؛ بلاوکردووهتهوه. زنجیرهی "وهلامی پرسیارهکانی منداڵی" وهرگێردراوه بۆ زمانهکانی ئینگلیزی، ئەلمانی، فەرهنسی، هۆلەندی، ئەندەنووزی و کوردی.

نوسەر، تانیستا له نووسین بهردهوامه و خیزانداره و دوو منداڵی ههیه.

پېرست

- پنښه کی ۳
- همو مندالیک پتوړسته دره ختیکي هه بیت ۹
- نور ۱۷
- ساتیک بو دره خته کان ۳۱
- دره ختی نه مړ ۴۳
- نه و پروو بارانه ی دپړون به ره و سه ره وه ۶۱
- خه یال نیه راستیه: دره ختی نه سته له ۷۵
- دره ختی شوړه بی فان هیل مونت ۸۵
- دره خته زور سه رسوړه ینه ره کان ۱۰۹
- مالیک له دره خت ۱۲۱
- بیرکاری هه یه و پیکه وت نیه! ۱۳۳
- ده ته ویت باوړ بکه، یان مه یکه ۱۴۶
- دره ختی ده فره ئیسفنجیه کان ۱۵۱

• په ننگ و پووناکی	• میرووه کان
• هه ننگه کان	• گه ردوون
• میرووله کان	• ناژه له کان
• په پووله کان	• پرووه که کان
• خشوکه کان	• ئاسمان و بهرگه هه ووا
• دایک	• پرووی زه وی
• دره خته کان	• جه سته ی مروث
• چاو	• گه ردیله
• گوینچکه	• خانه
• میشک	• بالنده کان
• لووت	• ماسیه کان

زنجیره‌ی

3

به دیه‌ن‌زاده سه‌رسور هینه‌ره‌کان

نرخ‌ی (۳۵۰۰) دیناره